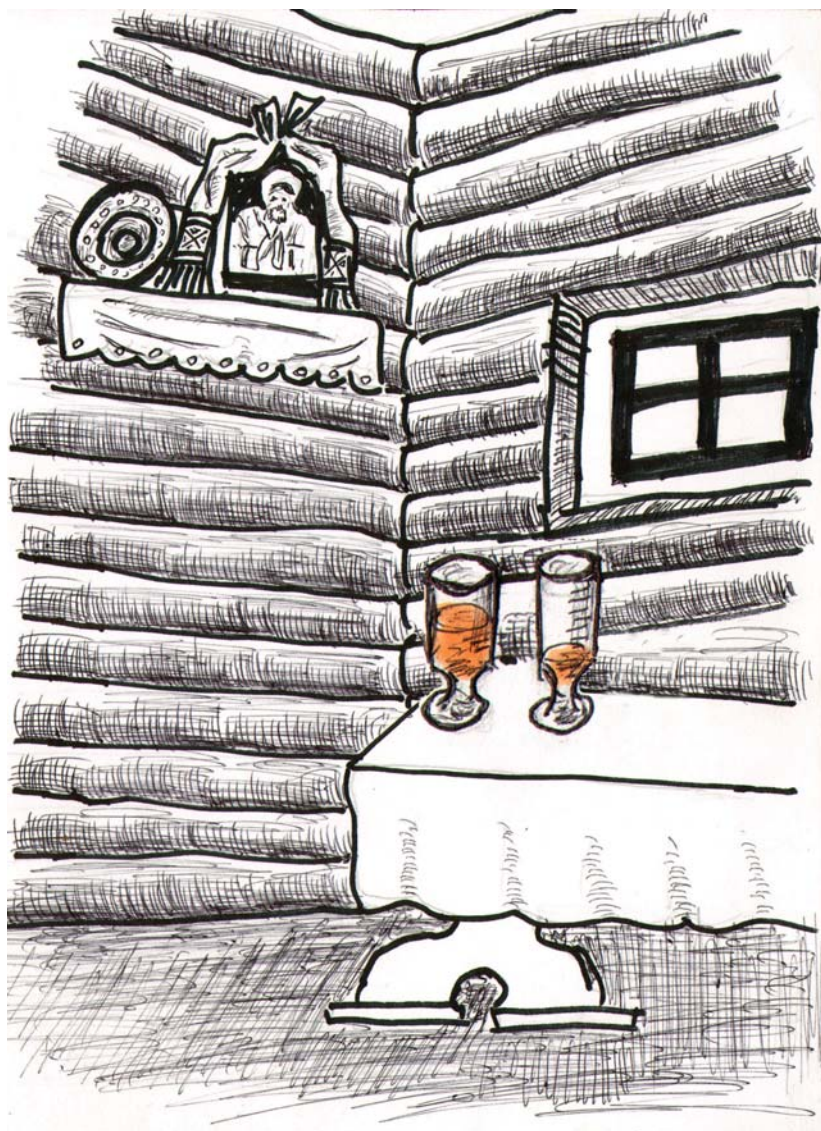

ДМИТРО МОХОРУК

ГІРКИЙ ПРИСМАК

Тетралогія

Присвячую своєму внуку
Лесикові Борейко

ДМИТРО МОХОРУК

ТЯЖКИЙ ХРЕСТ

ТОМ
3

ГІРКИЙ ПРИСМАК

Художньо-краєзнавчий роман-хроніка

"Лисаний Камінь"

Косів
2009

ББК 84.4УКР6-4
М 86

Мохорук Д.І.

М 86 **Тяжкий хрест.** Тетралогія. Присмак гіркоти.
Художньо-краєзнавчий роман-хроніка. Том 3. Косів,
«Писаний Камінь», 2009. – 260с.

ISBN

Третя книжка Дмитра Мохорука «Присмак гіркоти» — продовження роману-тетралогії «Тяжкий хрест», у якій автор продовжує розвивати тему національно-визвольних змагань покутських людей під час панування Австро-Угорщини за краще життя. На основі багатьох історичних матеріалів, легенд, новел, та переказів автор змальовує, як воювали Українські Січові Стрільці проти загарбників, про життя українців Галичини в період Першої світової війни. Як проходило звільнення рідної землі з-під національного гніту.

Біля витоків цього бурхливого життя далі відіграють не останню роль відомі письменники і митці, а також громадсько-політичні діячі Галичини і Покуття початку ХХ століття.

Художньо-краєзнавчий роман-хроніка розрахований для широкого кола шанувальників краєзнавства та красного слова.

ББК 84.4УКР6-4

ISBN

© Д.І. Мохорук, 2009
© Видавництво
«Писаний Камінь», 2009

ирувала червнева спека. Розжарене сонце висіло високо над головою. Уздовж на сінокосах виднілися косарі. Босі, у портіницях, поверх яких звисали сорочки, на головах здебільшого солом'яні капелюхи. Один за одним вервечкою махали косами, врізаючись у густу траву, оповиту ранішнім сірим серпанком, і рівними помахами кіс клали її у покоси, боячись зачепити ноги сусідові. З вагона добре виднілися холодні блискучі леза, які злітали у повітрі, мовби чайки, і тільки чулося: — Ш-швах, ш-швах, ш-швах...

Інколи повівало прохолодним вітерцем. Але так зрідка, що прохолоди не відчувалося. Вікна у вагоні відчинені. Потяг їхав трохи швидко, прохолода вряди-годи вривалася у вагони, і від цього трохи легшало. Вагонами погойдувало. Колеса на стиках рейок постукували. Калать-калать! Калать-калать! Калать-калать!..

Деякі пасажери розмовляли упівголоса, озираючися. Інші сиділи тихо і мовчали. Ніхто не дрімав. Сон не брався. Вистріли в Сараєво, напевно, сколихнули усім світом. У кожного в душі відбувалося щось неймовірне — один тремтів, інший хвилювався, а ще комусь тоскно. А дехто в душі й ридав. Кожний розумів — ідеться до війни. Буде велика біда. Великі руїни. Море смертей, сліз і крові. Дехто ще надіявся на цісаря-батечка. Як не ясновельможний, то хто про них подумає. Отож завдяки йому, може, й минеться. Може він відверне тоту наглу біду. Більш тверезіші у мисленні були переконані, що насувається грізна і чорна хмара.

І зупинити її вже неможливо. Вони не знали, що сам цісар, злигавшись із німецьким кайзером Вільгельмом, хотів покарати велику Росію. Не так могутню державу, як ненависного їм царя Миколу II. Отож зловісний і потужний маховик набирає обертів.

В одному із купе їхали два товариші. Хоча це слово не дуже й підходило. Це були друзі, однокласники по гімназії, разом вчилися у Чернівецькому університеті, обидва на правничих студіях. Обидва доктори права. Бували один в одного дома. Тільки один уже був

доктором права більше десяти років, мав сім'ю, свій будинок у Станиславові по вулиці Голуховського, адвокатську контору, був послом до Віденського парламенту. Займався громадсько-політичною роботою. Жив заможнo. Фізично здоровий.

Другий став доктором права лише недавно. Постійної роботи не мав, нежонатий. Ледве зводив кінці з кінцями. Часто хворів. У молодші роки теж займався великою громадсько-політичною роботою. Можливо, аж занадто. Від чого багато втратив на ниві професійної діяльності, а ще більше — творчій.

Ще як виїхали зі Львова, довго дивилися один на одного, ніби вперше зустрілися, і довго вивчали знову ж таки один одного.

Нарешті, після довгої мовчанки, обізвався Левко Бачинський.

— Ну, Лесю, як живеш? Дорога довга. Мовчати ж не будемо. Є привід поговорити про наше життя-буття. Адже ми з тобою бачилися, здається, якщо не помиляюся, ще з часів університету. Навіть не віриться, що так скоро перебіг час, і не віриться, що ми з тобою так давно не бачилися. Хто б міг подумати?.. Хто б міг...

— Так, Левку, — розвів ні з того ні з цього руками Мартович, — життя складна штука. Колись учнями, потім студентами ми веселилися, розказували різні смішні історії, будували плани на майбутнє, говорили ба за се, ба за те, а життя тобі показує велику дулю. Про тебе я мало знаю, більше зустрічався із Василем Стефаником. Знаю, що і йому нелегко в житті. Думаю, і тобі теж. Але все-таки ви обидва більше домоглися у житті, ніж я. Що я маю на увазі? Маєте сім'ї, хоча, як ти розказував, Стефаник повдовів, але має трьох синів. Маєте свої оселі, обидва — депутати до Віденського парламенту. А головне — не хворієте. Боже! Яка це мука слабувати. Як мене вже вимучила ця проклята хвороба.

— Лесю! А чого ти зняв свою кандидатуру на минулих виборах?

— Як тобі це пояснити? Ти знаєш, що мене на виборчий округ №64, куди входили підміський Львів, Винники, Щирець і Городок, висунули кандидатом від радикальної партії. На цьому ж окрузі було висунуто кандидатами: пароха зі Скнилова отця Йосипа Фолиса, від соціал-демократичної партії Миколу Ганкевича, володаря більшої посілости Давида Абрагамовича, москвофіла

Яворовського, від “Фронту Людового” Яна Домбровського. Найбільше шансів бути обраними було в мене і отця Йосипа Фолиса. Поплічники отця почали вести проти мене брудну агітацію, ніби я зняв свою кандидатуру на користь Фолиса. Ще пішли поголоски, ніби я розбиваю українські голоси і сприяю бути обраними ворогами народу. Підтримки з боку радикальної партії аж такої не було. Ну й, звісно, я в самий день виборів зняв свою кандидатуру.

— Ну й де ти перебуваєш?

Лесь укотре виглянув у вікно, і йому пригадалося його безтурботне дитинство. Одного разу він із татом пішли у поле на сінокіс. Поки тато закріплював косу на кісєті, мантачив, Лесь бігав по високій траві і ганяв за перепілками, яких тут було повно. Знаходив їхні гнізда і толочив малими босими ногами яйця. Вгорі літали перелякані чайки, кричачи своєї: “Скігли! Скігли! Скігли!”

— Лесику! Лесику! — радісно закричав старший Мартович, — біжи сюди, біжи сюди!

І Лесь тримаючи патик межі ноженятами, мовби тримаючи за вуздечку коня, направив його на батьків голос.

— Там у кошику є покраяний хліб, — весело говорив Семен, — поверни і візьми грінку, я знайшов джмелине гніздо!

У гнізді лежали у кілька рядів вощині соти, наповнені медом. Семен почергово із сотів видушував мед на простягнену дитячою рукою гріночку хліба.

— Ану, Лесику, їж, їж. Ти любиш мед, правда?

Лесь від задоволення смачно жував, від тодішнього задоволення ще й тепер примружив очі. Рот наповнився слиною.

— Лесю! Лесю! — тормаєв за руку Левко, ніби десь іздалека.

Лесь струснув головою і почав:

— Після Снятина я переважно жив у Городку в Лонгина Озаркевича, там у нього і працював. А після виборів Озаркевичі віддали свою доньку за Костянтина Бірецького, який мав намір працювати зі своїм тестем у його конторі. Тоді мене запросив до себе товариш по навчанню у Дрогобицькій гімназії Іван Кунців. З того часу переважно мешкаю у нього в Улицько Зарубанім. Там “швейцарське повітря” і відповідний спокій. А чого померла дружина у Стефаника?

— Точно не знаю, ніби сухоти. Розповідають, що перед тим Стефаник ще був весільним батьком на весіллі Івана Семанюка.

— А Семанюк де одружився?

— Кажуть, у Снятині.

— О, щастить цьому гуцулові, — зітхнув Лесь.

— У чому? Що одружився майже у сорок років?

Лесь посміхнувся.

— Мені вже пішов сорок четвертий.

— А чому ти, Лесю, ще не одружився? Не знайшов собі пари? Чи якісь інші причини?

— Ой, Левку, Левку! Це довга історія.

— Ти що кудись квапишся? Розкажи! Нам квапитися нема куди. Бодай у кількох словах.

У Леся заблищали очі. Обличчя ніби посвіжішало. На вустах заграла усмішка. Левко Бачинський зауважив, що це не той Лесь, яким був кілька хвилин тому.

— Я знайшов собі пару. Мав молоду і красиву дівчину. — Лесь примружив очі, ще дужче заусміхався і замовк, ніби кудись полинув. На гадку спливали щасливі хвилини його життя. “Мілечко моя! Лесику мій!” Левко не перебивав його і не підганяв. Він розумів, що зачепив щось потаємне в Мартовичу, щось святе для нього. І також мовчав. Нарешті по Лесевому обличчі ніби пропливла темна хмаринка.

— У Топорівцях служив парохом отець Іван Стрийський. Він був дивакуватим чоловіком — огрядний, ходив весь час із такою собі бучарою, прискіпливий до всіх. Коли я прийшов учитися до Топорівської школи, то зразу це підмітив і показав учням у класі, як ходить отець. Це виглядало збоку досить кумедно.

— О-о-о-о! На такі речі ти, Лесю, завжди був мастак! — перебив Левко.

— Ну й через це, — продовжив Мартович, пропустивши мимо вух репліку Левка, — почалися між мною і тим отцем відповідні тертя. То є своя історія, — помахав головою Лесь. — Кінчилося все тим, що я написав одне зі своїх найкращих оповідань “Лумера”. Прототипом головного героя взяв якраз оцього отця Івана Стрийського. Звичайно, для отця це стало трагедією, і він невдовзі помер.

Лесь замовк. Довго дивився у вікно вагона, ніби щось там побачив. З поля віяло жаром, мовби із печі, коли мама палила на хліб. На деревах лісопосадки, попри яку їхав потяг, добре було видно, як знесилено звисало листя. Не чути було пташиного співу. Все затихло. Мовчанка досить затягнулася. У вікно війнуло повітрям із гострим запахом свіжого сіна. Все навколо: поля, городи, невеликі хатки — охоплене світлим димком, усе ніби пропадало у розпеченому повітрі. Від розпеченої землі підіймалися вгору дрібненькі хвилячки. І все це виглядало на сонячну мару, яка снувалася над людьми. То тут, то там, під високими вербами в затінках обідали косарі.

Потяг раптово повернув уліво. Сонце перескочило на другий бік вагона, і на Леся з Левком упав легенький затінок. Від такого повороту аж дихати стало ніби легше.

* * *

Недільної пори після обіду зібралося кілька снятинських господарів у оселі молодого газди Василя Горука. Дехто, добре пообідавши, був під гумором. Цигарки диміли, в хаті було дуже накурено.

— Так, так! Уже три роки минуло, як ми поховали нашого бурмистра Марцела Нємчевського, — вдарив кулаком по столу з розкувійодженою головою Петро Мардаревич. — Як-не-як, а вперше обраний нами бурмистр Снятина!

— Ой, що так, то так! — уставив свій грейцар Дмитро Глушкевич. — До цих виборів бурмистра призначав староста, потім іменувався галицьким намісником.

А вже як місту дали автономію, то зразу призначили вибори. О, що так, то так!

— Добрий був Марцел Нємчевскі, дай йому Боже царство небесне, — мовив Василь Горук і перехрестився. За ним стали хреститися й інші. Може, би ще щось сказав хатній господар, але тут почувся жіночий крик із другої кімнати.

— Моя Магда почала родити. Ніяк не може розродитись, — і Василь став прислухатися.

— Як така справа, — піднявся з лави Дмитро Глушкевич, — нам тут нема що робити. Не пасує сидіти в домі, де от-от народиться дитина.

Усі повставали і повиходили. Через якийсь час у хаті почувся дитячий вереск. Ще одна душа появилася на цім світі. “Цікаво, — подумав Василь, — яка доля чекає на цю дитину?” Але тут почув, що народився хлопчик. Від радості, яка розпирала груди, подальші роздуми як прийшли, так і зeszли. Хлопчика невдовзі охрестили Семенком. Хлопчик ріс здоровим, веселим. Але, як то буває, не без пригод. Однієї літньої пори після обіду сильно захмарилося небо. З боку Потічка сунула темна хмара. Сильно блискало і гриміло. Здійнявся шквалистий вітер, який гнув дерева аж додолу, мовби хотів їх поламати надвоє, натроє. Але це йому не вдавалося, і він ще з більшою злістю налітав на них. Здавалося, ось-ось вони не витримають.

Зі страху все птаство поховалося в дуплах дерев, під стріхами хат і господарських будівель. У чорних хмарах щось зловіщо клекотіло. Спершу почав падати град, але тут же його залляла сильна злива. Дощ падав майже годину і раптово вщух. Вітер угомонився. Небо прояснилося, і блиснуло сонце. Але потічок, який протікав нижче хати Горуків, почав набирати силу. Дощова вода зі стецівських і потіцьких горбів, стікаючи в потічок, не вміщалася в береги. Невеликий потічок, який у погідливі дні ледве покривав дно, тепер зробився грізною річкою. У воді пливли підмиті з берегів дерева, навіть пливла копичка сіна. А там, де вода вдаряла об беріг, чути було звірине ревіння.

Малий Семенко, вислизнувши з хати непоміченим, майнув подивитися на велику воду. Цікавість брала своє. Підійшовши впритул до води, зашпотався і лише мигнув у воду. Вода прийняла у свої обійми легеньке тільце і понесла, радіючи такому щастю чи нещастю. Маючи всього більше п'яти роцків, малий усе-таки не розгубився. Не кричав, не кликав на допомогу. Лише замітив, що його несе до плакучої верби, гілля якої в добру погоду звисали аж до води, весь час погойдуючись, ніби дякували Господу Богу за тепло надворі, за ясні сонячні промені, за воду, яка протікала недалеко. Семенко зауважив, що вербове гілля полоще вода, очищаючи їх від навколишньої пилуки. Простягнув рученята і добряче вчепився за гілля. Тепер і ним гойдала бурхлива вода, добряче промиваючи гаряче тільце. З

часом таки наступив страх. Він чув, як угорі на березі хтось голосив, чулися батькові розпачливі вигуки, але рота розкрити не міг. Пальці так трималися за гілля, що як би хтось хотів їх у цю мить розтулити, то, напевно, не зміг би. З часом вода, стікаючи в Прут, почала спадати. Семенко почув під ногами тверде дно потічка і став видряпуватися до берега. Невдовзі помало пішов по стежці, яка вела понад потічком на дорогу. Біля їхніх воріт побачив багатьох сусідів. Увесь мокрий, наближався до юрби. Коли це всі стихли і повернули голови до нього. Яке було його велике здивування, коли до нього кинулися тато з мамою і почали тиснути в обіймах, цілючи по черзі. Як з'ясувалося потім, усі подумали, що він уже потопленик, і його забрала велика вода.

— Магдо! Магдо! — несамовито кричав з радощів Василь Горук, перескакуючи поглядом то на одного, то на іншого із сусідів. — Уже від сьогодні!.. Від сьогодні молимося на нього, нам його повернув Господь Бог, бо з нього мають бути великі люди! Він має нам принести велику славу! Велику!

З тих пір пройшло багато часу. Не раз і не два згадував цю подію Семен за цей прожитий час. І сьогодні вкотре згадав і усміхнувся у вуса. Він прийшов на побачення зі своєю милою. Так, так! Своєю милою. Вже кілька років пройшло, як він закохався. Де в кого це настає у шістнадцять років, де в кого трохи пізніше. А він відчув ці почуття аж у тридцять сім. Усе якось не складалося. З одного боку ніби все було добре.

Успішно закінчив міську народну школу. Після Коломийську гімназію, де викладачі виявили в нього надзвичайні здібності. Жив на квартирі разом з Іваном Семанюком, який був родом з Кобак, і Ярославом Федорчуком зі Снятина. Потім навчання на філософських студіях у Львівському університеті. Однорічна військова служба.

Створення по всій Галичині осередків українських культурно-освітніх і руханкових товариств “Просвіти”, “Сокола”, “Січі” сформували світогляд молодого Горука. Патріотизм, відданість ідеям національного відродження визначили його подальший життєвий шлях.

Семена було обрано старшиною і головою комісії Львівського окружного товариства “Сокіл”, яке вело значну виховну роботу серед львівської молоді і всієї округи. Одночасно працював у “Просвіті”. Був членом Руського педагогічного товариства, Українського змагального союзу. Політичні переконання привели його навіть у ряди християнсько-суспільної партії, створеної у грудні 1911 року з колишнього не дуже впливового на широкі маси Католицького русько-народного союзу. Цей союз видавав часопис “Руслан”, і з 1905 року Семен Горук був його головним редактором. Вступив у “Соколи”. І коли при управі товариства “Сокіл-Батько” було сформовано стрілецький курінь, очолити його доручили саме йому, Семенові Горуку. До куреня влилося 160 стрільців. З часом він став курінним отаманом і особисто організовував військові вправи, навчав юнаків влучно стріляти. Юні стрільці так полюбили свого отамана, що невдовзі почали називати Сенем — Сень Горук. Усе це блискавично промайнуло в голові Сеня, і він знову сам до себе посміхнувся. Від такої бурхливої громадської роботи забув і про особисті інтереси. Вкотре подумав: “Хіба мав час на зустрічі, кохання?” Але на все свій час. І такий час настав. У тридцять сім років. Його Стефі було лише двадцять один. Різниця в шістнадцять років.

— Трохи, трохи... — і Сень покрутив головою, то вправо, то вліво, — замолода для нього, замолода, але серцю не накажеш. Так, так! А оскільки без Всевишнього нічого не відбувається на землі, значить, це дано йому самим Господом Богом.

День був чудовим, сонячним, запашним. Листя на деревах від спеки висіло мовби неживе. Горобці, перескакуючи з дерева на дерево, весело цвірінькали. Від них не відставали шпаки. Львів’яни ходили вулицями мляві, сумні. Над усім цим, напевно, тяжіло передчуття скорої війни. Сьогодні у Сеня чергова зустріч зі своєю коханою Стефою Гузар. На побачення прийшов раніше і трохи нервував.

* * *

Василеві Касіяну уже сповнилося вісімнадцять років. Учився у Снятинській вищій виділовій школі, перейшовши до шостого класу. Скрізь ходив в учнівській формі з двома золотими смугами на ковнірі.

Часто з товаришами йшли на станцію Залуччя й купували квитки на потяг до Чернівців. Квитки йшли купувати по одному. Касир, як правило, видавав квиток німецькою мовою. Хлопець вимагав українською. Коли касир відмовляв, тоді він квиток повертав. За ним ішов другий, потім третій, четвертий... На другий день знову те саме. В такому випадку залізниця втрачала гешефт. Касир діставав страх. Коли хлопці прийшли в черговий раз, то касир продавав їм уже квитки українською мовою. Провчили знахабнілого німця, який, як вони вважали, попирав їхні права на їхній законній землі.

Так само робили з декотрими жидами-корчмарями. Приходили до корчми, сідали за столи. Тоді було прийнято, що корчмар перший раз подавав різні часописи для читання. Хлопці вимагали подати часопис “Громадський Голос”. Але хто із жидів хотів передплачувати це видання, коли то була радикальна газета. Хлопці демонстративно вставляли і виходили. Тоді йшли до другої. Так само. На другий день повторювалося те саме. Так до тих пір, поки у корчмі не подавали часопис “Громадський Голос”.

У кінці червня, коли по всіх селах Снятинського повіту мешканці сіл понасипали високі могили на честь 100-річчя уродин Тараса Григоровича Шевченка, Василь Касіян вирішив подивитися на австрійсько-російську границю. Узняв квиток до станції Новоселиця і через дві години вийшов на перон.

Хоча це було містечко, але, як і в Микулинцях, майже на кожній дорозі виднілися вози із сіном. Їздові весело покрикували, розмахуючи батоном на розімлілих від спеки коней, які крутили головами, відмахуючись від надоїдливих мух. Скрізь чулася незнайома для Василя мова. Він пригадав, як колись у селі говорили, що Новоселиця — це вже бесараби і говорять молдавською мовою. Він усміхнувся: “Навіть коні розуміють помолдавськи, а ми не знаємо”. Дуже пахло свіжовисушеним сіном. Люди спішили звезти сіно, бо погода могла в будь-який момент зіпсуватися. Хоч земля дуже й дуже потребувала дощу, але в душі всі просили в Бога ще хоч трохи погоди, аби зробити порядок із сіном. Проте по небу добре було видно, як уже кілька днів пливли тягучі хмари. Їх називали волокушами. Це була одна із

ознак, що ось-ось піде дощ, і то затяжний. Крім того, по небу металося вороння, сильно каркаючи. Навіть притихли півні зі своїм кукуріканням, як і все інше птаство. Почав звіватися прохолодний вітер.

За кілька кілометрів за Новоселицею якраз проходив кордон Австро-Угорської імперії з російською. Касіян походив по перону, роздивився на прилеглі будівлі, наслухався місцевої говірки і сів у потяг. Новоселицю бачив, але кордону — ні.

Зараз-таки небо затягнулося темними хмарами і почав падати раптовий дощ. Проте довго не падав. Пересохла земля зразу випила його. Дощу мовби не було, але повітря стало набагато свіжіше. Дуже легко було дихати. Коли Василь зліз з потяга у Залуччі, то зразу відчув прохолоду, як і в Новоселиці звідусіль дуже пахло сіном і мокрою землею. Озирнувшись, пішов пішки в бік Пруту. Звідти показався легенький туман. Хоча волокуші вказували на затяжний дощ, небо вияснилося і весело мерехтіло зорями. Місяць ще не зійшов, проте добре було видно на другому березі Прута, то там, то там світилися вікна микулинських осель, мовби світлячки. Ще ближче підійшовши до моста, зачув, як у воді ніби, соромлячись, почали неголосно озиватися самотні жаби, мовби скрипач наструював свої струни. Наче за чиєюсь командою раптом розпочався жаб'ячий концерт. Їх дружно підтримали в полі цвіркуни. Все це віщувало, що наавтра знову буде спекотний день.

* * *

всіх часах найбільше поселення Городенщини, тобто її столиця, була на місці сьогоднішньої Городниці. За римських часів там знаходився важливий торговельний осередок на Дністрі, а пізніше навіть осідок одного із тиверських князів.

Ще тоді римляни проклали торговельний шлях через Буковину, Галичину аж у Європу. Цей шлях проходив серез Снятин і Гвіздець. Оскільки цей шлях лише обживався, то значно раніше велике значення мав торговий шлях по річці Дністер, де судна пливли аж до Галича. У Городниці був побудований порт. Тут товари із суден вивантажувалися і завантажувалися. Вивантажений крам вантажили

на фіри і везли в західному напрямку, бо дороги колись пролягали тільки по суходолу. Протягнувшись більше десятка верств, дороги розходилися: одна повертала в напрямку Снятина, де в той час відбувався великий ярмарок, друга вела до Гвіздця, де одні звертали на торговий шлях, інші їхали до Коломиї міняти товари на сіль. Були й такі, що звертали праворуч, одразу на Галич через Товмач, Тисменицю. Внаслідок цього виникло перехрестя, біля якого почалася забудова, яка з часом перетворилася у городище.

На початку ХІІ століття набуває розквіту місто Василів на березі Дністра, на Буковині. Його заснував теребовлянський князь Василько. Там був великий порт. Судна почали причалювати у Василеві. Через це Городниця, як торговий центр, почала занепадати. Тоді ж зростає роль городища, як центру культурних і торгових зв'язків. Торговий шлях з Василева пролягав і через городище, яке вже на той час дістало назву Городенка.

Перша письмова згадка про Городенку, як місто, згадується у “Повному Збірнику Руських літописів”: “...в 6673(1158)р. прибув із Царгорода брат візантійських царів Комнен Андроник до Ярослава Осьмомисла в Галич. І Ярослав з великою любов'ю дав своєму зятю кілька городів для утіхи — Снятин, Городенку і Коломию”.

Особливого розвитку набула Городенка, коли нею почали управляти польські графи Потоцькі. Історії відомо, що один із Потоцьких — Микола (1712-1782р.р.) — особа неординарна і суперечлива. Попри всі його вади, побудував у Городенці величний парохіальний костел Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії і греко-католицьку церкву Успіння Пресвятої Богородиці Діви Марії.

Усе це вже не один раз згадував Теофіл Окуневський. А тепер, вийшовши із церкви, в черговий раз обдивився навколо. Надворі було спекотно й тихо. Якщо звечора з полів віяло легеньким вітерцем, а з ним запахами молодого сіна, то сьогодні вітру не було. Сонце з самого ранку робило свою справу. В розпеченому повітрі з дерев звисало зів'яле листя. В повітрі панувала якась задуха. Всім, хто виходив із церкви, чимскоріш хотілося стати десь у затінку. Ніхто не поспішав додому. Всі були

розімлілими. Тільки шпакам спека не шкодила. Недалеко обсіли високе дерево і давали свій черговий концерт. Від них не відставали горобці.

— Боже! — подумав Теофіл, — чи все це буде на місці після того, як розгориться факел пекельної війни. Все частіше і частіше про це били тривогу часописи.

І навіть сьогодні в церкві при Службовій відправі відчувалася якась тривога. Отець Микола Котлярчук зі своїм сотрудником систематизованим першої категорії отцем Нестором Кисілевським старалися як завжди. Але сьогодні... Сьогодні... Хоч надворі була сонячна погода, в церкві було, чи то так здавалося на перший погляд, якось похмуро, дим від кадильниці розлягався по всій церкві. Отець Микола під час проповіді не втримався і з цією тривогою поділився з усіма парохіянами. Справді! Чи дійде до цих місць те, про що говорять?

До Теофіла підійшла його Марія. Узяла попід руку, і вони повагом пішли до свого помешкання. Дорогою відчувалося, як із землі випромінюється горячість. Зверху пекло немилосердно сонце. Знизу пашіло вогнем. Вітру не було.

— Маріє — порушив мовчанку Теофіл. — Я щось себе дуже почуваю втомленим. Після обіду обов'язково ляжу спочити.

— Сьогодні свята неділенька, то чому не спочити. Я також про це думаю.

Підбігла Оленка, розтягнула їх і взяла попід руки тата й маму. Теофіл подивився збоку на свою улюбленицю і усміхнувся. “Уже дівка. Лише нівроку. Від різдва пішов шістнадцятий”. Вони мешкали недалеко від церкви і швидко опинилися на своєму подвір'ї. Марія з Оленкою зайшли до покоїв, а він зупинився перед хатнім порогом. Потім присів на лавку під хатою у затінку. “Думи мої, думи мої”, — згадав слова Тараса Шевченка. Вони зразу почали прискіпливо його обсідати, мов ті осінні мухи...

— “Почекайте, нехай пообідаю! — подумав. — Почекайте!” Але де там.

Уже двадцять чотири роки, як він осів у Городенці. І всі ці роки тримає адвокатську канцелярію. Замешкав у Городенці ще не жонатим, маючи за плечима тридцять два роки. А як любив

Соломію Крушельницьку!.. Як любив... Один Бог свідок. Та, як з'ясувалося, то вітер. То пусте дівчисько. Може, й добре, що так сталося. Може, й добре, — часто думав про себе Теофіл, але серцю не накажеш. Йому сьогодні вже, слава Богу, п'ятдесят шостий. Жонатий. Має донечку. Але рана ще ятрить. Ох, як кровоточить!... Незагоєна рана...Будь вона проклята, та Соломія... Запаморочила голову старому парубкові, звіялася і полетіла... Ген-ген... А він лишився. Став жертвою нерозділеного кохання...

Вони із братом Ярославом разом кінчали Віденський університет. Але той, хоч і молодший на два роки, умудрився зразу після закінчення одружитися із австрійською німкенню таки у Відні. І то у двадцять п'ять років. Так-так!

— Фі-ілю! Фі-ілю! — гукнула Марія з покою, — гай, ходи, будемо обідати! Служниця зварила твої улюблені пироги із черешнями! Ох, які добрі! Пальчики оближеш!

Від почутого підвівся і вже почав у думках смакувати тоті улюблені... Справді, дуже їх любив. Зголоднілий, бо сьогодні ще нічого не їв, як ішов до церкви, то ніколи не снідав. Навчився цього ще в дитинстві від свого діда отця Івана Кобринського. Потім успадкував цю істину від свого батька отця Іполита Окуневського, який зайняв парохію у Яворові на Косівщині після смерті діда Кобринського.

Теофіл почав смачно лігати один пиріг за другим...

— Йой! Пане Теофіле! — вмішалася своєю бесідою служниця, — пироги хоч маленькі і з тоненького тіста, але все одно вважайте, пережовуйте добре, все-таки ще сьогодні нічого не їли.

Теофіл призупинився, ніби той кінь перед горбом відсапуєчись, і засміявся.

— Що з тобою? — дорікнула Марія, — причепився до пирогів, ніби ніколи їх не бачив, тепер смієшся?

Надалі запала мовчанка. Господар уже їв поволі і добре пережовував. Проте думки, мов ті напосідливі мухи, знову лізли в голову одна наперед одної.

До Городенки кілька років жив у Коломиї. Ні там, ні в Городенці після Соломії не бачив такої, щоб його зацікавила. Думав, що буде не жонатим. Так прожив майже сорок років.

У черговий раз перебуваючи на сесії парламенту, побував у домі свого брата Ярослава у Відні. Там познайомився із подружжям Турчаківських родом із Києва. В Івана Турчаківського почала розвиватися гангрена ноги. Не знайшовши в Києві потрібного спеціаліста, поїхав до Відня. Там йому порекомендували звернутися до доктора Ярослава Окуневського.

Доктор Окуневський, оглянувши хворого, зразу висловив свій вердикт:

— Пане Іване, якщо хочете жити, треба віддати ногу.

— Ні! Ніколи! — закричав той. — Таке саме мені пропонували у Києві. То чого я їхав аж до Відня?

— Пане Іване, — лагідно мовив Ярослав Окуневський, — зрозумійте, що втрачено час.

— Ні! І ні! — затявся той. Хвороба прогресувала. Турчаківський переконавшись, що це серйозно, згодився віддати ногу. Але вже було запізно. Довелося похоронити його на віденському цвинтарі. Вдова побивалася за чоловіком. Її втішали і розраджували Ярослав з Теофілом. Поволі-поволі і сталося так, що Марія Щироцька-Турчаківська і Теофіл Окуневський побралися. Була між ними любов? Коли про це запитували знайомі, Теофіл відповідав.

— В мене була любов, коли-м був молодий. І що з того? В моєму віці — повага, розуміння... Це головне.

Він дуже був задоволений і навіть гордився тим, що в нього, як і в Івана Франка, жінка з Великої України. Ще й із самого Києва! Продавши в Києві свій будинок, Марія Окуневська переїхала до Городенки і за виручені кошти разом із Теофілом придбали три будинки під своє помешкання у колишнього поштаря Арцішевського.

Проте постійно ясного неба не буває. Час від часу воно захмарюється. Захмарилися відносини і між ними. Марія з того всього поїхала до Києва до сестри. Теофіл важко переживав розлуку. Але першим перепросити не смів, вважаючи це слабкістю чоловіка. Коли Марія написала листа, що носить під грудьми їхню дитину, тут Теофіл був згідний усе їй простити, аби лиш була біля нього. Але Марія не квапилася. Невдовзі в них народилася донечка.

Теофіл на radoшах поїхав до Києва, перепросив Марію і забрав обох до Городенки. З тих пір у них було дуже мало хмарних днів.

Теофіл з апетитом доїв останній пиріг, що кинула в таріль служниця, і подивився на доцю: — Диви, уже яка дівка, — вдруге сьогодні сплигло йому на голову. — Скоро почнуть приходити женихи. І усміхнувся.

Підвівшись за столом, перехрестився, подякувавши Господу Богу за смачний обід, і пішов до покою відпочити. Усамітнившись у такий спосіб, і щоб не думати про те, про що останніми часами би́ли на сполох часописи, почав думати про інше: “Чи задоволений своїм життям? Чи про таке колись мріяв?”

Ну чого? І здвигнув плечима, ніби з кимось сперечаючись. Захотів закінчити гімназію. Закінчив. Захотів стати доктором права. Став. Ще будучи конціпієнтом в адвокатській конторі доктора Квятковського у Станиславові заснував товариство “Руська Бесіда” для міської інтелігенції. Своєму вуйкові Гілярію Окуневському допоміг організувати таке товариство у Чернівцях. Своїй двоюрідній сестрі, Наталії Кобринській, допоміг заснувати у Станиславові “Товариство руських женщин”. У докiлля Станиславова влаштовував ві́ча, засновував Читальні “Просвіти”.

А коли став доктором права, дуже хотів мати свою адвокатську контору. Опинившись у Коломиї, мав її. Дуже мріяв бути послом до Галицького сойму.

І настав той час, коли патріотична коломи́йщина висунула його кандидатом у послы до галицького сойму. Польський табір висунув свого ставленика — князя Романа Пузину, Коломи́йського маршалка, топорівського пана-ді́дича. Теофіл виграв вибори. Познайомився із красунею Соломією Крушельницькою. Хотів одружитися. Але...Але... І Теофіл знервовано махнув рукою. Не сталося...

Потім забав стати послом до Віденського парламенту. Домігся. Обирався кілька разів.

Але Теофіл володів ще неабиякою вродженою енергією. Перед першою світовою війною йому вдалося заснувати читальні “Просвіти” майже в кожному селі Городенського повіту. Навіть заснував повітову філію і довго керував нею. Допоміг заснувати

повітову філію Господарського Кружка краєвого товариства господарського “Сільський Господар”, допомагав засновувати в Городенському повіті “Товариства взаїмного забезпечення худоби”, створенню кружків Руського Педагогічного товариства.

Ще під час навчання у Віденському університеті познайомився з вченням Михайла Драгоманова, а потім жваво листувався із ним. У листах Драгоманов усім молодим людям, які мали прогресивні погляди на розвиток суспільства, писав, якщо вони хочуть бути громадськими проводирями зубожілих мас, то повинні не шукати щастя у посадах, але у праці для свого народу. Ці святі слова для Теофіла стали його доровказом. Смислом його життя.

Правда, в одному з листів Михайло Драгоманов просив його приклястися і допомогти Михайлові Павликові та Іванові Франкові заснувати мужицьку партію.

І приклявся. Але він не поділяв поглядів радикалів. Вважав, що треба діяти рішучіше, і пізніше вийшов із цієї партії, перейшовши в Українську Національно-Демократичну, чим був зневажений Іваном Франком, Михайлом Павликом і Василем Стефаником.

Нарешті одружився. Має сім'ю. Здавалось б, усе добре.

Теофіл кинув подушку на бомбетель і почав укладатися. Дуже любив цей бомбетель і пишався ним перед гостями, бо спровадив його аж із Відня. Любив лежати на твердому. Помало-помало і заплющив очі.

* * *

Ще одна жертва нерозділеного кохання із Соломією Крушельницькою, або, як про неї писали італійські газети, — Саломея Круспеніски пеклася на сонці у спекотних пустелях Єгипту. Караван із більше ста верблюдів і кількох сотень коней баратався по великих барханах не однієї пустелі. Якби була можливість подивитися згори, то це мало вигляд велетенського вузя, який помало повз по піскових барханах безмежної пустелі.

Пекло немилосердно сонце. Знизу від пісків тягнуло пекельним жаром. Здавалося, ніби хтось, володіючи неабиякою силою, розпалив величезну піч і всіх їх засунув туди. Звідусіль віддавало вогнем.

— Вітру би, хоч трохи вітру! — кожний думав про себе.

Але вітром навіть і не пахло. Здавалося, тільки в ньому порятунок. Навіть на згадку не спадало, що він може принести із собою хмари пилу і піску. Тоді, можливо, буде ще гірше. Сонце згори посилало вогненні язики, мовби сміючись над своїми бранцями. Бранці по своїй волі! Так, так! По своїй, — стукало немилосердно в скронях. Від такої одноманітності в природі часто крутилося в голові.

Попереду вели караван провідники, які щось розумілися на однакових барханах, і час від часу знаходили в пустелі воду, навколо якої росло по кілька десятків різних дерев. Уже здалеку, побачивши такі оазиси, люди випрямляли плечі, починали блистити очі від радості, на суворох обличчях появлялися усмішки. Чи це передавалося верблюдам і коням, чи вони самі це відчували за якимись тільки їм відомими ознаками, але по їхній ході відчувалося якесь пожвавлення. Вода! Вода! У пустелі це чи не найважливіше.

Коли караван зупинився, вся прислуга кинулася до верблюда, на якому було змонтовано свого роду велике шатро з вікнами і дверима. На самому верху красувався великий бунчук, який розгойдувався під час ходьби верблюда то в один бік, то в інший. На вікнах і дверях красувалося безліч золотих речей, що свідчило про знаменитість особи, яка також парилася від спеки. До дверцят прикріпили сходинки. Усі стояли в заціпенінні. Дверцята не відчинялися. Нарешті сіпнулися кілька разів і відчинилися. Усі попадали на коліна. Два служки схопилися з колін і подали руки своєму хедиву. Це був король Єгипту, але він був васалом оттоманської імперії, точніше намісником султана. Великий хедив забажав помандрувати до Сінаю. У великій свиті його супроводжував придворний аптекар, або, як його усі звали, — лейб-аптекар — Йосип Білинський. Уже п'ятнадцятий день тягнеться ця мандрівка. Вже не так під силу ці довгі і виснажливі мандри по пустелях. Йому вже би скоро на емиритуру: як-не-як, а пішов п'ятдесят четвертий рік.

Тут, у Єгипті, знайшов свою другу Батьківщину. “Знову ж таки, — не раз думав про себе, — як і в кожній людини, настає той момент, коли, хочеться цього чи ні, але в голову одна за одною лізуть то веселі, то невеселі думки про прожите життя”. На

відміну від інших, він вважав себе дуже і дуже багатою людиною. Про його статки знав лише він один. І водночас почувався нещасним чоловіком. Бо що значать великі гроші, коштовності, коли його прожите життя — то тяжкий хрест. Доля склалася так, що жив далеко від своєї Вітчизни. Не створив сім'ї. Не зазнав сімейного щастя. А це, думав не раз з гіркотою, є основним смыслом життя на землі.

Часто згадував свої дитячі безтурботні роки, які провів на Тернопіллі, народившись у священничій сім'ї. Крім нього, ще була сестра Євгенія. Після закінчення Самбірської гімназії продовжив навчання у Львівському університеті на фармацевтичному відділенні філософських студій. Ще в гімназії потоваришував із сином одного з подільських дідичів. Той хлопець тяжко хворів туберкульозом, і батько післав його на лікування до Каїра, попросивши Йосипа супроводжувати друга. У Каїрі Йосип дуже сподобався власникові однієї з аптек, куди часто заходив по ліки. Той допоміг йому придбати невелику аптеку на вулиці Мускі. Через деякий час Білинський значно розширив свою аптеку, викупив сусідні будинки, в яких розмістив склади під готові ліки, дослідні лабораторії. Знання німецької, італійської, французької, англійської, грецької, латинської, польської, арабської мов, що значно полегшувало спілкування з клієнтами, високий професіоналізм, інтелігентність зробили його знаним і авторитетним чоловіком. Слухи про надзвичайну людину дійшли до кедива, і той запропонував йому піти до нього на службу.

Через двадцять років чесної служби кедиву той присвоїв йому звання бея (полковника), а Віденська академія наук надрукувала його наукову працю про діагностику цукрового діабету на ранніх стадіях цієї хвороби. Запропоновану ним методику застосовують і понині. Методика дістала широке застосування в медичній практиці, за що сам ясновельможний цісар Франц Йосиф нагородив Білинського орденом Залізного хреста.

А статки росли не по днях, як той казав, а по годинах. Були моменти, коли не знав, що робити з такими багатствами. Але туга за Батьківщиною, самотність, одного разу погнали Білинського

додому шукати сімейного щастя. До котрої панни б не звертався із пропозицією піти за нього, усі погоджувалися.

Та дізнавшись, що треба їхати до Єгипту і там жити, зразу відмовлялися. Від цього можна було здуріти. А роки бігли, мов ті вороні коні. Минуло тридцять років.

Знову попробував щастя. Заїхав до Трієсту, який належав тоді Австро-Угорщині. На вулицях побачив афіші про концерт, і на них красувалася вродлива співачка Соломеа Крушельницька. Від знайомих дізнався, що теж уродженка Тернопілля. Землячка. Серце закалатало сильніше. Зразу купив квиток і до театру. Соломія співала партію Елеонори з опери Д.Верді “Сила д лі”. Успіх був грандіозний. Овації то втихали, то знову розгоралися. На другий день Йосип Білинський з букетом квітів подзвонив у двері Соломіїного номера в готелі. Відчинила вона. На дверях стояв ще молодий, симпатичний чоловік. Відрекомендувався, розказав усе по щирості:

— Я такої красуні ще не бачив... Не чув такого солов’їного голосу... Ви ще й моя землячка... Я дуже багатий чоловік... багато за ніч передумав... Живу далеко від України. Ви також не живете вдома. І зайшов, щоб попросити у вас руку і серце.

Від сказаного мало не зімлів.

— Ось воно моє щастя, — був упевнений гість. — Скільки я тебе шукав... Скільки ти на мене чекала... Скільки пройшло років, і ми не знали нічого одне про одного. Тепер ти моя... Моя... Я полюбив тебе, моя мила, назавжди — хотілося і йому від нахлинувшого щастя та радості співати.

— Я Вам дуже дякую за виявлену мені таку високу честь, — розгублено мовила співачка, відхиляючи пропозицію, — дорогий пане. Але я не збираюся одружуватися, бо давно вже заручена з мистецтвом, зрадити якому не можу.

Звичайно, вона злукавила. В її голові зринула постать молодого, красивого студента із Кракова. По тілі пройшла гаряча хвиля. Соломія почала порівнювати. “Гість вищий від Стефаніка, навіть вродливіший, як заявив, багатий, старший, напевно, має більший життєвий досвід. Але... Але... Серцю не накажеш. День і ніч живе одним. Любить і кохає одного. Це навічно...Це навічно...” — стукотіло серце.

— Знову постріл по горобцях — подумав Білінський. — Таке високе становище на роботі, велике багатство, ніби красивий, так принаймі всі йому говорять, знає багато іноземних мов, з освітою, а з цим не щастить. Невже доведеться з цим змиритися?.. Та все ж надії не втрачав.

Він вибачився і попросив дозволу, як землячку, бути їй другом. Запропонував відзначити цю подію.

Вечеряли в ресторані на березі моря. Море гойдало хвилями, ніби усміхалося до молодих людей. Звідти повівало прохолодою, свіжістю. Дуже легко дихалося. Освітлені електричним сяйвом, за ними спостерігали, як закохано дивився навколо молодий чоловік, а його супутниця дивилася якимось невимушено в одну міру. Пан Йосип старався своїми розповідями, жартами створити навколо них ліричний настрій. Але вона продовжувала ніби переконливо розповідати, що служіння мистецтву для неї понад усе. Від почутого мовчав. У його душі запалав такий факел любові до Соломії, що він уже був не в силі його погасити.

Морські хвилі гойдалися, гойдалися і чекали, коли улюблена пара вийде до них. Так було завжди. Як вони раділи, коли на їхніх очах закохана пара цілувалася, обіймалася і клялася у вірності. Молода пара встала і вийшла з ресторану, не підійшовши. Хвилі, не зрозумівши що сталося, подивилися одна на одну і почали плескатися все сильніше й сильніше. Вітру не було, щоб додати їм сили, і вони засмучено почали стихати й набирати попереднього ритму. Проте вже через добру годину, їдучи в фаєтоні, Йосип і Соломія відчули різке похолодання надворі, особливо коли підїхали до готелю. Зараз-таки почало дощити. Морські хвилі, діставши підтримку від вітру, стали збільшуватися, намагалися наздогнати, зловити одна одну, від цього намагання почали сердитися і насуватися на кам'яні береги, битися об них, створюючи безліч бризг оббризкуючи перехожих на березі.

Від почутого Йосип Білінський у душі поклявся більше нікого не любити, а все своє життя допомагати українському народові грішми. Цим думав погасити той спалах раптової любові. Але то не так... Ох, не так.

Невдовзі із Каїру написав листа до свого товариша:

“У Трієсті був-єм 2 дні. Зараз по моїм приїзді випитав-єм ся, де наша родачка Саломея Крушельницька мешкає. Написав-єм їй, що в моїм переїзді через Трієст мило би було її пізнати. Вона була ласкава мене прийняти. На 3 поверху скромного дому вступив-єм до її салону. Перед мною стала висока жінчина. Блонд-волос гладко зачесаний догори, обличчя миле, очі красні, але меланхолічні. То була Саломея. По 5 мінутах балакання були-сьмо старими знайомими. Була також її сестра Оленка. Говорили-сьмо о Галичині, о її кар’єрі артистичній. Саломея, якби була з мого села Козівки. Говорила мені, що в світ поїхала, щоби не чути більше о нужді. З Трієсту була задоволена публікою, співала мені пару кусників, але її голос був засильний для малого салону. Они мали того самого дня від’їздити до Венеції і Мілану. Пополудни мали-сьмо ся бачити в кафе. Ходили-сьмо на spacer, ввечері їли-сьмо вечерю разом. Я дуже радувався їх товариством. Час красно минув, відпровадив їх на корабель. Ніч була зимна, з дощем, море дуже неспокійне. Треба ся розставати.

Обіцяли ми писати з Одеси. Корабель рушив у дорогу, зникає, з ним і моя звязь з отчиною”. Про своє захоплення ні слова.

Через рік знову пише:

“...Як знаєш з мого попереднього листа, пізнав-єм у Трієсті панну Саломею і Олену Круспеніски. Обіцяв-єм їм вислати якусь пам’ятку з Єгипту, і як они були іще в Одесі, послав-єм 2 брошки. Моя посилка зайшла запізно. Они поїхали до Мілану. Я, не знаючи їх адреси, прошу тії 2 пуделка, котрі отримаєш, одіслати для них під адресою їх родичів з пару словами, що они від мене і що они уже раз їхали до Одеси...” На цьому думки Білінського перервалися...

Більшість із мандрівників почали зіскакувати з верблюдів, коней, і в міру свого визнання підходили до джерела напитися холодної, свіжої, такої довгожданої...

Зіскочив і лейб-аптекарь, кинувши служникові поводи. Його пропустили вперед. Коли зайшов у тіньову прохолоду зелених

дерев, зринула в пам'яті його Батьківщина. Як він скучив за нею. Миттєво почав згадувати, яка там краса в цю пору року — кругом зелень, щебечуть пташки, повіває легенький прохолоднуватий вітерець, кругом річки, ставки, — купайся, насолоджуйся. А тут уся одежа мокра від поту, на зубах скрегоче пісок. При згадці про рідний край, защеміло серце, застукотіло, в голові віддавало таким гупотом, ніби в кузні бив молот по кувадлу. Якби мав крила, то би здійнявся і полетів до рідного краю. Два роки тому поїхав на Тернопілля до рідного дому в свою Козівку. Сестра написала про смерть тата. Кілька років тому вже померла мама. На цвинтарі вклонився могилі батьків. У душі плакав, ридав, що, маючи такі великі багатства, не зміг відкупити своїх родичів від смерті. “Прийшла пора, прийшла пора, — плакав у душі, — і ніхто не може відкупитися від смерті. Навіть його кедив, той же султан, який купається в золоті, різних коштовностях...”.

Прийшла черга і до нього напитися води. “Боже! Яке блаженство...”. Відчув, як холод і свіжість розливаються по всьому тілі. Втома уступає місце силі. Здалося, що тіло напружується, набирає сили.

— Оце повернуся з цієї мандрівки, і попрошу кедива відпустити мене. Спродую все і — на Батьківщину. Там тепер розгортаються великі політичні баталії. Під час відвідин могили батьків багато чув, читав у пресі, що війна не за горами. Всюди створюються товариства “Січі”. Розпалив цей вогонь доктор Кирило Трильовський. Піднявся патріотизм українського народу. “Народ ніби спустили з ланца...”, читав у одній із газет. До цих подій вважав причетним в якійсь мірі і себе.

Підбіг служник:

— Пане лейб-аптекарю, Вас просить підійти його величність, сам кедив.

— Чого бей такий сумний? — очі ніби світилися в кедива, тонкі губи в кутиках чогось сіпалися.

— Не бачу причини для веселощів. Я дуже стомився. Подорожуємо не вперше, але ця дорога чомусь мене дуже втомила. Але все в порядку!

Не хотів засмучувати свого кедива, який був не тільки його хазяїном, але й товаришем. Відійшовши вбік, сів під одним із дерев. Підбіг його служник і постелив покривало. Білінський приліг. У голову знову полізли невеселі думки. Що кого болить, той про те й гомонить, говорить народна мудрість.

Із Соломією Крушельницькою лягав спати і вставав. Вона часто йому снилася. Тільки у снах відчував її прихильність до себе, і це надавало йому сили в роботі, зменшувало тугу за Україною. В поривах любові часто писав їй листи, спілкувався з нею як міг. Просив приїхати до Єгипту зі своїм концертом, переконував, що буде мати великий успіх серед тутешньої публіки. Хотів частіше бути з нею, говорити, бачити її. В душі ще жевріла якась надія.

“Посилаю тобі фотографію Крушельницької, — писав у одному зі своїх листів своєму близькому товаришу Ісидору Глинському, — яка, як мусиш знати, співала в Александрії. Видів-ем ся з нею много разів в Александрії і в Каїрі, і много листів і телеграмів замінив. При приїзді післав їй квіти і лист поздоровчий, при від’їзді — квіти і цукерки.

Дуже хвалили її тут, не так для великого голосу, як для гри. В Каїрі була 2 дні. Дуже їй тут ся сподобало, так що хоче ще раз приїхати, якщо б товариство влоське в Каїрі гостювало. В тім році і на другий в Каїрі опера французька, і вона не зможе співати. Була з нею також її сестра Анна, хороша і мила дівчина, має в Флоренції вчитися співу. Хоче бути артисткою. Саломея виїхала до Ліссабона, а відти поїде до Буенос-Айреса. Має она при собі одного адвоката влоського, як секретарем...”

Тим адвокатом “воським”, тобто італійським, був Річчоні, майбутній чоловік Соломії Крушельницької. Але про це ще ніхто не знав. Можливо, тоді ще не знала і сама Соломея.

— Кілька років тому, — згадував далі пан Йосип, — сюди в Гелован з його допомогою на лікування приїхала пані Квітка (Леся Українка). Рекомендував їй допомогти його близький приятель професор Іван Горбачевський, який у свій час був ректором Празького університету і свого часу рекомендував допомогти пану Грінченку. З панною Квіткою мав честь зустрічатися кілька разів.

Не раз думав, яка то є талановита жінка. Слабкість має серйозну, але тут почуває себе значно краще. Одного разу заявила, що не проти тут осісти, бо європейський клімат не для її здоров'я.

Пізніше в черговому листі до пана Глинського написав:

“Перед кількома днями приїхала сюди пані Крушельницька. Она має дати в опері тутешній 3 надзвичайні представлення “Саломея” Штрауса, а також 3 в Олександрії. Ми-сьмо були в кореспонденції, обсталував їм для неї покої в готелю “Савоя”, платить за них 120 корон денно.

З нею є її секретар адвокат пан Річчоні. Дуже милий чоловік. Як же добре, що можу з ним говорити по влоському, бо он іншого язика не знає.

Пані Крушельницька хотяй особисто не знає пані Квітку, в сей час об’явила своє желання пізнати її і до неї поїхати в Гелован. То дуже красно от неї...”

Пізніше із преси Йосип Білинський дізнався про весілля Соломії Крушельницької з її секретарем Річчоні. Серце защеміло. Хоча це йому не пасувало. Але в порівнянні з паном Річчоні відчував набагато більшу свою перевагу. До кінця свого життя не міг зрозуміти, чому Соломія Крушельницька не відповіла йому, а надала перевагу іншому.

* * *

У кінці серпня 1910 року отця Володимира Кунинського, сотрудирика систематизованого першої категорії Снятинської парохії при парохіві інституційованому о. Филимону Огоновському, перевели на інше місце роботи. Буквально через кілька днів до Снятина прибув о.Йосип Проць із двома дітками — Костиком і Марусею. Поселилися у бурсі, що навпроти Вознесенської церкви. Зразу стало відомо, що о. Йосип давно знайомий із послом Василем Стефаником, навіть поступав на теологічні студії за його протекцією.

Перший тиждень о. Йосип служив сотрудириком систематизованим першої категорії. Але з першого вересня розпочиналося навчання у реальній і жіночій школах. Катехит о. Михайло Продан часто хворів і відповідно уроки з релігії часто зривалися. Тому катехитом призначили о. Йосипа Проця, який мав від роду 32 роки, уродженець с.Старі Богородчани. Гімназію

закінчив у Станиславові. Продовжив навчання у Львівській духовній семінарії за протекцією Василя Стефаника. Закінчив у 1902 році, одружившись із Катериною, дочкою о. Василя Гошковатого. Того ж року був рукоприкладований. Але до роботи за фахом не приступив, а продовжив навчання у Віденському університеті на філософських студіях. Проте, як пізніше виявилось, дружина володіла спадковою хворобою, яка при народженні другої дитини ускладнилася. Він ще вчився, як вона померла біля своїх родичів у селі Устє Зелене біля Галича. Там її тато був на парохії.

* * *

У Івана Семанюка був троюрідний брат Михайло Голинський, який народився в 1890 році у Вербівцях на Городенщині. До школи ходив у Городенці, Коломиї та Станиславові. Ще в школі малий Михайло виявився чудовим співаком. Його хлоп'ячий тенор заворожував слухачів.

Одного разу у супроводі учнівського хору в Коломиї він першим виконав пісню “Ой нагнувся дуб високий” (слова Голубця, музика Михайла Гайворонського). Зал мовчав від подиву, а потім..., А потім ніби вибухнув. Давно він не чув такого співу. Михайлика і цілували, і поздоровляли. Потім ще довго у Коломиї згадували той концерт і юного співака, який беззаперечно володів Божим даром.

Коломийські гімназисти створили хор “Бандурист”, де солістом був Михайло Голинський. Під час літніх канікул хор їздив по Галичині і давав концерти. У наступному році перевівся до філії Академічної Гімназії у Львові, де в 1912 році склав матуральний екзамен. Тоді вступив до Львівського університету.

Але, навчаючись на другому курсі, перейшов до музичної школи, в якій провчився п'ять років. Крім того один рік брав уроки співу у знаного професора Чеслава Заремби. Між тим відбув однорічну військову службу. З цілого курсу тільки їм двом було присвоєно звання капрала. Але зараз-таки запахло війною, і його покликали до діючої армії.

* * *

На високому буковинському березі стояв юнак і роздивлявся, як Дністер омиває з трьох сторін невеличке

містечко Заліщики. Він тільки що здав останній екзамен за цей курс, навчаючись у вчительській семінарії. Зібравши свої нехитрі пожитки, намірився їхати додому на чергові канікули у своє село Тулову, що в Снятинщині на Покутті. Народився Василь Костащук, син Андрія, а це саме був він, 7 липня 1896 року в селянській сім'ї. Початкову школу закінчив у селі, а потім вступив до української гімназії в Коломиї. З п'ятого курсу перейшов учитися до Заліщицького вчительського семінару. Перед тим, як іти в дорогу, захотів ще раз прийти на своє улюблене місце і поспостерігати з висоти пташиного польоту за його улюбленою рікою, яка весь час нагадувала його рідний Прут, на якому, можна сказати, народився і виріс. Лівий берег Дністра був низьким і служив для місцевого населення в літню пору пляжем. Правий берег — буковинський, дуже високий. Завершувала цю висоту гора, на якій далеко виднілися куполи церков давнього монастиря. За монастирем, уже за горою, село Хрещатик. Сьогодні, на Івана, відпустове свято у Хрещатику і в монастирі. Тисячі людей прямують на цю гору помолитися, віддати шану Господеві Богу нашому. Василь подивився на міст із Заліщиків на Буковину. На мості сотні людей спішили, бо вже не один раз дзвонили дзвони монастиря. Звідси з гори, з високого пташиного польоту, люди на мості здавалися по величині, ніби-то бігли горобці.

Навкруги, куди не глянь, земля ніби пишно вбрана, як молода на весіллі, вся у квітах і зелені. У дністровських кущах звучали пташині, на березі та межах цвіркунові, а в дністрових водах жаб'ячі концерти. Навколо голови дзижчали невтомні бджоли. Одні шукали свого добра, інші везли нектар до своїх гнізд. На полях, які виднілися звідси, переливалися хвилі дозріваючого колосся жита та пшениць. Таке це все було чудове, неосяжне, щасливе і святе у своїй животворній силі, що юнакові від цього дива аж подих перехоплювало в грудях.

Недавно товариші по навчанню поздоровили його з першим вісімнадцятиріччям. Настав вік, коли голова крутилася від недосяжних планів: у ній витало стільки думок, як то казали старші люди, як у пса стежок. Ніколи не думав, що його життєва

доріжка простелеться у Заліщики. Любив розказувати про своє знайомство із самим Василем Стефаником, від чого у його співрозмовників аж подих перехоплювало. Його просили ще раз, і ще розказати.

Уся справа в тому, що його мама доводилася рідною сестрою о.Іванові Плешкану. Тож, коли одного разу жінка отця Івана, Олена, а вона тоді трохи жила зі своєю донькою саме в Тулові, зібралася відвідати свою сестру Ольгу в Русові, яка була в заміжжю з письменником Василем Стефаником, з нею напросився і Василь Костащук. Навчаючись тоді в Коломийській гімназії, багато наслухався всяких історій про навчання Василя Стефаника, Леся Мартовича, Марка Черемшину. Для нього ці люди були дуже дорогими, і він часто марив, як має зблизитися з ними і познайомитися.

Молодик переступив поріг письменницької хати з великим трепетом у душі. Дуже хвилювався, що його язик затягне далеко в горло. Але на його превелике здивування Василь Стефаник виявився дуже гостинним і доступним:

— Сідай, сідай, юначе. Не соромся спілкуватися зі мною. Я такий самий, як і всі люди.

— Ага, такий самий! — подумав Василь.

— Ти Василь, і я Василь. Лише ти Костащук, а я Стефаник, — пожартував той.

Від таких слів молодикові справді почало затягати язик аж у горло.

— Розкажи про своїх учителів. Що читаєш? Що з прочитаного найбільше подобається?

Юнак спершу почав загикатися, а потім усе сміливіше і сміливіше розказував, про все що цікавило цього поважного чоловіка, який, маючи стільки всяких справ, приділив йому так багато уваги.

Вдалині на польових межах, ніби вартіві, стояли дерева, задивившись на сонце. А внизу, куди не глянь, розкинулися смужкові поля, розділені великою рікою. На них шумливо буяла зелень, як інколи розбурхана вода в Дністрі. Вони ніби не містилися на тих вузьких приватних смужках і билися об дороги, об межі й

канави. На одній смужці виднілася картопля, на іншій кукурудза, а — там жито, пшениця, ячмінь, буряки, соняшник. Усе це було старанно висапано і доглянуто. Були польові смужки запущені, і на них рясно цвіла свіріпа. На деяких смужках у пшениці рясно цвіли червоні маки, на інших — сині волошки. Все це згори виглядало ніби природа розкидала по полю різнобарвні стрічки, рясно вишиті жовтим, білим, зеленим, синім. Це все віддавало пахощами, які підіймалися вгору, наче ладан у церкві, коли отець обкурював святі дари.

Сонце припікало чимраз дужче. Василь Костащук здвигнув плечима, ніби відмахуючись від мух. Від тепла та пахощів паморочилося в голові, і він нагадав, що пора рушати в дорогу.

* * *

Парти поламані. Долівка в класі в ямах. Стіни обдерті. Молодий учитель сумно на це все дивився і поволі розчаровувався. Як він змалку хотів бути учителем!..

Як хотів... Народився у жовтні 1890 року в містечку Броди на Львівщині в родині шевця. Нестатки змусили батька поїхати за океан у пошуках щастя. Працював на шахті, втратив здоров'я, хворим і без грошей повернувся додому. Хлопець малим залишився напівсиротою. Мачуха дуже його не любила, знущала. Через кілька років помер і тато. На той час Володя Хронович учився у гімназії і змушений був перервати навчання. Продовжив навчання у виділовій школі. Після закінчення вступив до Сокальської вчительської семінарії, яку закінчив з відзнакою. І ось прибув на місце роботи. Побачив це і в нього почало охоплювати розчарування в обраній професії.

— Ти хто? — просуваючись у двері, запитав якийсь давно неголений чоловік: на голові зіжмакана шевелюра, гейби яке гніздо на дереві, брудна сорочка, сподні ніби зсуваються з тазу, ширінка розщеплена, з черевика виглядає немитий палець із чорним великим нігтем. — Я управитель школи, — недбало промимрив.

У Володимира Хроновича аж похололо в грудях. Такого не те що не бачив, але й уявити собі не міг. Страшно й подумати, якби його вчив такий учитель.

— В тебе випити нема чого? А то мене дуже болить голова. Нема чим похмелитися.

Хронович вражено стояв і не міг вимовити слова. Нарешті начебто пробудився, витягнув своє направлення і подав управителю. Той, махнувши рукою, повернувся і пішов. Так Володимир Хронович розпочав свою вчительську працю.

Через деякий час у коломийській газеті “Прапор” появилось його сатиричне оповідання про цю школу “З життя старого вчителя”. Молодий автор висміяв учителів-недоуків, самодурство управителя школи, засудив ту атмосферу, яка панувала на той час в освіті. Підписався ініціалами “В.Х.” Автор хотів приховати під ініціалами справжнє прізвище, але це йому не вдалося. За це критичне оповідання його перевели ще у віддаленішу школу.

Молодий сатирик друкує друге оповідання під псевдонімом Сльоза. Та шкільний інспектор дізнався, хто ховається під цим псевдонімом. Непокірнього вчителя переводять у ще більшу глушину. У наступному оповіданні “Обстеження” Хронович описує, як уроки через часте п’янство управителя, дає сторож школи. Про все це дізнався інспектор з освіти і намагається навести в школі порядок. Але управитель школи через п’янки має своїх покровителів у повітовому старостві, і через необ’єктивне обстеження добивається звільнення з роботи шкільного інспектора.

Після друку цього оповідання Володимира Хроновича вкотре викликають до шкільного інспектора і змушують запряисягнути, що він більше висміювати шкільних порядків і писати пасквілі на панів професорів не буде. Рівночасно його переводять знову в іншу школу. Але невдовзі розпочалася перша світова війна.

* * *

встро-Угорська імперія була і морською державою. Її країну Хорватію омивали води Середземного моря. Тут, у м.Полі, знаходилася велика військово-морська база. Скільки не глянь оком — усюди кораблі. Кораблі, як у тій пісні, то великі, то малі. Свої, чужинецькі під різними прапорами.

Тут же Головний штаб флоту. На другому поверсі на одних із дверей табличка з написом “Головна медична служба”. Нижче ще

одна: "Адмірал, начальник, головний лікар, пан Ярослав Окуневський".

А в кабінеті...Кабінет ніби велика зала. Стіни обставлені великими і малими оригінальними картинами, різними сувенірами. Придивившись, від такої красоти можна було втратити очі. Під великим вікном стояв великий двотумбовий стіл. До нього прикладений менший стіл. По боках — крісла з оригінальними спинками. Від стола майже до дверей підлога застелена великим килимом. У кабінеті віддавало запахом якоїсь мікстури.

По кабінету ходив туди-сюди військовик у формі адмірала. Його лисувате чоло блищало від поту. Красиве пенсне у позолоченій оправі раз по раз спадало з очей, і йому доводилося час від часу його поправляти. Пишні закручені догори вуса посіпувалися. Це свідчило, що в його житті щось сталося чи то трагічне, чи щось особливе. Так, так! Щось особливе. Сьогодні в Сараєво... В Сараєво сталося непоправне... Непоправне... Він знав ціну цій події. Він знав у що це може перетворитися. Перед очима почали з'являтися жахливі картини з його життя, як охоплені полум'ям кораблі йдуть під воду, а з ними, з істеричними криками палаючі живі факели.

Проживши свої конячі, волячі, а тепер уже собачі роки, Ярослав Окуневський хоч не багато прожив, але багато побачив і пережив та старався все те зберегти на ділі, а більшість — у пам'яті. Він вважав себе гуцулом, адже народився у Радівцях на Буковині.

Його тато, о.Іполит Окуневський, перед висвяченням одружився із Ганною Кобринською, дочкою косівського декана пароха села Яворів о.Івана Кобринського. Отець Іполит дістав направлення на парохію у село Радівці на півдні Буковини. Приїхавши на місце, молоде подружжя ахнуло від здивування. Радівці невеличке село. Кількість жителів 420 душ. Церкви у селі не було. Богослужіння довелося відправляти за домовленістю в латинському костелі. Невеличка дерев'яна церковця Апостолів Петра і Павла, дерев'яна і стара плебанія знаходилися в селі Садів на відстані 46 км. У радіусі 20-60 км знаходилося 20 різних присілків. Патроном церкви був Його величність цісар Франц Йосиф. У радівській парохії

найбільше проживало жидів, православних, вірменів-православних, лютерани, липовани і зовсім небагато греко-католиків. Тож кожен день молоде подружжя думало лише, як звідси вирватися і знайти роботу у більш цивілізованому місці. Та довелося там попрацювати тринадцять років. Коли помер тесть о. Іполита о. Іван Кобринський, тільки тоді з великими потугами вдалося через рік перейти на парохію у село Яворів. Усі діти Окуневських росли і виховувалися у діда і бабці в Яворові коло Косова. Вони з братом училися у Снятині, Коломиї, а потім разом опинилися у Віденському університеті. Вони клялися, що будуть разом жити в одному місці і будуть усе робити, щоб їм не було тісно в роботі. Тому Теофіл вступив на правничі студії, а він — на медичні.

Чи це такий вік, чи такий час, чи відсутність нагальної роботи, але на Ярослава таки набігли спомини про прожите життя. “Напевно настають такі роки, чи насуваються якісь грізні події у кожного в житті, ходячи взад-уперед по кабінету, ще раз подумав адмірал, що хочеться зважити все прожите. Де добре зробив, а де припустився помилки”.

Ярослав Окуневський досяг великого становища у суспільстві, йому заздрили, він заздрив... І водночас із достоїнством ніс свій нелегкий тяжкий хрест: йому випала гірка чаша, з якої пив і пив приготовлений Всевишнім напій із гірким присмаком.

Ще на перших лекціях в університеті зрозумів, що обрав правильний шлях у своєму житті. Анатомія, фармакологія стали улюбленими предметами, ніби ними проймався з дитячих літ. А отой запах формаліну в анатомці став йому рідним на все життя. Учився дуже добре, цілком віддавався науці. Його замітили. Над студентами-медиками здійснювали нагляд спеціалісти із військових морських сил Австро-Угорщини. Їм на кораблі потрібні були сильні духом, тілом і знаннями лікарі. Йому призначили велику військову стипендію, що його дуже втішило. З дому аж таких статків не надходило. А утримувати двох студентів у той час простому парохіві було не так просто. Та й Відень вимагав своєрідних витрат. Молодим хлопцям, та ще й селянкам, інколи хотілося погуляти у великому місті. Все було чудово. Наука йшла так легко, що Ярослав почав брати активну участь у громадському житті

університету. В університеті не перший рік існувало товариство українців під назвою “Січ”, яке мало своє приміщення. Там, далекі від материнської землі, вони мали можливість сходитися, дискутувати на різні теми, проймалися українським духом, який зігрівав їхні серця. Тоді товариство було на грані розпаду.

І очолити його погодився енергійний, здібний Ярослав Окуневський. Товариство запрацювало. В ньому знову почало бурлити життя. Окуневський відновив випуск “Слов’янського альманаху”.

Уже перебуваючи на старших курсах, коли перейшов на спеціалізацію, зрозумів, що таке військовий лікар, але відступати було пізно. З цією метою почав вивчати інші європейські мови, що стало значною підпорою в його майбутній кар’єрі.

Незадовго до закінчення університету познайомився із красивою і багатою австрійською німкенею Отілією Міллер. Він так закохався, що вбачав у ній тільки все позитивне. А коли побував у неї вдома і побачив, яке люди мають багатство, порівняв із садибою і нажитим майном його батьків у Яворові, то сільському юнакові ніби впала на очі якась полуда. Він нікого не бачив із дівчат, тільки свою Отілу.

— Отілочко моя! — пригортав закоханий юнак свою юнку, — як я тебе люблю!

— І я... Мій милий... — відповідала Отілія, чаруючи своїм поглядом коханого. Звичайно, батьки її не розуміли, як це вона підіграє сільському хлопцю.

— Отілочко! Як це ти зустрічаєшся із якимось селяком, картала її мама, ми з такого багатого роду, нас не зрозуміють наші родичі.

Але велика військова стипендія дозволяла Ярославу ходити з Отілою в театри, відвідувати найпрестижніші ресторації. Високий. Тілесно розвиненої статури. Красивий. Їй особливо льстило, коли бачила, як знатні дами повертали вслід за ним свої голови. І коли він питав:

— Отілочко. Чи знаєш, яка в мене професія?

— Знаю, мій милий.

— Чи підеш ти зі мною?

— Хоч на край світу...

Ярослав від радощів, успіху ще міцніше обіймав свою милу. Хіба в такі хвилини міг запідозрити нещирість у її словах. Хіба бідний хлопець міг зрозуміти багату. Ніколи!

Але, як кажуть, є Бог на світі. Хитрість і нещирість Отілії Міллер закінчилися тим, що вона завагітніла. Не було куди діватися, і довелося справляти весілля. Ярослав від щастя був на сьомому небі.

Здобувши ступінь доктора медицини, він дістав призначення на посаду військового лікаря у військово-морській базі, що дислокувалася на Середземномор'ї. Перед цим народилася донечка. Він дуже хотів, щоб її назвали Даркою. Довго в родині сперечалися з цього приводу і врешті назвали Дорлі. Це була невеличка перемога Ярослава Окуневського.

Коли довелося їхати на роботу за призначенням, батьки Отілії запротестували: як це молода мати із маленьким дитям буде їхати у невідомість? Зціпивши зуби, не по своїй волі, молодий батько приступив до роботи. Коли опинився на кораблі “Мінерва”, потім на “Аврорі”, “Радецький”, “Кайзер Франц Йосиф”, то зрозумів, що, може, батьки Отілії й мали рацію. Так ліпше для нього, так ліпше і для молодого мами з дитятком. Примирившись із таким життям, Ярослав з усією силою віддався роботі. Володіючи надзвичайною енергією й організаторськими здібностями, розумом і знаннями самотужки пробивав собі службову кар'єру. Перебуваючи в плаваннях на морях і океанах, завжди першим ішов на допомогу до тих, хто потребував її.

Одного разу корабель під китайським прапором подав сигнал тривоги. Їхній корабель “Кайзер Франц Йосиф” негайно змінив курс. Наблизившись, зрозуміли по знаках, що їм потрібний лікар. Коли Окуневський прибув на китайське судно, усі моряки стояли навколішках, молилися і плакали. Там у трюмі помирав їхній престолонаслідник. Біля нього теж молився і плакав корабельний лікар. Він мав чого плакати. Смерть такої особи грозила і йому смертю. Як виявилося на місці, у неповнолітнього престолонаслідника почалися різкі болі у нижній правій частині живота. Лікар зразу визначив причину захворювання.

Захворівшому потрібна була негайна операція на апендицит. Коли пояснили престолонасліднику, що потрібна негайна операція, той злякався і навіть слухати не хотів. Корчився від болю, але не давав згоди. Всі його умовляли. Дійшло до того, що охляв і вже ніхто його не питав. Застосувавши силу, прив'язали на операційному столі. Операція була зроблена добре. Але із-запізненням.

Окуневський зразу визначив, що після операції настало ускладнення. Вірогідно, розпочалося запалення очеревини. Престолонаслідника знову поклали на операційний стіл. Доктор розкрив черевну порожнину і для себе підтвердив свій діагноз. Тут же промив дезинфікуючими засобами і здренував черевну порожнину. Від хворого не відходив ні на хвилю.

Два кораблі, недалеко один від одного, мирно погойдувалися на океанських хвилях. На щастя, надворі була чудова погода. Капітан австро-угорського корабля був гуманною людиною і не квапив знаного лікаря. Він знав ціну людського життя. Все життя проплававши в океанських водах, не раз боровся за кожне людське життя. На кораблі кожна людина мала своє місце. Цілі косяки різних порід риб плавали довкола кораблів і дивувалися: Чого б то?

Пройшла доба. Стан хворого дещо поліпшився. І коли престолонаслідник попросив пити, на палубі закричали від радості: "Ая-я! Ая-я! Ая-я!". Ще через кілька годин хворий попросив їсти. Загроза молодому життю відійшла.

Капітан китайського корабля підійшов до Окуневського, прикляк на коліна і почав цілувати його руки й ноги. За ним послідували й моряки. Усі цілували його руки, називаючи по-своєму їх золотими, цілували ноги й плакали від радості. Плакав разом з ними і Окуневський.

Про цей випадок мова розійшлася майже по всьому світу. Мовляв, Австро-Угорщина на флоті має такого лікаря, що творить чудеса.

Через кілька років знову трапилося щось подібне, але у Червоному морі. Корабель під іспанським прапором подав сигнал тривоги. Приблизившись, зрозуміли, що потрібний лікар. А коли побачили лікаря в окулярах, з піднятими вверх вусами, то легко

всі на кораблі зітхнули. І знову майже той самий випадок. Молодий корабельний лікар зробив операцію на апендицит молодому іспанському принцу. Після операції принц ще дужче корчився, ніж до операції. Окуневський негайно провів повторно операцію. Молодий лікар йому асистував. Гість зразу константував кишкову непрохідність у вигляді вклинення тонкої кишки в тонку, тобто інвагінацію. Подивившись впритул на іспанського лікаря, запитав:

— Ви перевіряли цю частину кишківника?

Той опустил очі. Окуневський видалив цю частину уже мертвої кишки, з'єднав обидва здорові кінці, продезинфікував очеревину і знову ж таки здренував черевну порожнину. Через якийсь час стан хворого почав поліпшуватися, і він усміхнувся до незнайомого чоловіка в окулярах і білому халаті.

Це вже була заслужена слава. Ярослава Окуневського підвищили у званні. Його запросила у гості китайська імператриця. У військовому відомстві Австро-Угорщини всі були здивовані. Ще ніхто не запрошував у гості їхнього міністра на такому рівні, а тут — корабельного лікаря. Всі стискали плечима, як це величати вихідця зі страшного краю розбійників, який після Олекси Довбуша інакше не називали.

У Китаї на офіційному прийомі, влаштованому з нагоди приїзду такого дорогого гостя, сама манчжурська імператриця Ци Сі, яка тоді правила, за врятування від смерті престолонаслідника, вручила Ярославу Окуневському орден Дракона і присвоїла найвищий титул Китаю — титул Мандарина. На цьому прийомі Окуневського запитували, звідки він родом. Вважали, що він з багатого і відомого віденського роду. Він з гордістю почав розказувати, що він син сільського пароха, виріс у Карпатських горах, які вкриті вічнозеленими смерековими лісами.

Австро-Угорський посол у Китаї, скривившись, намагався все це перекласти китайською мовою, але спрощуючи по-своєму. Бо соромився перекладати все по правді. Чи його зрозуміють? Як це? Простолюдін, а така знаменитість. А той продовжував:

— Я є гуцул. З гуцульського краю. Моя Батьківщина — Україна!

— Московія? — перепитала імператриця Ци Сі.

— Ні! Ні! Московія завоювала більшу частину моєї країни. Решту завоювала Австрія. Я походжу зі Східної Галичини. Але це вже посол не переводив. Якось було ніяково. Більшість, не розуміючи в чому справа, лише здвигували плечима “Що то таке Україна? Де така держава?”

Коли на другий день гість побажав побувати на відомій китайській стіні і в інших місцевостях, його прохання визнали дріб'язковим. На китайській стіні побачив кілька малих оригінальних гармат, хотів одну взяти, як сувенір, але не змогли помістити на малому китайському возі, то з того всього взяв лише зі стіни одну цеглину.

І Ярослав Окуневський, усміхнувшись, подивився на шафу, де зберігалася ця цеглина. А взагалі, скрізь, де бував, то обов'язково мусів щось узяти, як сувенір.

А оскільки дома у Відні не сприймали його сувеніри, то він їх зберігав у своєму кабінеті.

— Потім, продовжив свої думки адмірал, його запросив іспанський король Альфонс XIII із династії Бурбонів і вручив орден Рицаря. На урочистостях з цієї нагоди один з іспанців, який вважав себе знавцем Австро-Угорщини, знову ж таки запитав:

— Наскільки я знаю Відень, та і цілу Австрію, знаю багатьох знаменитостей, але про такий рід, як Окуневські не чув.

— Та що ви? — усміхнувся на те пан Ярослав, і іспанською мовою почав розповідати хто він, з якого роду, звідки.

— Галіція? Галіція? — і всі махали головами, дивлячись один на одного, мовляв, нічого не чули про такий край. — Україна? Ще й не чули української мови. А цей пан свobodно говорить їхньою іспанською...

Коли доповіли про це все Австро-Угорському цісареві Францу Йосифові, той від такого здивувався, і щоб не відстати від інших, вручив Окуневському австрійсько-угорський орден Франца Йосифа. Потім доктор одержав французький орден Почесного Легіону. І пішло й поїхало... Нагороди й нагороди...

Скрізь, де бував, що бачив, що чув, усе те описував і висилав знайомим, редакторам часописів, сюди, в Галичину. Пізніше їх почали друкувати під назвою “Листи з чужини”. Вийшло дві книжки.

Так виявився ще один талант Ярослава Окуневського — літератора-письменника.

Праця, праця й праця на благо рідної Вітчизни. Набувши великий практичний досвід, склав медичні порадики і військово-медичний статут австро-угорського флоту, який потім запозичили не один зі світових флотів. З часом йому присвоїли звання адмірала австро-угорського флоту. Це було великим визнанням. Ще нікому з українців Австро-Угорщина не віддала такої честі.

Свої досягнення у флотській медицині акумулював у створеному в порту Полі у військово-морському шпиталі, де було врятовано безліч моряків і відомих людей світу.

Але в особистому житті все-таки не зазнав щастя. То був його тяжкий хрест. Яку мав велику славу! На цілий світ! Спочатку їхнього подружнього життя Отілія не дуже його визнавала, бо соромилася, що вийшла всього-на-всього за військового лікаря. Але її лікар ставав знаменитістю. З часом у них народилася друга донечка, і вона не противилася, коли Ярослав побажав, щоб її назвали Ольгою. А як пан доктор медицини хотіли хлопчика... Як хотіли спадкоємця...

Коли Окуневському присвоїли звання адмірала, то Отілія вже не цуралася його, а навіть гордилася. Завдяки йому стала адміральшею. Це не так часто бувало в Австро-Угорщині. Та все ж не хотіла переїжджати до свого чоловіка у Полі, де він мав чудове помешкання. Так вони й жили — він одинаком у Полі, вона з дітьми у Відні. Таке одноманітне життя призвело до того, що одного разу побачивши і почувши спів відомої співачки Соломії Крушельницької, в нього закрутилася голова і він був у захопленні від неї. Дарував їй квіти, найдужче кричав “Браво!” після успішного концерту. Старався бувати там, де вона гастролювала. Навіть познайомився з нею. Трохи що не попросив руки, але вчасно схаменувся і загасив у собі розпламенілі гарячі почуття.

Пан адмірал трохи нормував свої нерви від мимоволі згаданого свого минулого, і сів у крісло. Але де там! Голова не може бути порожньою у таких людей.

Ще у 1891 році, коли їхній корабель прибув до Єгипту, у Каїрі, він, як офіційна особа, передовсім відвідав австрійського консула пана Неймана. Той виявився родом зі Львова, а його

дружина — з Бучацького повіту на Тернопіллі. Від дружини консула Окуневський дізнався, що в Єгипті є невелика колонія українців, душа якої — пан Йосип Білінський — лейб-аптекар при кедиві. Окуневський розшукав його. Пізніше в листі на Батьківщину написав: “Йосип Білінський був мені милим товаришем і провідником по Каїру. Однаковий наш вік зближав нас ще більше. Ми розмовляли і розумілися. Коли прийшла година прощання, не могли розстатися. І у пана Білінського заблисло в очах, і в мене щось зціпило в горлі. Чи побачимося ми знову колись?”

Потім листувалися і ще більше заприятелювали. Недавно отримав листа від свого близького приятеля. Той написав, що не в силі більше жити на чужині, хоче додому. Кедив його зрозумів і відпустив на еміритуру, нагородивши ще деякими титулами та коштовностями. Тепер спродує усе своє майно. Через нестабільність у Європі всі свої гроші пересилає до швейцарських банків. Хоче жити у Відні.

* * *

Ще навчаючись у Коломийській гімназії, малий Нестор Гаморак дуже захопився науками про природу. Вже у тринадцять років став членом німецького натуралістичного товариства “Космос”. З шостого й до останнього класів головував у гімназійному природничому гуртку, що налічував біля шістдесяти гімназистів.

Після закінчення Коломийської гімназії Нестор подав документи до Віденського університету на природничі студії. Варто віддати належне, що молодий студент повністю поринув у науку. На нього звернули увагу.

Уже з другого року навчання він почав спеціалізуватися на вивченні ботаніки й одночасно працювати в Рослинно-фізіологічному інституті професора Моліше. Пізніше працював ще й у Ботанічному інституті професора Ветштейна. Багато дивувалися наполегливості здібного студента, який уже зайнявся науковою роботою. Йому пророкували велике майбутнє.

Одночасно відпросившись із занять, регулярно їздив ще й до гідробіологічної станції доктора Купельвізера до Люнца в Долішній Австрії, де познайомився з методикою і технікою планктонової роботи. Ретельно працював над кремністками Люнцького озера.

Того ж року побував у Трієсті, де працював на зоологічній станції, яка мала теж ботанічний відділ.

У 1913 році кілька разів їхав до Трієста і вдосконалював свої студії над морськими водоростями. Після закінчення загальних університетських курсів і початкових практичних вправ, восени приступив до наукової праці в Рослинному фізіологічному інституті професора Моліше.

Там уже почав працювати над науковими працями “Нові досліді над мікрохімією і розвоєм елайопластів” і “Причини до фізіології продихового апарату у зв’язку з новими мікрохімічними даними”. Це був великий успіх.

* * *

Сонце хилилося до заходу. Після обіду раптово спохмурніло, далеко-далеко прокотилося відлуння грому, зв’язвся сухий гарячий вітер і закрутив пилюкою на дорогах. Спочатку пройшов невеликий дощик, теплий і ріденький. У народі такий дощик називали курячим. За ним почала насуватися грізна хмара. Надворі потемніло. Заблискало, загриміло. У хмарах щось грізно клекотіло. Спадало на град. У скорім часі зв’язвся поривчастий вітер, випереджаючи дощ, шумів у кронах дерев. Каркало і носилося вгорі вороння. Ластівки поховалися під стріхами. Тут надлетів сильний вихор. Здавалося, от-от почне виривати дерева із корінням. Від громових ударів мовби дрижала земля, тремтіли хати. Блискавка своїми спалахами ділила небо то надвоє, то натроє. На щастя злива оминула Болехів стороною. Лише пішов невеликий дощ і трохи збавив тоту червневу спеку, яка вже почала долягати до кожної живої душі. Що то казати — спека надоїдає, холод теж. Надоїдає і дощова погода. “Нашому брату все надоїдає. Всі хочуть усього в міру. А так не буває! Ой не буває!” — думала собі, йдучи поважно по болехівському містечковому парку в бік цвинтаря, старша поважна Пані вся у чорній одежі. По рисах її обличчя можна було визначити, що колись була дуже вродливою жінкою.

Отак надвечірньою порою по кілька разів на тиждень уже більше одинадцяти років ходила на могилу свого батька отця Івана Озаркевича, а більше десяти років — і на могилу матері, яка похована поряд.

Наталія Кобринська присіла на лавку біля могил і подумала: “Усе важче мені дається кожний крок, а дні летять, як листя із гілок...”. Поозиралася довкола. На неї війнуло передвечірньою прохолодою з їхньої невеличкої річки Сукіль, яка була притокою Свічі.

— За плечима шістдесят п’ять років. Не встигла оглянутися, як уже западає вечір. Молодшою ніколи не задумувалася над прожитим життям. А тепер — усе спомини й спомини. Невже в усіх так буває з віком, чи лише у неї? Всяко бувало. І добре, і зле. Але найтяжче ятрать душу дві події в її житті.

Перша — несподівана смерть її Теофіла. Чого, чого, а такого не сподівалася. Тоді в її житті буяла весняна пора. А що таке весна? Це оживає природа, тепло, радість, дерева вбираються в усе біле, мов наречена на весіллі. Яке все чудове, як хочеться жити, і раптом усе обривається. Природа стала немилою, душа перестала відчувати навколишнє тепло, у серці один смуток, усе навколо тебе похмуре, жити не хочеться.

Отець Озаркевич, бачачи таке, на перших порах забрав доню із собою до Відня. Поки працював у парламенті, доня гуляла по столиці, знаходила нових знайомих. Намагалася загасити душевний вогонь смутку. Та з’ясувалося; що це не так просто. Узялася писати оповідання. Виходило непогано. Стала відомою письменницею. Відчувала в душі велику енергію і замилювання на щось більше.

То ж створила “Товариство руських женщин”. Хотіла підняти роль жінки-русинки у суспільстві, так як це бачила у деяких країнах Європи. Але зразу після заснування такого товариства замість підтримки на неї накинулися відомі чоловіки. При згадці про них вона лише скривилася. Почали осмішувати її, саме товариство. Поставили під сумнів, чи можливий жіночий рух у Галичині. Потім проти неї підключилися партії — радикальна, народовецька.

А скільки було бурі у склянці води, коли вийшов жіночий альманах “Перший вінок”? І Наталія, сціпивши зуби, поозиралася довкола. Ні! Навколо не було жодної живої душі. Інколи за нею слідували з цікавістю малі міщуки. Дама в чорному завжди викликала в них цікавість.

“А оте віче у Стрию. Підняла на ньому кілька болючих питань. Навчання дівчат і молодих жінок у гімназіях і на студіях. Створити

в селах захоронки, щоб матері під час гарячих робіт на полі мали можливість залишати під доглядом своїх дітей. Після віча її підняли на сміх. Де це видано, щоб жінки вступали на студії? Священики виступили проти, щоб цивільні вели захоронки. Хотіла як ліпше”.

Тоді задумала лишити свою оселю в Болехові, містечковій справі і переїхати до великого міста. Міста її душі. Як багато задумала. Боже! Які в неї витали ще задуми. Це організаційна праця і випуск жіночого часопису, створення жіночої партії. Уже й статут написала, але міністерство відкинуло його проект.

Не впадаючи у відчай, хотіла об'єднати усі жіночі товариства у Союз зі збереженням автономного устрою кожного товариства. Але й це не вийшло. Пізніше планувала об'єднати усі жіночі товариства в “Жіночу Громаду”. Але її не підтримали молоді жінки-активістки. Дали зрозуміти, що її минулося. Настали нові часи, появилось нове мислення. І хоча її плани відтворилися у пізніше створеному “Союзіві Українок”, її самолюбству, її авторитетові було завдано серйозного удару. Її вчорашні молодші подруги нею погордували. Мовляв, ідіть Пані, спокійно доживати свого віку. А в неї ще горіла душа вогненним полум'ям, ще хотілося творити. Вона не могла змиритися, що вже не її мелеться.

Це було другою подією у її житті, що завдало непоправного удару. І вона залишила Львів, повернулася до свого дому у Болехів. Часто говорила своїм подругам і знайомим: “...бажала їм дати себе цілу — вони не хотіли”.

Ще трохи посидівши на лавці біля своїх родичів, подалася до помешкання. Дорогою знову й знову настирливо лізли в голову одна попри одну похмурі думи: “Чи можна було інакше прожити життя? Напевно, ні! Адже це все дано згори”, — і Кобринська зупинилася, підняла голову до небес, ніби хотіла там щось побачити або почути на підтвердження своїх суджень. Але небо зробилося чистим як сльоза, ніхто нічого не промовив, лише чути було передвечірний навколишній спів пташок. — Кожний несе свій нелегкий хрест, — продовжила свої невеселі роздуми Наталія. — Лише той несе такий собі хрестик, невеликий. Дехто більший, позолочений чи золотий. Декому він призначений легкий, а декому тяжкий. Ох тяжкий! — зітхнула вдова.

Зайшовши у помешкання, вкотре стала роздивлятися. Та ж сама невеличка господарська кімната. Така рідна їй кухня і спальня. Підійшла до спальні — то й же диван і ліжко, посередині столик. Над ліжком висіли такі знайомі до болю фотографії, вишивки. Зліва вітальня. Там стояв рояль, великий стіл, красувалися вироби гуцульських умільців. Це все те, що приніс із собою її Теофіл. Висіли і пам'ятні речі з Белелуї, зі Снятина. Висіло кілька картин. За вітальнею — робоча бібліотека. Там на видному місці висів великий портрет Теофіла Кобринського.

Зайшла. Тяжко сіла на крісло і підняла очі. Скільки отак вона деколи сидить і дивиться на нього. Звіряє свої погляди, потаємні думки. А інколи навіть розмовляє з ним, радиться. Недавно зауважила, що таке буває все частіше і частіше. Чи це від старості, чи від самотності? Тому й вирішила недавно з'їздити до Снятина і відвідати могилу свого Теофіла. Придбала гарної роботи залізний вінок з квітами, листками — і в дорогу. Снятин для неї тепер був рідним і ніби чужим, до болю близьким і уже далеким. Довго просиділа біля могили, наплакалась, і можна сказати, попрощалася восстаннє. Хтозна, чи буде ще така нагода.

Ось і сьогодні. Дивлячись на знайомі і такі рідні риси обличчя, заговорила вголос: “Філю!Філю! Всі кажуть, що буде війна. Йой, йой, як я це маю перебути? Як маю це перенести?.. Га?.. Мовчиш?.. Так, так... Мовчиш... Уже більше тридцяти двох років мовчиш. Лише дивишся на мене. Довго ще дивилася на портрет. Чи щось пригадувала із їхнього спільного життя, чи ще щось хотіла сказати. Потім підійшла до рояля і почала грати улюблені сумні мелодії...

* * *

У вагонах дуже було душно. Ніхто із пасажирів далі не те що не спав, але й не дрімав. У кожного на обличчі була якась печаль, зажура.

— Лесю, — нагадав про себе Бачинський, — так що далі?

— Далі? — І Лесь повернув голову до Левка, — Так-от. У цього отця жив у селі брат Микола. У нього була гарна дівчина. Звали її Мількою. Боже! Як ми любили одне одного. Як кохали. Це неможливо пояснити і передати. Вона дала мені таке натхнення до творчості. Я ледве всигаю те все класти на папір. То були

найкращі роки в моєму житті. Але батько Мільки все говорив, що його брат передчасно помер через мої “Лумера”. І про моє женихання навіть слухати не хотів. Усе казав, щоб я одружувався зі своїми “Лумерами”. Отакої! Час було упущено. Роки пройшли. Я постарівся. Другої такої не знайшов. Тепер тяжко хворію і мені не до женячки. Тут запахло війною. Хто знає, як воно буде далі. Отаке-то наше життя. Великі терпіння і тяжкий хрест несу я, лише не знаю за що. Хоча здогадуюся. І подивився на Левка.

Той, слухаючи, весь час мовчав і теж думав про своє. Особливо після останніх слів Мартовича.

“В мене поки що менш-більш добре. Успішно закінчив гімназію, університет, одружився, маю сім’ю у великому місті Станиславові, непогане помешкання, свою адвокатську контору, яка дає непоганий дохід. Усе моє життя — це громадсько-політична і культурно-освітня праця на благо нашого народу. Звичайно, це важка повсякденна праця. Але, я би сказав, що мій життєвий хрест поки що не є аж таким тяжким. Так, так.

— Розкажи, Левку, як ти спромігся виступати у парламенті на засіданні воєнної комісії більше тринадцяти годин?

— О-о-о-о Леся! То є цікава історія. Ніколи про це не забуду. Це було 13-14 червня 1912 року. Тоді на засіданні парламенту вкотре мова йшла про відкриття українського університету у Львові. Населення Галичини надавало цій справі всеукраїнського значення, оскільки боротьба велася за єдиний у світі український університет. Це питання порушувалося кільканадцять разів і все безрезультатно. Поляки навіть слухати не хотіли про таку річ.

Поворотом у цій справі став виступ Галицького Митрополита Андрея Шептицького на одинадцятому засіданні 22-ї сесії Палати Панів у Віденському парламенті 28 червня 1910 року. Його виступ був настільки аргументований і переконливий щодо відкриття українського університету у Львові, що опісля вже ніхто цьому так не суперечив. Сам ясновельможний нарешті цим зацікавився. Але справа не посувалася. От тоді мені вкотре довелося на засіданні воєнної комісії знову повернутися до цього питання. Вони загнали усі гроші до військового бюджету. А про таке, як відкриття українського Львівського університету їм ні до чого.

Я свій виступ повністю присвятив, щоб заблокувати величезний військовий бюджет, який уряд намагався затвердити в парламенті. І це в той час, коли я був заступником голови Українського Парламентарного клубу. До речі, на це ніхто не звертав уваги.

Я тоді говорив і говорив, доказував, що це обов'язково і давно пора зробити.

Я, Лесю, взяв їх просто на виснаженість. Думаю, буду говорити, поки не піднімете догори руки. І що ти думаєш? Яка дурна впертість у цих поляків. Говорив, доказував, переконував більше тринадцяти годин. І що, переконав? Ні! Якби не цар, який у 1913 році видав декрет, що з 1 вересня 1916 року буде відкритий такий університет, то ми навряд чи би чогось тоді добилися. Ось як доводиться нам працювати.

— Тут є про що говорити, — і обличчя Левка набрало серйозного вигляду. — Ой, є! Наприклад, крім поляків, які заражені шовінізмом щодо нашої України і утискають нас на кожному кроці, ми ще відчуваємо тиск з боку Росії. Царизм усе робить, щоб знищити український національно-політичний рух не тільки на Наддніпрянщині, але і тут, в Австро-Угорщині. Наш дух самостійності в Галичині поширюється і на Велику Україну, чим викликає шалену лютю у російських шовіністів. Вони через наших москвофілів стараються впливати на наше життя. Останнім часом навіть підключили свою православну церкву і ведуть пропаганду по переходу наших парохій на російське православ'є. Причому цьому сприяє і політика нашої галицько-польської адміністрації.

Ось недавно закінчився судовий процес у Львові над російським православним священиком Ігнатієм Гудимою, який проходив із 19 березня по 6 червня. Щось чув про це?

Лесь заперечливо помахав головою.

— Так-от! — розійшовся Левко Бачинський, — такий собі сільський хлопець із села Літковичі, що коло міста Броди, вчився у духовній семінарії. За антиукраїнську позицію його виключили із семінарії. І зразу опинився в Яблочинському монастирі російської православної церкви, де і продовжив навчання. Потім опинився у нас на Покутті в селі Залучче, що над Черемошем. Проводив у

селі пастирську діяльність, богослуження по хатах, робив колотнечу серед віруючих греко-католицького обряду, часто виїздив у Росію, привозив звідти великі гроші на будівництво у селі російської православної церкви. І польська адміністрація у Снятині ніби цього не чула й не бачила. Але це набрало такого розголосу, що австрійська влада змушена була зайнятися цією справою і довести її до судового процесу. Так ти думаєш, Лесю, це так просто? На судові засідання прибули коресподенти не тільки місцевих часописів, але й закордонних видань, особливо російських. Крім того, прибули чотири члени Державної Думи Росії і як делегати від найбільших у Думі партій — отець Якубович від правих, отець Митроцький від націоналістів, пан Макогон, причому українець, від октябристів і пан Лашкевич від кадетів. Здавалось би, що росіянам тут робити? Хіба в них нема своїх проблем? Так ні! Скрізь ці азіати втручаються і втручаються у справи інших держав. Особливо України! І нема на них припору.

— То чим скінчився цей судовий процес?

— А нічим! На лаві присяжних самі поляки. Вони їх виправдали. Тут Австрія дістала по губах від своїх вірних побратимів-поляків. Отаке! А ти кажеш.

— Що воно за життя? — задумливо мовив Лесь, дивлячись у вікно вагона, — всі пруться до нашої України. — Колись монголи. За ними турки й татари. Москалі, поляки. Австріяки. Знову поляки. Румуни, угорці. Ще й жидів цих наводнилося, як мух на Спаса. Всі на нашу шию. А ми нікуди не йдемо. Нічийого нам не треба. І не можемо їхнього зазіхання позбутися.

— Бачиш, Лесю, — продовжив Левко Бачинський, мовби читаючи думки Мартовича, — Бог дав нам дуже багату землю — води, надра, про які ми ще мало що знаємо — то й усі хочуть цим заволодіти. Ми лише захищаємося і захищаємося. Але не все залежить і від нас. Скільки вже крові пролито за нашу землю. А ще скільки буде пролито, поки ми здобудемо волю.

— А коли це станеться, і чи станеться?

— Лесю, давай лишім політику. Бо ми зависоко піднялися. Спустімся на нашу грішну землю. Ліпше розкажи, чи ти тепер щось пишеш?

— Та що ти! Більше п'яти років працював над повістю “Забобон” і ледве її закінчив. Не йде писання. Нема натхнення, — і Лесь усміхнувшись розвів руками.

— Так де ж шукати оте натхнення?

— Не знаю, — примруживши очі, знову розвів руками Мартович.

І друзі розсміялися.

— Розкажи Левку, як ти одружився. Як живеш.

— А що я? З того часу, як розійшлися наші дороги, ти знаєш, не маючи змоги навчатися на стаціонарі, перейшов на заочне навчання. Одружився ще адвокатським конципієнтом у Городенці у доктора права Теофіла Окуневського. Моя майбутня дружина працювала директором Народної Торгівлі. Позналилися й одружилися. Але ти мене знаєш. Сидіти тихо не зміг. На Городенщині розгорнув громадсько-культурну діяльність, став підпорою молодого радикального руху, заснував економічно-політичні товариства.

У 1895 році заочно здобув вищу освіту, став доктором права, приблизився в своїй громадській діяльності ближче до радикального руху Івана Франка, Михайла Павлика. На сьомому з'їзді ви мене обрали членом головного правління партії. Я і тобі вдячний, бо і ти голосував за мене. З того часу я себе не уявляю без радикального руху, якому посвячу усе своє життя.

Потім життя наше було мало не на колесах. Трохи проходив адвокатську практику у Снятині у твого знайомого доктора права Симоновича. Потім працював у канцелярії доктора Андрія Коса в Калуші. Через два роки перейшов до Стрия, де ще продовжував свою адвокатську і судову практику. Далі займався активною громадською роботою, і на виборах 1907 року вдячні виборці обрали депутатом від Станиславівського виборчого округу. За тим переїхали до Станиславова, де купив будинок і на першому поверсі відкрив адвокатську контору.

Отак за розмовою незчулися, як потяг під'їжджав до Станиславова. Мартович почав кривитися, узявшись за живіт:

— Ох, цей шунок... Ох, шунок... Як він мене мордує. Напевно, доведеться через нього піти на той світ.

— Що ти, Лесю! Та ти ще ж досить молодий.

— Молодий, молодий. Ти, Левку, не бачиш, який я знищений.

— А чому не лікуєшся?

— Левку. Я майже не працюю. Звідки гроші? Признаюся тобі, як своєму другу. Якби ти знав, як я бідую.

— Лесю. Давай тут у Станиславові ляжеш до лікарні і полікуєшся.

— А гроші? — Мартович з болем подивився на Бачинського.

— Лесю! — мало не вигукнув Левко, аж люди повернулися в їх бік, — я беру всі витрати на себе. Я за все заплачу. Я поведу тебе до найкращих лікарів.

Лесеві від таких слів появились сльози на очах. Звичайно, не один із його знайомих пропонував йому щось подібне, але Мартович був гоноровим і соромився такої допомоги. Дотепер багато йому допомагали Лонгин Озаркевич і Іван Кунців. За це він був їм дуже і дуже вдячний. Крім гонору, Лесь за своєю природою ще був досить скромним. І в будь-кого не те що не брав, а навіть не позичав. А тут близький друг запропонував ніби добру справу. Але він категорично відмовився.

* * *

Теофіл Окуневський лише задрімав, як раптом прокинувся. Приснилася йому Соломія Крушельницька, яка ніби простягає до нього руки і просить підійти.

— Ото клята bestія ця Соломія. Дотепер не дає йому жити, — з досадою подумав і встав. Сну як не бувало. Як хотів трохи поспати, так і розхотілося. Почав роззиратися по покою. Погляд свій зупинив на скляній шафі, де зберігалися листи від брата Ярослава. Поволі підійшов і наугад витягнув із невеликого стосу один із них.

“Дорогий брате Теофіле!

Я живий і здоровий, чого і тобі бажаю. Доводжу до твого відома, що в мене народилася друга донечка. Я дуже її рад. Але кажу тобі по правді, дуже і дуже хотілося мати сина. Змушений із цим змиритися.

Лише долягає мені великий смуток. Наш дід Данило мав чотирьох синів — Іполіта, нашого тата, Гілярія, Атаназія і

Кирила. Тета Теофіла вийшла заміж за отця Івана Озаркевича. Вуйко Гілярій і вуйко Кирило не жонаті. Пішли, як кажуть, у стовбір. У вуйка Атаназія одна дівчина Софійка. Наш тато мав двох синів. Двох Окуневських — продовжувачів роду нашого. І що виходить? У тебе дочка, у мене дві. Гірко про це говорити, але родина Окуневських щезає. Ти розумієш, Філу! Щезає, як катран з плоту. Так щемить у грудях, так щемить... І нічого не зробиш. Так, так. Нічого не зробиш. Аж серце тріскає з розпуки..."

Кожний раз, коли Теофіл читав цього листа, то все усміхався і думав одне й те ж: "Ага, Славчику, хотів-єс хлопчика, маєш хлопчика, але у спідничці". Він пригадував, як їхня мама все говорила: "Богачики все мають мати дівчат, а бідніші — хлопців. Увесь час богачики мають думати, що доведеться родичатися з біднішими. Якби їм Бог давав ще й хлопців, то було би такого гонору, що де, де, де..."

"А ти, Славчику, видай належиш до богачиків. От і маєш..."

Теофіл потягнув зі століка другий лист...

"Дорогий Теофіле!

Мене направили на роботу до Австрійського воєнного флоту. Основна військова база розміщується в Полі. Я служу лікарем на марині. У порт заходить багато марин з інших держав. Так що мені доводиться надавати допомогу не тільки австрійським морякам, а й китайцям, іспанцям, французам...

Інколи нас відпускають з марини на берег. Нас є кілька друзів, і ми разом стараємося йти в глибину незнайомої місцевості, щоб познайомитися із життям та побутом того населення.

Недавно побували у Чорногорії. Се є гірська країна, і мені нагадувала наші Карпати. Ми найняли візника і почали підніматися вгору по Ловчин-горі. Так проїхали місто Котор. Піднявшись ще вище, справа спостерігали місто, яке розкинулося внизу, мов на долоні, справа Жупску рівнину. А Которський залив зверху виглядав ніби озеро, скуте навколо горами Голиврх, Печин град, Вермач, Горазда.

На Горазді побачили нову тільки що побудовану кріпость з 12-сантиметровими пушками Круппа. Аналогічна кріпость

будується на горі Вермач. На Голім верху на кожнім шпилі видніється батарея.

Бачили те місце, де чорногорський князь Микола зустрічав австрійського престолонаслідника. На цьому місці збудована гарна дорога за австрійський кошт.

Побували ми і в родинному селі князя, і в його родини. Село зветься Негуш. Хати в селі переважно з каміння. Замість дверей одна діра, замість вікон і димаря — друга діра. Ні зелені, ні білих хат, як у нас. Усе виглядає ніби люди тут поселилися тимчасово.

Ми питали їх, чому не переселяються в урожайні долини, рівнини. Вони нам відповідали, — пам'ятаєш, як ми ходили високо в Карпати і там бачили наших гуцулів, які високо-високо жили в горах? — Вони теж приблизно так само відповідали:

— Тут ми народилися, тут жили наші батьки, тут проливали кров. Ми зрослися з кам'яними глибами. Вони нам дорогі, як мати рідна.

Невдовзі ми сіли перепочити в заїжджій домі. Так високо в горах, а є заїжджі доми. В наших горах ми такого не зустрічали. До нас пристали два військові чорногорці верхи на конях. Від них ми дізналися, що їх разом із двома фіаками і кіньми подарував австрійський цісар князеві. Як виявилось, вони мали добре віденське виховання.

Далі вверх піднімалися разом із новими знайомими. Вони у всьому давали нам пояснення, як їхній князь усе робив, щоб у кожному селі була школа, щоб кожний чорногорець умів читати і писати.

— Молоде покоління, слава Богу, буде вже письменне, розказував один із наших знайомих, як потім виявилось, адьютант князя, — ми спізналися в культурі, але тепер ідемо ходою велета...

Ми настигнемо і випередимо других. Десять наших чорногорців учаться в академії в Мілані, так само у Віденському університеті. Кілька десятків вчать у Росії. Запроваджуємо свої закони, але користуємося кодексом Юстиніана і Наполеона. Своїх гірських законів не викидаємо, лише

поправляємо. Наш князь хоче завести свою армію, без неї не обійтися новій державі, яка хоче самоутвердитися на майбутнє. Колись ми воювали лише з турками. Тепер нас оточують звідусіль кріпостями, перекривають вихід до моря, зав'язують світ, то ми не можемо сидіти, склавши руки.

— Але армія вимагає великих затрат, — не втерпів я, — багато здорових рук забирає від роботи.

— На це ми мусимо знайти гроші. Перед нами, молодого, новою генерацією постало питання: бути чи не бути? Нам треба іти вперед, а ні, то нас задавлять. Князь добре розуміє свою державницьку місію, а вся Чорногорія охотно його підтримує...

Отак собі слухаючи, все те порівнював зі своєю Україною, Галичиною. Така маленька Чорногорія, і вже будує свою державу, а ми така велика українська держава, така культурна і робуча нація, і ще не дійшли до цього.

Але хотів-єм ще одне описати, що мені дуже вдалося. Коли вже дібралися до столиці Чорногорії — Цетиніє, нас поселили у тільки що побудований готель на європейський кшталт. Відпочивши, ми пішли знайомитися із містом. Невдовзі помітили, що народ тиснеться біля катедральної церкви. Підійшли і ми. В скорім часі люди розступилися і пропустили так званий аристократичний кружок і дворових. Дуже гордо пройшов князь і став посеред церкви. Постать його була величава. Чорногорський одяг додавав йому ще більшої краси і мужності. Князь поклав хрест, і служба почалася. По його обличчю було видно, що він диктує мудрі закони і управляє державою. Дійсний володар, як його звать чорногорці, господар, монарх. Обходиться без соймів і соймиків.

Воля князя — то указ невідмінний до виконання. Кожний чорногорець скочить у вогонь і в воду за свого князя. Кожний чорногорець вірить, що все, що “кнез” прикаже, вийде на добро державі. В тім і сила князя, в тому його опора самодержавія, серед такого свободолобивого народу, як Чорногорія.

Чекай від мене і далі таких оповідок.

Вересень 1885 року.”

Хоч Теофіл читав це не вперше, але кожний раз усе знаходив у цих листах щось усе нове і нове для себе. Тому завжди читав їх з великою охотою. Це для нього був ніби заспокійливий засіб. Від цього мав велике душевне задоволення. Тому, не вагаючись, витягнув ще один лист.

“Дорогий Філю!

Знову пишу тобі листа, де звідомляю, що-м жив, здоров, чого і тобі бажаю. Недавно мав-єм трохи вільного часу і задумав-єм написати цікаву оповідку про те, як живе люд європейський, заодно африканський.

На початку вересня повідомили про приїзд короля до Генуї, що в Італії. При появі королівського корабля всі присутні сорок кораблів у порту та всі кріпості заглушили світ своєрідною канонадою. Перед цим усі величались, тренувалися — всякі префекти, адмірали, команданти та інші “чини”. Тепер кожний з них окремо, але всі разом випалили по 21 вистрілові в честь короля. Стріляли, як король заплив у порт, як ступив на землю. Боже! Хто в той час не оглух, то може молитися Господу Богу за здорові вуха та ще й нерви...

Король ступив на землю. Боже! Як і скрізь у нашій Європі. Сотні пань, сотки різних уніформ і хрестів. Позаду трудовий люд, тиск, глота, велика духота від сонця і пітніючих тіл. Десяток музик одночасно на різні ноти вигравали марші.

Король перейшов почесну варту, поздоровкався з тим, з тим, сів у фіякр і поїхав до своїх палат. Усі почали розходитися.

Дорогий Філю! Багато перебачив різних уніформ, але такого дивного побуту я ще не бачив. А най простять мені усі, хто носить уніформи, але признаюся, що ціле уніформове товариство скидалося на якесь опереткове видіння.

Один натягнув на себе золотом капаючий фрак з палаючо-червоними, другий із зеленими вилогами, на голові в одних шолом з білим, у других з червоним кінським хвостом. Один аж по коліна в чоботах, другий у черевичках. Один у панталонах з лампасами, ширшими від штанів, червоними, зеленими, жовтими. На грудях і животі хрести і ленти вздовж і впоперек...

Справжній тобі карнавал! А найсмішніше, що кожний з них носив свій карнавал з гордістю і самосвідомістю...

Хоч ми, європейці, маємо себе страх, як цивілізованих, і з гордістю та з приниженням дивимося на негрів, то, спостерігаючи за цими уніформами, все снувалася перед моїми очима згадка: — коли я недавно побував у Занзібарі в Африці, як став переді мною негр-генерал. У своїй специфічній уніформі зверхньо дивився на мене, одягненого по-цивільному у білу бавовну.

У нього на голові було страусове перо довжиною з метр, під бородою підв'язаний такий собі шолом, коли не чіпець, на котрий найменше два різнокольорові когути мусіли дати свою шкіру з пір'ям. Ціла фризюра волосся пречудна вежа з космиками на всі боки. Браслети і нараменники мосяжні. Гордо спирався на свій лук, не менше, як європейські генерали на свої шаблі.

Смішний тоді був мені цей чорний генерал... А ми? Ліпші?... Цивілізованіші?

Хотів-єм ще тобі описати, що Генуя рахується Колумбовим містом. Відкриття Америки доказували німці у своєму фатерлянді, що давно перед Колумбом відкрили саме німці з Ісландії, котрих провідником був таки справжнісінький німець з колонії, який перший ступив на нову землю і пізніше все це описав у своїх мемуарах.

Віденські жиди б'ють себе в груди, що правою рукою Колумба був жид Санхец Менцалез. І що то цілком неправда, ніби Ізабелла заставила свої клейноди, щоби відправити іспанські кораблі. Насправді консорціум із жидівських капіталістів виділив гроші, — і то з гордістю розказують, — лише під півтора відсотка...

Величаються і генуезці, тим більше, що Колумб народився в їхньому місті. Показують усім ту хату, в котрій Колумб народився. На тій хаті красується величава таблиця. Та все ж походження Колумба з Генуї історично не доказано. Отаке-то, мій брате. Отакі-то історії трапляються по світі.

Бувай здоров.

Серпень 1892 року”

“Дорогий Філю!

Наступну оповідку опишу тобі, як ми перебували на Червоному морі. Ти собі не можеш уявити. Температура тридцять п’ять градусів Цельсія в тіні. Наші нерви дрожать. У кожного скільки акумулювалося теплової енергії в тілі, що дивимось звіром один на одного. Кожний думає, що лише він таке терпить, а його побратим ні. От тобі і люби ближнього.

Увечері хочеться прилягти, але постіль, як піч розпалена. Встаєш зранку змучений, не склепивши за ніч повік, виглядаєш, як випражений буханець хліба. Якби хоч трохи спітнів, то, може би стало легше. А тут палаюче повітря повне вогкості...

І так день і ніч. Ні прохолоди ніякої, ні відпочинку. Скупатися неможливо. Не доста, що вода гаряча зверху тридцяти градусів, ще й дуже солоня. На тілі вискакують різні сверблячки і болячки.

Опісля наступає така апатія, що й думати не хочеться нічого. Усе бери, лише мене лиши в спокої. Страшенно лінє розуму і тілесна. Чоловік лежить днями й ночами на плетених індійських лежанках, а ворог мені той, хто присилує мене змінити се вигідне положення.

Небагато на своїм віку бачив я ранні зорі та схід сонця. Тут, на Червоному морі, вдивлявся я сонними змученими очима в цей розпалений круг, як він виринав і ховався в глибині морської. Заходяче сонце, здавалося, горіло так, що аж цілий небосхил червонів від того жару. А через те жариво небосхилу виходили з кружка сонячного, розбігаючись білі промені. Сонливий розум маячив. Із замкненими повіками бачив я перед собою то Єгови, то Мойсея. Із їх голів також розходилися такі самі ясні промені.

Майже кожного дня я це бачив в цілій величі на Червоному морі.

Роздумую оце тепер і кажу сам собі, що воно, можливо, і навіть ймовірне. Будучи на Червоному морі, я нічого не думав, лише дивився на сонце, а замикаючи очі, бачив перед собою могутнього старця з палахкотячою головою, а від його голови розходилися промені на всі боки...

Звичайно, це була маячня хоровитої фантазії, це була галюцинація. Виринає гора Синайська, мовби з глибини моря, і підіймається попід небеса. Розжарена вона і світить своїми розпуклими боками. Ціла горить полум'ям, і вода горить...

Справді Червоне море... І що характерно:

З цієї землі виїхали майже усі жиди, а тепер пхаються сюди європейці — англійці, італійці, іспанці, французи. Вони приспособились. А от нещасний люд, який також сюди тяжіє, мордується, париться в гарячих пісках без роботи і в голоді.

Деяку поживу їм приносять у полудне за кошт єгипетського уряду. Від цієї їди несе неприємним запахом. Але як вони накидаються на цю поживу...

Дрож проймає тіло дотепер, коли уявляю собі ці пекольні образи...

Бувай здоров!

Липень 1890 року”.

Теофіл Окуневський перестав читати такі улюблені йому листи. Вони повернули його на думку: “Як то тепер буде, Ярослав? Куди закине тебе війна? Будеш на суші чи на морі? Чи побачимося це? Війна є війна”.

І помахав головою.

* * *

Нарешті мандрівка Леся Мартовича закінчилася. Він опинився в помешканні свого друга. Зразу познайомився із дружиною Наталією, дітьми. Лесь зауважив собі, що сімейство живе дружно. Це викликало навіть якусь заздрість. У душі відчув порожнечу і ностальгію по сімейному щастю. “Як хотілося створити сім'ю... Як хотілося сімейного затишку... Але не вийшло. Ні. Не вийшло”, — подумав Лесь. Його думки перехопив поглядом Левко, і поки Наталія готувала стіл, почав щось жартувати, щоб змінити настрій свого друга.

Той устами усміхався, але в душі таке варилося... таке варилося...Зрештою, бачив і розумів Левка, що той старається задля нього. Це йому подобалося, бо такого ставлення, такої поваги до себе давно не мав. А коли запахло приємними домашніми стравами, Лесь мало не розчулився.

— Лесю! — коли трохи перекусили, мовив Левко, кивнувши Наталії. — Я повертаюся до розмови, розпочатої у потягу. Як ти все-таки дивишся на те, щоб ми тебе примістили десь тут у лікарні? В мене є знайомі прекрасні лікарі. Я пропоную тобі лягти у лікарню і поправити своє здоров'я. Я не можу дивитися, як ти кривишся від болю.

— Та що ти, Левку! Викинь це собі з голови! Я побуду трохи у вас та й поїду.

— Куди? Куди поїдеш? — вирвалося мимохідь у Левка і тут же пожалів, бо зрозумів, що сипнув солі на кровоточиву рану.

У Лесю виступили сльози на очах. Чи від того, що Бачинські так піклуються про його здоров'я, чи від того, що Левко ось так прямо, не подумавши, виказав правду. “Справді! Куди йому їхати?”

Лесь відклав ложку.

— Лесю. Вибач мені. Я не хотів тебе образити...

В кімнаті запала мовчанка.

— Левку. Я дякую вам обом за таку турботу, — трохи опанувавши себе мовив Лесь, — ти добре знаєш, які грядуть події. Я, як старшина, і Лесь махнув рукою у бік Львова, — стою на військовому обліку. Зрозумійте мене.

Пане Мартовичу, — втрутилася у розмову Наталія, яка досі мовчала і лише спостерігала за їхнім гостем, про якого багато чого до цієї зустрічі наслухалася, — якому війську Ви потрібні, коли час від часу кривитеся від болю? До війська беруть здорових. Тож навіть не відмовляйтеся. А зрештою, поки розпочнеться війна (а чи розпочнеться взагалі), Ви трохи підлікуєтеся. Левко має рацію. Не відмовляйтеся.

Так Лесь Мартович опинився у станиславівській лікарні.

* * *

Нарешті Сень Горук помітив, що показалася вдалині його кохана. Серце затріпотіло, як у горобця. Він готовий був уже кинутися їй назустріч, але цьому не дозволяв його вік. “Хіба я якийсь хлопчисько чи що?” — запитував сам себе. Але як хотілося побрикатися, як у дитинстві на пасовиську. Як хотілося. Але вік, авторитет, великі знайомства не дозволяли цьому. “Треба тримати себе в руках!”

За спиною в руці мав свіжі квіти. Ніколи не йшов на побачення без них. Не раз Стефа сміялася, що це він весь час проявляє таку увагу.

— Мила моя! Як довго я чекав цієї миті! Як довго! Ти мене ошчасливила. Не відбирай від мене такої нагоди. Прошу тебе!

І мила змиралася.

— Стефко... Стефко моя... Мила моя... — залепетав Сень, даючи квіти коханій цього разу, і міцно поцілував у губи. Стефа почервоніла, чи зі встиду, чи від любовного хвилювання. Добре, що навколо було мало людей. Усе-таки не прийнято було цілуватися на людях. Спека позаганяла людей по хатах, у гущавини Стрийського парку. Сень поозирався довкола:

— Може, й ми підемо десь між дерева парку. Сховаємося від цього палючого сонця.

І вони пішли попід руку по доріжці парку. Коли йдуть поряд старша дама і молодий чоловік, чогось усі вважають, що це йдуть мама із сином. Рідко буває, щоб молодий чоловік кохався зі старшою жінкою. А коли йдуть поряд чи попід руку старший чоловік і молоденька дама, рідко хто із зустрічаючих думає, що це йдуть тато із дочкою. Всі, як правило, переконані: “Старий дурить молоду”. І всі, особливо жінки, дивляться вслід такій парі, похитуючи головою, мовляв: “Таки дуріє старий”.

А сонце підіймалося все вище й вище, виглядаючи зверху, мов золотий птах у синьому небі. Гаряче проміння так довкола розливалось, що повітря вже мерехтіло над парковими деревами. Довкола стояли дерева, як вартові, і задивлялися на золотисте сонце. Часом поміж дерева повівав легенький прохолодний вітерець, — і тоді тихенько коливалось листя. Довкола цвіли якісь дивні сині дикі квіти, і в них ніби відбивалася небесна синява. Через якийсь момент знову усе завмирало в сонячній тишині.

Молода пара знайшла прихисток від спеки і присіла на вільну лавку. Сень аж тепер помітив у її глибинах очей якусь зажуру.

— Стефко! Що сталося, моє сонечко? Чому у моєї милої такі зажурені очка?

— Дорогий мій орле, — в унісон заворкувала орлиця, — як мені не журитись, коли всі довкола тільки й говорять, що скоро буде війна. Ти військовий чоловік.

І ти один з перших підеш на війну. Що мені тоді робити? Мені тільки залишається щодня визирати...

— Стефко! — перебив її Сень, — не муч себе і мене такими розмовами. Хіба ти можеш запропонувати щось інше?

— О, Господи! Навіщо я полюбила військового?

— Стефко! — ледь чутно прошепотів Сень, ніби побоююався що хтось їх підслухає, — така в тебе долечка, люба моя, любити військового, та ще й набагато старшого від себе.

Стефа повернула голову до нього і обоє засміялися.

* * *

Уже більше двох років Олена Плешканова жила у садибі Василя Стефаника. Вела невелику господарку, а головне — старалася замінити хлопцям їхню матір. Звичайно, це було не так просто, але помало-помало й хлопці почали прив'язуватися до неї. Діти є діти. Хочуть материнського тепла. Особливо тулився до неї найменшенький Юрчик. Коли померла мама, йому йшов лише п'ятий рочок. Він ще мало розумів, кого втратив, і тому найбільше прив'язався до своєї цюці, як звали діти Олену в сім'ї.

Крім трьох сестриних хлопців, над якими здійснювала опіку Олена, вона турбувалася своєю дочкою Ольгою, якій на днях сповнилося шістнадцять років. Кілька днів тому приїхала додому. Так, так, Стефаникова садиба у Русові стала їхнім домом. Олена на radoщах ймила за шию свою доцю, розцілувала і стала обдивлятися збоку.

— Уже дівонька! Ой, яка дівонька! Якби жив Іван, то би тішився, — промайнуло в голові блискавкою.

— Ну й як ти закінчила свою цьогорічну науку?

— Добре, мамко. Нам з Іванкою добре було жити у вуйка Василя в Городенці. Вуйко бігав коло нас гейби коло своїх дітей. Слідкував, щоб ми були не голодні, одягнені, допомагав робити уроки.

— А що ти, доню, так скоро приїхала? У листі ти писала, що ви збираєтеся трохи побувати на Дністрі, відпочити після навчання.

— Так, мамко, але на днях вуйка Василя покликали на військову службу. Він є резервовим старшиною австрійського війська. Йой, мамко, у Городенці так багато говорять, що скоро буде війна. Як це страшно. Багатьох чоловіків і хлопців уже мобілізували до війська. Мамко, якби ви бачили і чули, які були плачі навколо, коли проводжали цих людей аж на станцію, — у Ольги виступили сльози на очах. — Як собі нагадаю, то ще й тепер хочу плакати. Ми з Іванкою були серед проводжаючих, бо в наших подруг ішли до війська тати, брати, близькі й сусіди. Мамко, якби ви бачили, який довгий потяг, як багато вагонів і всі набиті людьми. Як ми наплакалися. Особливо, коли вже потяг почав рушати з місця. Машиніст включив гудок і той свистів кілька хвилин, мовби всі мобілізовані прощалися з Городенкою, з рідними місцями, з родинами, — дехто, може, й навіки, бо то війна. Мамко, якби ви бачили, як багато жінок стали вmlівати. Зробилися зойки. Багатьох відливали водою. Як то було страшно.

Олена зауважила, як змінилася її Олюнька, подорослішала, мислить по дорослому. Правда, ставши сиротою, зразу не розуміла свого становища — далі була веселою, радісною, вважала себе щасливою. Але з часом почала все розуміти. Від її веселоців не залишилося майже нічого — стала мовчазною, часто замикалася в собі. Особливо, коли бачила, як її ровесники ходять за руку зі своїми татами, щось говорять до них. Або коли її вуйко, Василь Стефаник, у вільні від посольської роботи хвилини дозволяв собі гратися із хлопцями, перекидатися з ними на сіні, ловити один одного. Після таких спостережень, як правило, Ольга втікала кудись у густі зарослі, якщо це було літом, а зимою — у якусь кімнату і там довго сиділа самотня, напевно, обдумуючи своє сиротинське життя. Як їй хотілося тата. Як хотілося...

І коли одного разу вона поділилася своїми мріями із мамою, та притуливши до себе дорогу доню, не стрималася і довго обидві плакали. Тільки вони розуміли одна одну. В такі хвилини не раз згадували хутір Березино, де вони прожили майже десять років. Покійний отець Іван Плешкан мріяв, що його доця піде по його шляху і буде творчою людиною, чогось собі уявляв, що вона стане артисткою і буде його доповненням. Буде, як і він, писати

вірші. Олена була не проти цього. Часто згадуючи покійного добрим словом, бачила, що Олюнька не має нахилу до писання віршів, але запримітила, що та має особливий дар до малярства. Бувало, як сяде на березі Дністра, довго дивиться, ніби щось вивчає, а потім з великим захопленням малює ті береги великої річки, покриті лісом. А яку красну картину намалювала — острів на річці Дністер. Дотепер Олена зберігає ту красу. Якщо далі так піде, — не раз думала, — то її Олюнька таки буде творчою людиною. Правда, останнім часом Плешканову почало турбувати, що Олюнька часто мружить очима, здалося б піти до лікаря, але тут розгортаються такі події, що тепер не до цього.

Плешканова одержувала пенсію по своєму чоловікові, священику Івану Плешкану, з фонду церкви. Всі ці роки збирала грейцарик до грейцарика, щоб дати дочці відповідну освіту. Змалку її доця вчилася приватно, відтак вступила до української гімназії сестер Василянок у Львові. Мешкала і вчилася разом із дочками Ганни Данилович. Потім опинилася у Городенці, де її вуйко Василь Косташук, син Миколи, одержав роботу викладача української гімназії “Рідна Школа”, і директором був Антін Крушельницький.

“Проте, — подумала про себе Олена, пильно дивлячись на свою Олюньку, — у ній появилось щось таке, щось нове, досі невідоме їй. Щоб то могло бути?”

Справді, в Олюньці появилось щось нове, досі незбагненне. “Вона любима! Кохає свого Михайла!” — співала її душа. Від радості, яку ледве гамувала в собі, дуже мучилася. Хотіла довкола кричати, щоб усі знали, щоб їй заздрили, що й до неї нарешті прийшло щастя. Бо любити когось, хіба це не щастя? Тому куди не ходила, то все собі приспівувала

Михайло Смушак був старшим від Ольги на три роки. Родом із Живачева. Він, як і інші хлопці-гімназисти, зразу запримітив двох гімназисток, які прийшли до їхньої гімназії переводом зі Львова. Причому це були родички їхнього професора Василя Косташука, бо навіть поселилися в нього. На вигляд досить красиві. Але йому чогось дуже сподобалася така собі скромненька Олечка. І він почав побільше появлятися біля неї, щось запитувати. Дівчина червоніла, соромилася й уникала всяких спілкувань із незнайомим

для неї хлопцем. Ще й боялася вуйка Василя, який може сказати: “Ти, дівонько, прийшла вчитися, чи любитися?”

Але й Михайло, як виявилось, не був із сором’язливих. Він усе частіше й частіше появлявся біля Ольги, не давав їй комусь поглузувати з неї. Поволі-поволі й Олюнька почала зводити до нього, врешті частіше думала про нього, адже в неї, крім вуйка Василя та Іванки тетиної, в Городенці нікого не було. І коли одного разу в коридорі при зустрічі з Михайлом він пхнув у руку її записку, вона навіть не знала, що з тим робити. Опинившись за поворотом у коридорі, поозиралася і захотіла прочитати, що там написано. Від хвилювання не могла розтулити долоню. Серце так калатало, що, їй здавалося, чути на всю гімназію. Врешті-решт розтулила долоню, бо цікавість брала своє, і прочитала: “Дорога панно! Прошу вас після уроків на здибанку. Я буду чекати на Вас біля пожежні”.

Ользі від сорому прилинула до голови кров. Якби хтось її тепер побачив, то перше, що б запитав, її палаюче червоне обличчя. — Як він посмів таке мені писати? — перше, що появилось в голові. — Я що вже дівка чи що? Чого він до мене чіпляється? Як це я з ним буду стояти на вулиці, та ще й біля пожежні? Так це поряд з гімназією. А якщо хтось із професорів побачить, то що подумає про мене... А як дізнається вуйко? Боже! Та це який встид! Який встид! І Ольга зі злості порвала записку на дрібні шматочки й викинула. — І не подумаю! — твердо сказала собі..

Прийшовши додому, відразу взялася до уроків. Але, але... Що не читала, в голову не йшло. Взялася до писання. Та перед очима усміхався Михайло Смушак. Уже й Іванка запитала, що з Ольгою щось коїться, і все позирала на неї. Та послалася, що її болить голова, і лягла спати. Але спання не бралось. Мучилася, переверталася з боку на бік. З горем якось задрімала, але тут, звідки не візьмись, перед нею винирнув Михайло, усміхаючись, узяв її за руку. Від його дотику відчула таку гарячість, що й пробудилася. У думках почала жаліти, що не пішла на зустріч, може, би тепер не відчувала таких душевних мук... — Боже! Невже це любов? — подумала вкотре. — А якщо так, то чому така мука? Чому люди так мордуються, якщо любляться? З ким

порадитися? З ким переговорити? Могла б з Іванкою, але хіба вона дасть відповідь на такі питання, якщо сама ще нікого не любила? О, Боже! Пощо такий душевний біль?

На другий день не виходила з класу, мучилася далі. Так пройшло кілька днів. Якось це все втерлося, і вона знову зустрілася з Михайлом у коридорі. Той поглядом питає, що сталося. Але вона відвела очі і хотіла пройти мимо нього. На ходу він шепнув, що цього разу чекає трохи далі. Вже при вході на ярмарок. І знову почалася душевна мука. Але на зустріч пішла, лише вирішила ні в якому разі не подавати йому руки, щоб не облекло її.

І так помало-помало закрутилася велика любов між двома молодими людьми. Ольга мовби віджила, але душевно. Старалася це від усіх приховати. От і сьогодні намагалася приховати свої почуття від рідної мами. Але хіба це можливо? Мамине серце усе відчуває. А приховала вона, що на станцію ходила не тільки через своїх подружок. Вона проводжала свого коханого. Михайло закінчив гімназію і готувався вступати до Львівського університету. Та майбутні події перебили усі плани. Його покликали до війська.

Уже перед тим, як сідати у вагон, вони відійшли вбік, щоб їм удвох ніхто не заважав, і дивилися одне на одного, мовби дотепер нічого не бачили:

— Олюнько, — Михайло узяв у свої руки обидві Ольжині, — скажи мені на прощання: ти мене любиш?

Від почутого в Ольги закрутилося в голові. Вона чогось згадала свого батька, улюблені пейзажі на Дністрі, які потім викладала на папір, своє невеселе дитинство.

— Дочекалася! Дочекалася! — хотілося кричати. Який це для неї настав день, який день. Це святковий день, святковий! Сьогодні для неї свято! Чути було, як удалині довго гули дзвони, які були гучні їхні голоси, аж колихалося листя на деревах, полохливо злітали і знову сідали птахи, а мідні серця все билися дзвінко й рівно, до самого неба підносячи свій зворушливий дзвін і благання:

— Помилуй!... Помилуй!... Помилуй!... Найсвятіша Матір Божа!... Матір Божа!... Збережи їх і охорони!... Збережи усіх і поверни додому!... Поверни живими і здоровими! Живими!...

Живими!... Здоровими!... Здоровими!...

Михайло у душі стривожився: — Чому вона мовчить? Невже не любить? Ні! Цього не може бути! Адже її очі говорять, що так! Так! Так!

Ольга від почутого густо почервоніла. Її ще ніхто про таке не питав. Звичайно, вона його любить і буде завжди кохати. Він першим увірвався у її життя, душу. Вона ніколи його не забуде. Ніколи! Хотілося кричати. Ніколи! І любить! Любить! Але щоб про це говорити вголос? Вона засоромилася.

Тут пролунав гудок потяга.

— Олюнько! Ну чого ти мовчиш? Одне тільки слово! Одне! — Михайло втупився поглядом у неї. Серце в грудях так калатало, йому здавалося, що це всі чують і почали звертати погляди на нього. Нарешті так забилося, ніби хотіло вискочити з грудей і побігти чимдуж звідси, туди, де нема нікого навколо, тільки воно одне, одне...

— Міську! Люблю! Люблю! І буду вічно тільки тебе одного любити! Ти моя єдина любов! Ти моє кохання! Я на тебе буду чекати й чекати, навіть ціле життя, якщо це буде потрібно. В моєму житті ти будеш єдиним, єдиним на все життя, як би мені тяжко не було. Тільки ти повертайся, чуєш? Повертайся!...

Від почутого Михайло стратив пам'ять, обійняв Ольгу, його, його Олюньку і почав цілувати в щічки, в заплакані очі...В одне, потім у друге...А потім накрив її губи своїми. Це був перший поцілунок в Ольжиному житті. Її мовби піднесло над усіма, їй здалося, що її відірвало від землі і кудись понесло, понесло...

Але тут прозвучав надривно ще раз довгий гудок, який сповіщав, що всім треба сідати у вагони. Михайло відірвався від губ, підняв рюкзак і побіг не озираючись. Ольга, побачивши, як довкола всі плачуть, декотрі вмливають, почала і собі плакати. Натягала голову, щоб іще раз побачити коханого, але не могла очима знайти. Коли вже рушив потяг, їй здалося, що то її Михайлик махнув рукою, вона й собі почала махати рукою і бігти за всіма, ніби хотіла наздогнати потяг, який їхав усе швидше і швидше... Нарешті зник за обрієм. Її несподіване щастя поїхало захищати рідну землю.

* * *

*“Русів.**Слава Ісусу Христу. Дорога сестро!*

У перших словах мого листа доводжу до відома, що ми усі живі й здорові, чого і вам зичимо. Біля нас усе по-старому. Ми знову майже усі перебуваємо у Бурштині. Тепер літні вакації. Стефа, Софійка, Даруся та Іванка тут з нами. Генця і Северинка там, на хуторі, разом із нянею Оленою Гавукою. Іванка приїхала із Городенки трохи скоріше, чого писати не буду, бо тобі мабуть усе розказала твоя Ольга.

Стефі залишився вчитися ще один рік. Далі вчиться добре. Софійка уже, слава Богу, вчиться на третьому курсі. Даруся вчиться ще у гімназії сестер Василянок, а Іванка, як ти знаєш, у Городенці. Северин щоденно сидить у своїй адвокатській канцелярії. Ніби все непогано. Проте, що тепер буде, не знаю. У нас усі говорять, що от-от розпочнеться війна. Минулої неділі ми всі у церкві молилися, щоб наш Господь Бог поміг відвернути цю війну. Ти, напевно, пам'ятаєш, як наш дід Семен розказували про тоту страшну пруську війну. Скільки вона забрала життів, скільки прийшло додому калік, але її тут не було. А тут усі вповідають, коли розпочнеться війна, то пройде на наших теренах. Страх збирає мене. Що буде з дітьми? Що буде з нами? Пиши, як там у вас? Чи вже привикла-с до того життя і чи привикли до тебе Ольжині хлопці? Як там наш посол? Давно його ми виділи і були з ним. Дуже хотілося б зустрітись з тобою, Василем і поговорити. Але коли це буде, не знаю. На цьому кінчу писати. Пиши ти цей раз. Будемо раді.

*Бувай здорова. Твоя Ганна.**5 липня 1914 року.*

* * *

8 липня 1914 року після обміну нотами між Австро-Угорщиною і Сербією на Дунаї пролунали перші вибухи. Німеччина 1 серпня оголосила війну Росії, а 3 серпня — Франції. Європа поділилася на два табори: з одного боку Австро-Угорщина, Німеччина та Італія. Пізніше добавилися — Туреччина і Болгарія, а з другого боку — Франція, Росія й Англія. Почалася перша світова війна.

Чи налякалася війни Наталія Кобринська, чи щось мала своє, але в кінці липня почала писати свій заповіт. Довго над цим думала, як написати, і чи потрібно вже писати?.. Якесь тривожне передчуття їй підказувало, що настав той час, коли треба розпорядитися своїм майном. Але як це зробити, щоб не образити своїх рідних, щоб її зрозуміли, що в неї благі наміри щодо них? Хоча давала собі звіт, що не зможе все добре розписати, аби не викликати де в кого образу з рідних, але й розуміла, що рано чи пізно це всеодно треба зробити. І почала писати:

“Моя послідна воля. На випадок моєї смерти я, Наталія з Озаркевичів Кобринська, розпоряджую моїм майном...”
Поклала ручку і вкотре задумалася. Потім вийшла на подвір’я, походила сюди-туди, зайшла до покою і продовжила писання.

1) Хату в Болахові і ниву в Бергомиті записую братові Євгенові. По його смерті все продати, вложити до якогось українського банку — а коли дійде до суми, яка приносила б 600 корон річного проценту, виплачувати стипендію ім. Наталії Озаркевич-Кобринської, письменникам, які вірні своїм національним ідеям. Першенство мають мати жінки. Куратором прошу бути Товариство “Просвіта” у Львові.

2) Щодо Белелуї у Снятинському повіті, де в гіпотечній ґрунтовій книзі числиться за мною тридцять моргів ґрунту заповідаю:

— Цілий так званий Кузьмишин город у селі над потоком, також чотири морги поля на так званих Копанах віддаю на закладання господарської школи для місцевих селянок. Куратором має бути те ж Товариство “Просвіта”. Zobов’язую товариство, щотретій рік брати до школи господарства безплатно одну дівчину із села Белелуї.

3) Один морг ґрунту в Копанах лишаю до моєї дальнійшої розпорядимості.

4) З полишених двадцяти чотирьох моргів записую своїй сестрі Єронімі з Озаркевичів Величківій”. — І знову задумалася... Потім докладно розписала, як сестра має розділити цей ґрунт між рідними.

“5) П’ятсот корон призначаю чоловікові, котрий мав би упорядкувати залишені мною листи і написати переднє слово. Має ним бути д-р Денис Лукіянович, а якби той не жив, то Михайло Струтинський, а якби й той не жив, то провести справу конкурсово. Противників моїх переконань до цієї справи не брати.

6) Сестра Єроніма або її спадкоємці мають поставити мені на могилі пам’ятник”.

— Тут поставила ручку і задумалася. Ще перебуваючи у Відні одного разу опинилася на віденському цвинтарі. В одному місці їй дуже сподобався такий собі скромний надмогильний пам’ятник. І ще тоді вона подумала, як би їй хотілося, щоб у неї на могилі був такий самий пам’ятник. Будучи у Львові, одного разу відвідала Личаківський цвинтар. Але щось такого, щоб їй сподобалося з пам’ятників, не зауважила.

— То має бути великий хрест, — продовжила згодом, — у дубовій корі з мурованою підставою, на котрім має бути написано на мармуровій таблиці, або яким іншим тривалім матеріалі: “Наталія Озаркевич-Кобринська. Мене вже серце не болить...”

7) Грунт продати лише українцям.

8) Всяку движимість (перерахувала дослівно) записую молодшій доньці Єроніми (Калині)”.

Розписала все до найменших подробиць, що зв’язано з похоронами, що робити із ненадрукованими творами та інше. В основному все віддала своїй родині. Уважила і громаду — поділивши допомогу, школу жіночої господарки і слова: “Мене вже серце не болить...”

* * *

1 серпня 1914 року, а це була субота, вдосвіта в усіх церквах Покуття задзвонили дзвони, чим розбудили стривожених жителів. Удень перед цим майже в усіх селах, Городенці і Снятині на видних місцях були вивішені відозви і заклики цісаря Франца-Йосифа “До моїх народів”. У ній ішла мова про те, що оголошується загальна мобілізація хлопців і чоловіків.

В Австро-Угорщині на випадок війни діяв так званий ландштурм. Сюди входили всі, хто може носити зброю віком від 19 до 42 років.

Ландштурм ділився на два призиви. Першому підлягали особи від 19 до 37 років, а другому — від 38 до 42.

Служба в армії у мирний час складала три роки, у воєнний — сім. У повітах негайно були організовані мобілізаційні комісії.

На наступний день українські політичні партії у Львові об'єдналися в Головну Українську Раду з метою вести на час війни однозгідну українську політику.

Головна Українська Рада, як найвища установа краю, перебрала у свої руки також організацію українського війська з числа Українських Січових Стрільців. Для цього створили Українську Бойову Управу під керівництвом Кирила Трильовського. До неї увійшов і Сень Горук. Відразу розпочалося формування Легіону Українських Січових Стрільців. До легіону зголосилося 28 тисяч юнаків з числа галицької молоді. Це неабияк налякало польські шовіністичні кола і відповідно австрійську владу, яка спершу обмежила набір добровольців до двох тисяч. Згодом на великі протести з боку прогресивної громадськості Галичини збільшила ще на 500 стрільців. Одну із сотень з львівської молоді особисто сформував Сень Горук

Січовий Батько уже майже два роки жив у Львові. За цей час створив у великій напрузі товариство “Українські Січові Стрільці”, взяв неабияку участь у Шевченківському Здвигові — з нагоди 100-річчя з дня народження Тараса Григоровича Шевченка.

На перших порах ніби все йшло в нього добре. Правда, все частіше і частіше в листах Фрасина скаржилася на брак коштів. Дорікала, що через його політичні цілі страждає сім'я. Він це чудово розумів. Майже два роки нічого не дає сім'ї. Запаси кінчаються. Він уже й сам себе обмежує багато де в чому. Але що поробиш. Таке життя. Після шевченківських святкувань планував відбути додому у Коломию. Але події в Сараєво перекреслили всі його плани.

З початком війни він спостеріг жахливе переслідування українців у Львові. З усієї Галичини до нього надходили тривожні повідомлення, що на периферії польсько-австрійська адміністрація займається тим же, але ще в жорстокішій формі. На всіх усюдах польські часописи писали про так звану “руську зраду”. Суть її

полягала в тому, що в Києві ще до війни з числа ярих галицьких москвофілів, які емігрували до Росії, було утворено “Карпато-Русский Освободительный Комитет”. Кирило Трильовський знав, що цей комітет на днях виступив із зверненням, де закликав галичан прихильно зустріти російську армію і просив усіх перейти на її бік. Крім того, члени “Комітета” допомогли штабові південно-східного фронту випустити книжку “Современная Галиция”, в якій було зазначено адреси галицьких москвофільських організацій і їх членів, давалася тенденційна характеристика українським установам, політичним партіям, греко-католицькій церкві та їх діячам. Йому уже стало достеменно відомо, що в тій книжці дана докладна характеристика його громадсько-політичній діяльності, всіх членів його сім’ї, місце постійного проживання. Ясно, що це була пряма загроза йому і його сім’ї в разі воєнних дій на території Галичини. Москалі будуть полювати не тільки на нього, але й на членів його сім’ї. Це була серйозна справа. І він пише додому листа, де роз’яснює Фрасині, чому їм негайно треба виїжджати до Львова.

А тут ще не в’яжеться із формуванням українського січового війська. Він добре бачив, як польські чиновники все робили, щоб таку справу звести нанівець. Доводилося сваритися, доказувати... А тут на днях одержав листа, з яким і досі ходить по кімнаті і ним аж трясє зі злості, що ж воно твориться на цьому білому світі...

Він добряче пам’ятав свою подвижницьку роботу по створенню “Січей” на Гуцульщині і ті успіхи, яких він домогся. Добре пам’ятає село Голови, що розкинулось по ґрунях і понад двома невеликими, але бистрими потоками Білою і Чорною річками, які, зійшовшись разом, носять назву “Дідушкова річка”. Вливається в Черемош. Один тамтешній визначний селянин, Дмитро Шекерик, був служивим 12 років при війську на Мадярщині. Вернувшись у Голови, одружився із дочкою Доники. Звідсіль носив прізвище Шекерик-Доників. Жив над річкою, де тримав млин, молів гуцулам кукурудзу на кулешу, пшеницю та ячмінь на хліб. У “фолюші” вимочував та вичісував ліжники і ткане біле й чорне сукно на гачі та сардаки. За його порядність і кмітливість війтував у селі понад сорок років. У його домі довго проживав Вільгельм Габсбург, близький родич

самого ясновельможного. Дуже любив носити подаровану січовими стрільцями вишивану сорочку. За що у народі дістав інше найменування — Василь Вишиваний. Дмитро Шекерик-Доників за своє життя мав дві жінки, з якими пригаздував 32 дітей. Був дуже сильної тілобудови, маючи вже понад дев'яносто років косив траву на сіно разом із молодими легінями...

— Але в цій історії не це тепер головне, — знервовано ходив по кімнаті Кирило Трильовський. Під час вйтування Дмитра Шекерика-Доника косівський староста Сабат наказав вйтові в Головах негайно будувати школу, чим викликав бурю здивувань у тамтешніх гуцулів. З якого б це дива австро-угорська влада згори на місці з польською владою так заопікувалася головівськими дітьми. Як потім виявилось, справа була зовсім у іншому...

У великому селі Розтоки, що за Кутами, учителював Лука Гарматій, який був родом з Тернопільщини, як і більшість учителів на Гуцульщині. Лука був людиною крицевого характеру, твердої, непокірної вдачі, щирим українським патріотом і ярим радикалом. Щоб покарати непокірного “гайдамаку” — радикала, придумав косівський староста-яничар запроторити Гарматія туди, де не те що нема доріг, але й добрих стежок. Туди, під великий і густий смерековий ліс, що зветься Кривий, туди, де ведмеді в день ходять пішки межі присілками, а вовки витягають з кошар овець, коли їм захочеться.

У селі ще не закінчили будувати школу, як появився новий учитель з дружиною і двома маленькими дітьми. Тяжкий хрест випав на долю молодії сім'ї. Щоб дістатися до церкви в Красноїлів, треба було перейти тринадцять разів кладку через річку. Але, коли літом випадала повінь і забирала всі кладки, а зимою випадало та навіювало кількаметрові шари снігу, тоді-то учитель по кілька днів не бачив своїх учнів. Однак Лука прожив там дванадцять років. Заснував у Головах над Білою річкою, потім у Головах над Чорною річкою товариства “Січ”, пізніше в Красноїлі. У цьому ж селі побудував великий народний дім читальні “Просвіти” з театральною залюю. У цьому селі постав при товаристві “Січ” перший на всю Гуцульщину театр, що його заснував Гнат Хоткевич з великої України. Він же й був автором кількох театральних п'єс.

Самодіяльний аматорський колектив січовиків ставив п'єси не тільки по селах Гуцульщини, але і по всій Галичині. Гнат Хоткевич хотів показати плоди своєї праці і на Україні за Збручем. Коли аматори проїздом по Буковині опинилися на російській залізничній станції Новоселиця, російська влада всіх заарештувала і посадила в тюрму аж у Києві. Про це все щойно одержав листа Кирило Трильовський від наймолодшого Шекерика-Доника — Петра. Тому так знервовано ходив із кутка в куток. Адже це була серйозна справа, особливо для нього.

* * *

ойова управа спільно з Головною Українською Радою оголосила 6 серпня 1914 року заклик до українського народу записуватися в ряди УСС і творити українське військо. Для набору добровольців створили повітові та громадські комітети. Добровольцям рекомендувалося прибувати просто до Львова або збиратися при повітових комітетах.

Заворушилася молодь у селах Покуття, зокрема у Топорівцях. Ними заволоділо патріотичне почуття. Багатьом з них перед очима привиджався Львів — маніфестація, промови, колони січових стрільців в одностроях, їхні колони...

Вони були свідками всього того і брали в тому активну участь. У кожного в грудях посилено билосся молоде серце, мовби відбиваючи такти: Захисти рідну землю!.. Захисти!.. Захисти!.. Захисти!..

Родина Угринів прийшли із церкви. Старшого Петра Угриня в селі називали поштарем. Два рази в тиждень він ходив до сусіднього села по пошту. Листи в село приходили зрідка, але регулярно надходило кілька часописів. Жінку через це звали поштариха. Ще вдосвіта поштариха підвелася, розбудила невістку і разом почали готувати обід.

— Сьогодні ми здивуємо наших хлопів, — витираючи поштиво губи не знати від чого, мовила поштариха.

— Чим, ньенько? — звела брови від подиву невістка. Уже два роки, як Настя Грищукова прийшла на це подвір'я — красна на вроду, завжди посміхалася, деколи підморгувала знайомим, а що

була моторна до роботи. Поштариха все хвалила свою невістку перед сусідами:

— Що я жива в роботі, люблю рух, але таку мені невістку привів мій Їлаш, що мені далеко до неї. Ой, далеко! — склавши руки попід пахи, гонорово дивилася зверхньо на тих, що прислухалися до її слів. — Таки до чого не візьметься, до чого не візьметься, так усе горить у її руках. Ой, що так, то так! Рідко таке в селі можна було почути від свекрухи на адресу невістки. “Але! Але! — і поштариха замовкала думаючи, — Уже два роки, як відбулося весілля, а дітей нема. Нема! У сусідів Пішаків через дві неділі теж відбулося весілля після їхнього. Так їхня невістка до року по весіллю народила двійню дівчат, акурат по Різдву, а через дев’ять місяців, якраз по Покрові — знову двійню. Носиться з ними, як сука з песятами. Прости Господи!, — поштариха перехрестилася, що таке зійшло на голову і поозиралася, чи хто не подивився на неї і не прочитав її думки, гріх про таке не те що говорити, але й думати.

— Так чим, ньенько? — перепитала Настуня, чистячи молоду картоплю.

— Хочу аби ми зварили молодий борщ. Уже є молода картопля, ви всі вчора складали сіно, а я промикала червоні бурячки, моркву, уже знайшла кілька стручків молоді кvasолі. Вчорашнє кисле молоко відкинула на сир, а дзер дамо сьогодні до борщу. Ох, буде борщик!

— А ще що буде?

— Пирогів із сиром, а ще зверху помастимо шкварками, — і поштариха знову облизала губи.

Настуня почистила картоплю і взялася до розпалювання в печі. Поштариха подрібнила бурячки, моркву, все перемішала і з часом разом засунули у піч.

У другий казанок налили води і піч замастили. Поки жінки крутилися біля печі, чоловіки повставали і поралися біля худоби. Потім жінки одягнулися у сорочки з вишитими рукавами, горботки, перемітки і пішли до церкви не ївши. Як то, молитися Господу Богу в церкві на повний шлунок! Так не годиться. Все-таки свята неділенька.

Казани, в яких варили їжу в Угринів, були величенькі. Сімейка була немала. Угрини мали трьох синів. Тож усіх було п'ятеро. Сини вже дорослі. Є кому робити в полі, але і є для кого готувати їжу.

Прийшовши із церкви, поштариха зразу взялася місити тісто. Настуня за той час розмащувала піч. Звідти доносився приємний запах борщу, що аж лоскотав ніздрі. Вода в другому казані давно кипіла. Вона підкинули хмизу і почала допомагати мамі ліпити пироги.

Чоловіки — Петро зі старшим сином Їлашем — посідали на призьбі, чекаючи на обід, і почали курити. Молодші — Онуфрій і Василь пішли поза хату. Як то курити при татові. Вони ще не жонаті, не служили при війську. Петро знав, що вони курять, уже дорослі, але до компанії не припрошував. Коли ті підійшли до гурту, Петро запитав Василя:

— Що там у вас пополудні?

— Збори січового товариства. Розказують, що кошовий має для нас якесь важне звідомлення.

— Ви чули, що сьогодні біля церкви говорили наші вїт? — порушив мовчанку Петро Угрин і подивився на кожного, — скоро буде мобілізація на війну. Як вона нам не потрібна. Як вона нам не на руку. Що тут наші баби будуть без нас робити?

— То таке, тату. Коли війна була на руку таким, як ми? Га? Правду кажу? — і Їлаш подивився татові у вічі.

— Та так, синку. Так!

— То що ти, може, що порадиш? — втрутився у бесіду Онуфрій. Дуже вже не любив Їлаша, за те що той нямлив-нямлив, довго цмокав аби вимовити якесь слово, завжди дивився у вічі татові, як той реагує на його слова, чи добре сказав, чи ні. Якщо тато кривився від почутого, то зразу виправляв таке слово. Дуже хотів у всьому догодити родичам. Онуфрій був протилежністю Їлашеви. Говорив прямо, що мав на умі, не думаючи, через що між ним і татом, та й мамою, часто спалахували сварки. Але він на те не зважав.

Їлаш подивився на брата з докором в очах — чого, мов, втручаєшся, коли старші говорять? — але тут жінки запросили до хати обідати.

Боже! Як пахне борщ! Хлопці молоді і дуже хотіли їсти. Швиденько повсідалися навкруг стола. Поштариха внесла свіжий хліб, ножем знизу зробила на хлібі хрест, відкраяла окрасець, поділила по половині і поставила перед молодшими синами:

— Їжте окрасець, аби вас дівки любили, а їх — і подивилася на свого Петра і старшого Їлаша, — не конче. Цими словами викликала велику усмішку на лиці Настуні. Та дивилася на Їлаша і всміхалася.

Петро взяв ложку, за ним решта. Кожний почав возити ложкою борщ до свого рота. Коли стало чути, що ложки дістають дна, поштариха ще долляла, але Петро поклав ложку коло себе. Хлопці хотіли ще їсти. Що то говорити, молоді тіла потребували великої енергії. Але побачивши, що тато відклали ложку, відклали й собі.

Поштариха поставила на стіл велику миску з пирогами із сиром. А зверху повно шкварків. З пирогів валила пара, мовби зимової пори. Тільки що з окропу. Тато взяв рукою пиріг, хлопці й собі, але Петро не ніс до рота. Пирогов почали пекти молоді руки, ті вернули їх до миски. В цей час найстарший Угрин почав їсти, тоді почали й хлопці. Аякже, має бути якась повага до старших.

* * *

Уже майже місяць Лесь Мартович лежав у лікарні. Здоров'я пішло на поправку. З якою любов'ю і вдячністю дивився на Левка, коли той відвідував його зі своєю Наталею. Він уже не корчився від болю, його майже не було. На обличчі появився рум'янець, поліпшився апетит. Проте його непокоїло, що розпочалася війна. Він розумів, якщо не замилдується по місцю проживання, його можуть визнати дезертиром. Скажуть, що він кудись утік. З цим змиритися не міг. Одного разу запитав у лікаря, скільки ще той планує його тримати в лікарні.

— Принаймі ще хоч один місяць.

— Що-о-о?! — закричав Лесь. — Та ж я резервовий старшина. Випишуйте мене негайно!

— Пане Мартовичу, — спокійно мовив лікар, знявши пенсне, — якщо Ви добре не полікуєтеся, майте на увазі, цього Вам стане, повірте, всього на кілька місяців. Після хвороба відновиться, і то, можливо, ще з гіршими наслідками. Я Вас не

лякаю. Але не забувайте, що у вас виразка шлунка. Це серйозна хвороба.

— Ні! Ні! І ні! Випишуйте мене, — настоював Мартович. Що його вговорювали Левко із Наталею. Та де там! Гейби хлопіві хтось щось виробив. Звідки їм було знати, що Мартович на все мав свою думку.

* * *

Поки Угрини обідали, надворі раптово захмарилося. Хмари заступили сонце, яке досі посилало на святу землю свої вогненні промені, але, блиснувши кілька разів поміж першими невеликими хмарками, змирилося із таким станом природних речей. З боку Торговиці наближалася велика чорна хмара, напоєна дощем або, ще гірше, — градом. З'явився різкий поривчастий вітер. Випереджаючи хмари, свистів у кронах дерев, шарпав тонкими галузками, які часом ламалися й падали на землю. Вітер зривав листя, на полях шарпав колоссям. Усе птаство з криком поховалося попід стріхи, собаки позалазили в буди і звідти лише виглядали що зараз має бути? На пасовищі пастух зробив собі невелику буди на випадок негоди. Чекаючи великої зливи, а то й граду, заскочив туди і звідти теж виглядав. Худоба за той час почала втікати з пасовища додому. Курява стовпами крутилася на дорогах, подекуди переходячи на поля. Все дужче й дужче блискало. Блискавки мовби хотіли перекроїти захмарене небо на різні частини. Навздогін лунали перекати грому. Таке було відчуття ніби від небесного гуркоту дрижить земля, тремтіли хати і надвірні споруди. Все живе притихло, чекаючи чогось страшного.

Та не всі дрижали від страшної небесної сили. На найвищому сільському горбі появився всіма знаний у селі Василь Гришук. Він упав на коліна в бік страшної хмари, здійнявши догори руки, зажмурився і почав ревно молитися:

— Владико, Господи наш, чоловіколюбний Творче і милостивий Господи, прийми й від нас, смиренних і негідних рабів Твоїх, покірні молитви, що їх приносимо Тобі, і, як щедрий, прости наші провини із чоловіколюбності Своєї вислухай наші благання: відверни, ласкавий Господи, чорні і грізні хмари, розжени їх, не знищ, Господи, рук наших працю страшною і грізною хмарию, градом руйнуючим.

Обрадуй землю і задля нещасних людей Твоїх, дітей, худоби і всього іншого живого творіння, що їх Ти годуєш з ласки Твоєї і посилаєш їм їжу в сій час.

О Господи, Боже наш, виконай бажання наше і не осором надії нашої, а помилуй нас із милості Твоєї й пошли нам щедроти Твої, бо наші дні швидко минають і в стражданнях життя наше вкорочується. Не згуби нас за беззаконня наші, якими ми заслужили Твій гнів і кару, але вчини з нами по Твоїй любові й великій милості Твоїй, бо з душею стурбованою і духом засмученим до Тебе припадаємо і, як раби негідні, ще більшої кари варті, з каяттям благаємо Тебе: согрішили ми беззаконня чинили і в усякому гріховно поводитися, порушуючи Твої заповіді, а тому, що Ти посилаєш по справедливості й правді.

Але не віддавай нас на знищення дощенту, на голод і загибель, відверни від нас нещастя, такі грізні й чорні хмари, розжени їх, як Ти розігнав на морю надходящу на учеників Твоїх.

Згадай у гніві про ласку і будь милостивим заради щедрот Твоїх, і від усякого зла скоро визволи. Бо Тобі єдиному, Боже наш, подобає милість і спасіння наше, і Тобі славу возсилаємо.

Отцю і Сину, і Святому Духові нині, і повсякчас, і на віки-віків. Амінь!

Помало Василь почав піднімати повіки і — Господи!

“Почув мою молитву! Почув!” — промовив вголос.

Селом і полями пробігся невеликий дощик. Хмара вже йшла стороною в бік Задубрівців. Явно звідти було чути гуркіт грому, супроводжуваний блискавками. Над Топорівцями небо почало світлішати. Вітер зі своїми вихорами не накоїв ніякої великої шкоди.

Село оживало. То тут, то там стали відчинятися двері, вікна. Всі виглядали надвір, гейби польовий з солом'яної буди, і з насолодою вдихали прохолодне свіже повітря. Вітер доносив з поля пахощі сухого сіна. Мокра і гаряча земля парувала. Засвітилося сонце, і заблистіли калюжі на дорогах. На листях дерев ще було багато крапель дощу, які блищали, мовби зірки в зоряну ніч. Вода весело дзюркотіла струмочками, стікаючи у канави, а звідти в річку.

Дітлахи бігали босоніж по калюжах, бризкаючи один на одного, при цьому було чути дзвінкоголосий сміх, а подекуди навіть регіт. Тут, звідки не візьмись, хтось із хлоп'ят затягнув:

*Іди, іди, дощику,
Зварю тобі борщику,
Та й покладу на пеньочок,
Будеш їсти, як паночок!*

Цей спів підхопили звідусіль малюки і весело задзвеніло:

Іди, іди, дощику...

— Дивіться! Дивіться! — пролунало ніби здалека, — на небі райдуга! Райдуга!

Усі замовкли і зачаровано підняли в той бік голівки. Спочатку стало тихо-тихо, потім:

— Яка файна! Яка краса!

— А моя бабка наказувала, щоб ніколи не підходити близько до райдуги. Це вона одним кінцем п'є воду з річки, а другим виливає в іншу.

— А чому не можна підходити близько до райдуги? — поцікавився хтось з малюків.

— А тому! Якщо тебе, Васильку, — і Оленка озирнулася, шукаючи очима того, хто її спитав, — райдуга вхопить разом із водою, то на другий бік викине тебе уже Маруською.

Всі почали сміятися.

— Дивіться! Дивіться! Нижче показалася ще одна! Ще одна!

— Але слабша, — хтось мовив тихіше.

Усі притихли.

— Моя бабка розповідала, — знову заговорило цікаве дівча, згорда поглядаючи на інших дітей, подумавши: "Яка це темінь, які ці діти дурні і нічого не знають", — ота яскрава райдуга, то наша — русинська, а та що нижче, слабша, то — жидівська!

Знову малеча притихла. Один висолопив від цікавості язика, інший запхав палець у ніс і щось там від задоволення нігтем вишкрібував, третій запхав пальця в рот...

Тут підбіг Василько тримаючи на простягнутій долоньці равлика. Той виказав свої ріжки і роздивлявся довкола, то натягаючи головку, то притискаючи до шкаралупи:

— Равлик-Павлик! —

Заспівала малеча.

— Вистав роги

На всі штири обороги

Тобі два, мені два

Поділимся обидва...

Поки діти співали, равлик майже повністю виліз із своєї шкаралупи. В цей час на руку дівчинці сів жучок-сонечко. Вона простягнула руку і заспівала:

Ой зозулько золота,

Покажи мені ворота,

Чи сюда, чи туди,

Чи у Божі ворота...

Та долізла на долоні до вказівного пальця, пурхнула і полетіла. Всі подивилися вслід...

Потім усі помітили, як недалеко на пасовиську до них зійшло сонечко. Його можна було бачити в кожній калюжі. Подивився он у ту, а воно до тебе так посміхається, так посміхається, і ніби манить ручками до себе:

— Йди до мене, ходи!...

Подивився в іншу, а там так само. Звідки скільки сонць? Кмітливіші подивилися на небо, і там сонце...

— Це моє сонечко! Моє! — побігла на пасовисько і кинулася до першої калюжі Оленка.

— А це моє! — гукнув Петрусь. Здалека було чути дитячі крики: “Це моє!... Це моє!...” Діти відбирали одне в одного сонечка, а їх було багато-багато. Пасовисько велике.

* * *

Після обіду молодь почала збиратися біля корчми. Скрізь було багато бесіди, що скоро багатьом доведеться йти на війну. Молоді чоловіки і хлопці це все розуміли і загадали в такий спосіб повеселитися. Хоча в селі не дуже сприймалося ходити до корчми, особливо молодим, але сьогодні зробили виняток. Хтозна, як там буде далі.

Одні хлопці пішли по дівчат, інші — до капельмайстра Гриця-цигана і привели всю його капелу. У корчмі всі не містилися, тому

деякі сиділи надворі на лавках, ніжки яких були закопані в землю. Стара жидівка Ауторка ввихалася, мов на весіллі. До всіх посміхалася, старалася усім догодити. В думках підраховувала, який сьогодні буде мати гешефт. Людей в неї давно не було так багато.

Нарешті старший циган потягнув смичком по струнах, і скрипка почала в такт ніби підсакувати. За нею вдарили цимбали, потім бас: “Бутум, бутум, бутум...!”

І пішла гуцулка. Кожен хлопець викрикував ім’я дівчини з якою хотів танцювати: “Парасю!”. А якщо було кілька Парасок, то з гурту висакували всі. Онуфрій Угрин махав пальцем, що, мов, не всі. Тоді перша показала пальцем на себе. Онуфрій помахав пальцем заперечливо. Та повернулася. Тоді друга, потім третя, нарешті показала пальцем на себе та, з котрею той хотів танцювати. Та підійшла. То була його кохана. Всі інші повернулися. Онуфрій подумав: “Хіба вони не знають, кого я кличу і з ким хочу танцювати, але лізуть усі, як мухи до спасівського меду”. Він узяв Парасю за обидві руки і почав підсакувати, перебирати ногами, сідати присюди, щось викрикував у такт музиці, а дівчина, переступаючи з ноги на ногу, лише погойдувалася, то в один, то в другий бік.

Онуфрій, добре підвипивши, взяв до танцю сусідську Парасю Пішакову не випадково. Пішаки були набагато бідніші від них і поштариха була проти того, щоб її син зустрічався з нею. Через це в хаті часто виникала сварка. В перерві між танцями Онуфрій випив келишок горілки. Потім підійшов із келишком знову наповненим горілкою до Парасі і почав її вмовляти випити з ним. Та навідріз відмовилася. Онуфрій знервувався. До нього підійшов Василь і став потихо умовляти, щоб той більше не пив, не буянив, а ще ліпше було б, якби пішов додому. Але Онуфрію сьогодні гейби хтось щось виробив. Він далі танцював лише із Парасею, підсакував аж до стелі, як той застоялий жеребець. А як викручував нею в танці! Як крутив... Хлопці й дівчата дивилися збоку і думали, що він її рознесе на друзки.

Недалеко стояли сільські пліткарі вуйко Антось і вуйко Федір. Весь час їм з рота звисали язики і вони, зиркаючи один на одного, все підтягали їх:

— Це-с Онуфрій Угрин так скаче, як той кінь. Ану-ко, чи зараз не повідпадають обцаси.

— Га!? Що ви сказали, куме Антосю?

Вони обидва недочували і весь час один на одного кричали. Онуфрій теє зачув і в танці зі своє Парасею підійшов упритул до дідів.

— Вважайте на себе старі шкарбуни, аби ви, не дай Боже, не загубили свої язики і дещо інше...

Хто стояв ближче, зачули і розреготалися, хоча це був великий гріх сміятися зі старших. Але діди недочували, крім того, старий басістий Лесь, добре підпивши надурняк, так гатив у бас, що треба було добре прислухатися, аби щось почути що там хтось говорить.

— Га!? Куме Антосю! Що він сказав?

Той лише махнув рукою, бо й сам не дочув. Лише бачив, як дехто засміявся, поглядаючи на них. У перериві між танцями Онуфрій із наповненими горілкою келишками підійшов до дідів.

— Ану випийте за моє здоров'я!

Ці слова діди відразу вчули. Келишки перевернули в горло, і горілка пішла як у бездонну бочку. Вуйко Федір скривився, затягнув голову в шию, покрутив нею то вправо, то вліво.

— Декуємо тобі, Онуфрійку, декуємо. Але аби та Ауторка повісилася, дай Боже, що вона додає до горілки, що та так пече в роті і в горлі.

Всі, хто спостерігав за дідами, голосно засміялися.

А тут голосно хтось як затягне:

*Старий басістий
Не мав де сісти,
Сів на полицю
Та й перевернув кисилицю!...
І-і-г-г-а-а-а!*

Погода була чудова. Небо прояснилося, але на заході багрянїла червона заграва. Посередині в цій заграві ніби купалося сонце. Воно то появлялося і сміялося до всіх, то зникало, пірнаючи у ту купіль. І так кілька разів. Нарешті не появилось. Зринула думка, що воно показалося на іншій стороні і цілу ніч мало світити

іншим світам. Натомість уже зійшов на небі серпастий місяць. Ріжками повернутий вверх. Добре придивившись, можна було побачити під ним ніби козячу голову, яка виставила вверх свої роги, мовляв, любуйтеся, які в мене файні ріжки. В інші часи при заході сонця молодіж розходилася по домах. Але сьогодні музиканти так розійшлися, що ніхто не хотів іти додому. А вже як почало вечоріти, дівчата мовби проснулися від важкого сну, занепокоїлися. Дома їх будуть сварити. Таке не допускалося.

З корчми вискочила Парася і швиденько подалася додому. Її наздогнав милий. Узяв за руку. Недавно танцювавши, Онуфрій теж тримав її за руки, але такого..., такого відчуття в грудях, як тепер, вона не відчувала. По тілу розлилося тепло, на душі стало приємно. Вона не раз думала про те, коли її Онуфрій скаже за весілля, і чи скаже. Але той усе мовчав. Мовчала і вона. Тут усі заговорили про війну, і її серце тривожно забилося: — А якщо її Онуфрій не повернеться?.. Якщо не повернеться?

Уже було пізнувато. На небі яскраво мерехтіли зірки. Тихенько повівав прохолодний вітер, гойдаючи гілками, від чого від дерев було чути шум. З потічка долинали кумкання жаб, з лугів — тьохкання солов'їв, з польових меж лунав концерт цвіркунів. То тут, то там на призьбах під хатами сиділи люди і втішались нічною прохолодою. З корчми виходили люди то поодиночі, то в парі і зникали у нічній пітьмі. Проте надворі стояв гамір. Говорили всі разом і важко було щось зрозуміти.

— Кожного ранку верещить на всю вулицю, що вночі я розкопую її межу. Розумієте? Проклинає на чім світ стоїть. А, бігме Боже, куме, ідіть-но подивіться. Межа на місці!

— Що ви шмаркачі розумієте? Як я воював на пруській, то бувало німець, як почне гатити з канон, як почнуть рватися снаряди, то хто встиг викопати яму, той сховався, а хто трохи лінивий, дивись, а він уже неживий... Труп... І нічого не зробиш!

— Весіле, весіле, зарізали рака, кому хвіст, голова, а музиці с—а!

— Ви розумієте, куме, дивиси-дивиси, а вона вже відібрала в корови молоко. Жінка палить кінську підкову, палить шутку, а вона прибігає. Молоко появляється. На другий день знову тої самої...

— Я так тяжко робив у тій Канаді, так робив, складав центик до центика, висилав додому дуляри, і все пишу: “Анно, шо-с купила?” Вона відписує: “Купила-м помірок”. Я так тішуся, куме, так тішуся. Ще дужче роблю. Нарешті нарахував тих помірків по пальцях, а пальців не стає. Думаю доста. Приїхав додому. Помірків, як не було, так і нема. З сіней через стріху можна рахувати зірки на небі. Все прогуляла... Все!

— Я думав, що то прийшли свати. Розумієте? Сватати мою доньку.

Так домовилися напередодні. А вони нічого не говорять, допалися до столу, і лиш пити, та й жерти. Розумієте, вуйничко, не їсти, а жерти. Випили всю горілку, все, що було на столі, поз’їдали, понапивалися, як свині. Голови їм попадали у тарелі від холодцю. Тепер кричать на мене, що я вигнав сватів. А що було робити? Га!?..

Все тихіше й тихіше лунали в темряві уривки розмов. І не можна було зрозуміти, хто з ким говорить.

Ідучи поволі і весь час силкуючись зрозуміти ті уривки бесіди, Онуфрій і Парася опинилися недалеко від її дому. Онуфрій безцеремонно пригорнув до себе, вп’явся своїми губами в її. Парасі закрутилося в голові, від щастя мовби сп’яніла і незчулася як опинилася на якомусь свіжоскошеному сіні. Хотіла крикнути, але уста були охоплені широковідкритим ротом Онуфрія. Він гаряче цілував її, цілував... Їй стало боляче в душі, на обличчі гуляла усмішка від нахлинутого на неї такого щастя...

Солов’ї далі тьохкали своїє. Кумкали жаби. Від них не відставали цвіркуни. Природа робила свою справу...

А в корчмі продовжувалася забава. Молоді чоловіки з жінками так скакали, що аж двигтіла корчма. У повітрі мигтіли білі портініці, окрійки, горботки, хустки. Окремі щось викрикували, інші підспівували музикантам, треті так крутилися гуцулки, аж ходила підлога. Сільський коваль, притупуючи, затагнув:

*Ішов гуцул з полонини,
А гуцулка з бані,
Посідали під смереку,
Зробили сніданнє.*

*Таке-то сніданнєчко —
Снідати нема що.
Гуцул гуцулку цілує,
Вона кричить: — Нащо?!
* * **

Того ж вечора відбулися збори Січового товариства, на якому кошовий Григорій Василик зачитав звернення. Усі сиділи і слухали, затамувавши подих. У кожного в душі вирував патріотичний дух: не пустити москалів у Галичину!

— Хто має бажання йти служити у Січові стрільці, — карбував кожне слово дивлячись майже на кожного січовика кошовий, — завтра вранці повинен прийти і зголоситися. Добро на це святе діло повинні дати ваші батьки.

Василь Угрин не біг додому, а летів. Дуже хотів похвалитися татові, мамі й братам, що він іде в Січові стрільці. Проте ще знадвору побачив, що в хаті вікна темні. Значить, усі полягали спати. Тато з мамою, може, ще й не сплять, але...

Василь тихенько засунувся до хати, роздягнувся і шмигнув на піч, де вони оба з Онуфрієм спали. Тато з мамою на ліжку, Їлаш із Настунею під вікном у бомбетлі.

Василь тихенько ліг, але сон не брав. Перед очима снувалися події, які бачив у Львові і брав у них участь. “Тепер піду у стрільці”, — думав укотре Василь, перевертаючись з боку на бік. Сон його не брав. Уявляв, як то він буде в однострою, з гвинтівкою через плече. Від цієї уяви аж млість йшла по тілі. Як то їхня чота вступить у Топорівці. Він буде карбувати кожний крок, а всі односельці будуть дивитися на нього і показувати пальцями: “Дивіться! Дивіться! Це ж Василь Угринів. Дивіться, як змінився — підріс, поправився. А як марширує, як марширує, ніби це робив усе своє життя”. Нарешті, де не візьмись, показалися москалі. Якись неголені, обдерті, дивляться навколо якимось спідлоба. Всі стрільці побігли до них, щось кричачи, ті, побачивши, кинулися навтіки. Василь теж біг, щось кричав.

Але раптом спіткнувся і впав, підвернувши ногу. Його різко заболіло. Він закричав, але тут почув:

— Василю! Василю! — тато сіпав його за ногу. — Та ж пробудися, не кричи уже скільки на всю хату. Та вгамуйся, небоже! Всіх побудив. Що з тобою?

Василь відкрив очі. У хаті було видно. Надворі теж. Уже ранок, а здавалося, тільки що ліг спати. Як швидко минула ніч.

Усі засміялися.

— Та то мені щось наснилося. — Василь почервонів, і перепитав: — а що, дуже кричав?

— Ще й як! Гейби тебе різали!.

У хаті знову засміялися. Василь набрав повні груди повітря і почав:

— Тату! Мамо! Що маю вам сказати. Вчора на зборах обговорювали звернення про формування Легіону Січових стрільців, який буде відправлено на фронт захищати наші українські землі від москалів. Я прошу вас відпустіть мене. Я хочу служити в лавах стрільців.

Ади-ди, куди він загнув, — обізвалася поштариха. — Ти куди преш навперед батька? Петре, чи чуєш, що він надумав? Ти знаєш, що таке війна? Хіба на війну беруть бахурів таких, як ти? Господочку, наш! — і Ганна перехрестилася.

У хаті запанувала мовчанка. Василь хотів ще щось додати, але змовчав, бо мав би щось сказати тато. Той витягнув із-за череса капшук з тютюном і папірками. Мовчки скрутив цигарку. Закурив. Затягнувся добре. В цих рухах усі зрозуміли щось недобре.

— То таке, Анно, — і Петро затягнувся вдруге шлюга, аж закашлявся. — Василеві уже двадцять років. — І вмовк. Після мовчанки продовжив бесіду. — Ми про це не говорили, все обминали. Але тепер скажу по правді. Скоро, Анно, ми обидвоє з Настунею залишимося одні. Сини наші підуть на війну. А як добре піде, то ще й мене можуть забрати.

— Йой! Господи наш Ісусе Христе! — заламала руки поштариха, — та як, аж трьох молодих та ще й старого з одної хати? Цього не може бути! Я всіх не пущу! Не п-у-у-ущу! — заридала. Настуня собі заплакала, дивлячись на свого Ілаша.

— Ану цитьте! Тихо, я сказав! — У хаті затихли. — Отож, якщо Василь хоче йти у січові стрільці, нехай іде. Всеодно його заберуть на фронт.

Поштариха знову заголосила, дивлячись на свого найменшого...

Шістдесят хлопців і молодих чоловіків виявили бажання піти в січові стрільці, захищати свою землю. Інших розговорили, мовляв, хтозна, як там буде. А може, обійдеться. Спрацювала українська ментальність “Моя хата скраю...”

Служити своїй українській армії. Українська армія! Як гордо це звучить. Ще кілька років тому про це ніхто і думати не міг. А тепер на кожному кроці тільки й розмов: Українські Січові Стрільці! Українські Січові Стрільці! — “усуси”, “усуси”!!!!...

Через кілька днів знову усі зібралися зранку в церкві. Хлопці, які записалися добровольцями, стояли рядами напереді з гордо піднятими головами і перев’язаними січовими лентами.

У Петра Угрини зробили невеликі проводи. Все-таки мали рекрута. Якщо не сьогодні, то завтра, а все йшов би до цісарського війська. — Якби то у військо, то півбіди, а то на війну, — весь час думала поштариха і тихенько плакала.

Майже на кожній вулиці лунали співи. У селі будний день, а тут ніби храмове свято. Скрізь сміх, танці і плач матерів. А як усі співали, як співали:

*У неділю рано синє море грає,
Мати сина рідненького в військо виряджає.
А як виряджала, плакала, ридала,
Ой коли ти, мій синочку, прийдеш додомочку?*

* * *

*Ой війна, війна, світова війна
Не жди, мати сина, бо його нема.
Твій син молоденький на траві лежить
Його кров червона на сонці кипить.*

* * *

*Ой у лісі березовім
Страшна битва була*

*Не одна си стара мати
Синочка позбула.*

Отець Юліан Войнаровський відправив Службу Божу за здоров'я рекрутів, а потім окропив їх свяченою водою, з церкви винесли січову хоругву, церковні процесії. Новобранці вишикувалися в колону і з піснею про Топорівці, на мотив маршової пісні “Гей, там на горі “Січ” іде!”, вирушили в напрямку Городенки.

*Гей! Пан Трильовський в Топорівцях
Гей! На Святу неділю,
Гей! На Святу — наше славне товариство
Гей! Машерує — раз, два, три!...*

В голові невеликої колони майоріла і розвивалася січова хоругва. За нею несли церковні процесії. Потім у колоні йшли новобранці, а позаду — майже вся громада села. Проводжали їх аж до Збродяного моста. По дорозі співали різних пісень:

*Червона калина, а листя зелене
Зачекай дівчино три роки на мене
Як я можу милий на тебе чекати
Коли мати хоче за другого дати.*
* * *

*З-за гори сонце догорає
Там чорний ворон закричав
Поїхав милий мій на войну
Останній раз сказав прощай.*

Там відбулися останні прощання. За мостом хлопці ще раз вишикувалися в невелику колону і голосно звернулися:

— Може, ми когось образили, щось не так сказали, то простіть нам і вперше!

— Най вам Бог простить! — загуділа громада.

— Простіть нам і вдруге!

— Най вам Бог простить!

— Простіть нам і втретє!

— Най вам Бог простить!

— Васильку, мій Васильку! — Ганна поштарева перебігла міст, що не було прийнято, кинулася синові на шию, ридаючи, —

Васильку мій, чи я ще тебе побачу? Чи я тебе ще буду обіймати?
Чи я ще буду тебе цілувати?

Василеві виступили сльози на очах:

— Мамо! Люди на нас дивляться. Потім сміятися будуть

— Най сміються! Най сміються! — відповіла плачучи поштариха і продовжила своє, — Дитинко моя! На кого ти нас покидаєш, куди ти від нас ідеш, що ми тобі поганого зробили? Коли ми тебе знову побачимо і чи побачимо, звідки тебе визирати? Чи з Глушкова, чи з Задубрівців? Чи з Панського, чи з Кута, а може, з Козинця? Чи з гори високої, чи з долини глибокої? А ми будемо чекати від тебе вісточки, такої маленької-маленької, як твоя долонька. Напиши нам кілька рядочків, кілька словечок, що ти живий, здоровий... Ми будемо на тебе чекати, чи рік, чи два, чи три, і більше...

Якщо залишишся живим, хоть без ноги, хоть без руки, хоть без обох, ми все тебе приймемо, ми будемо тобою тішитися, ми будемо коло тебе ходити, ми будемо тебе доглядати, бо ти наша рідна кровинка.

Усі проводжаючі стояли. Жінки плакали від горя, чуючи такі слова. Адже й на них таке чекало леда день. Чоловіки і собі втирали рукавами сльози.

Підбігли Їлаш з Онуфрієм і відтягли маму. Попереду колони став кошовий Григорій Василик. Заграла сурма, і січовики з тайстрами на плечах вирушили в невідомість.

* * *

Частину австрійського полку розмістили у Сараєво в казармі "Табір Філіповича". Недалеко проходив сербський фронт. Михайло Голинський обзиравав довколишні будівлі. Були вони чогось сірого кольору, ніби всі посипані попелом. Правда, скрізь було багато зелєні. Високі дерева, кущі свідчили, що тут живуть працьовиті люди. Але це були люди горді, які уміли постояти за себе. Вони ніяк не мирилися, що Австрія поневолила їх народ, і безперестанку вели партизанську війну.

— А мій народ змирився, — з великим сумом відзначив у серці Михась, як його усі звали, — навіть учені мужі, достоту мудрі, називають Австрію своєю ненькою.

Після обіду їм дозволили познайомитися з містом, але всіх попередили не ходити по одному, бо в місті діяли сербські партизани. Пізнати їх було нелегко, бо вони ходили в цивільному, як і усі міщани. Австрійські жовніри у світло-голубих одностроях були непоганою мішенню для них. Причому не обов'язково стріляти і викликати спротив окупантів, досить напасти і придушити.

Насамперед хлопці пішли подивитися на те місце, де два серби — на прізвище Прінцип і Хабрінович — убили австрійського престолонаслідника архикнязя Фердинанда. Дуже легко знайшли будинок головної пошти і вражені зупинилися. В мурі будинку ще свіжими виднілися дві глибокі діри від бомб.

Зустрічаючи на вулиці перехожих, відчувалася ненависть до себе, австрійців. Звичайно, ця ненависть була виправдана, бо завойовники жорстоко поводитися з сербами. Уже при в'їзді до Сараєво з потягу бачили повішеного серба, якого охороняв австрійський вояк.

Оскільки навколо відчувалася небезпека, всі стройові і бойові навчання були припинені. Михась Голинський з кількома товаришами, які володіли музикальними здібностями, ходив до військового клубу. Там вони співали, особливо виділявся його спів. Про його успіхи скоро стало відомо багатьом австрійцям, і вони почали приходити, особливо після обіду, щоб послухати спів невідомого їм маестро.

Одного разу до клубу прийшов поважний чоловік у чорному вбранні і високому циліндрі з двома товаришами. Вони уважно слухали виступ Голинського, а в кінці через офіціантку передали співакові пляшку вина, як знак поваги і вдячності за його талант. До "Табору Філіповича" ще належали справа — приміщення військового суду, а ліворуч — тюрма.

Через якусь хвилю прибігла офіціантка і повідомила, що зараз будуть виводити до суду з тюрми заарештованих учасників замаху на архикнязя Фердинанда. Ми всі побігли у недобудований будинок навпроти тюремного подвір'я. Поставали на другому поверсі, звідки було усе добре видно.

Насамперед з тюремної брами вийшов загін австрійських жовнірів. Попереду йшов молодий, високий, у військовому вбранні

сербський майор, за ним — військовий капелан. Загін попрямував до шибениці, спорудженої на правому боці подвір'я. Це був високий стовп, на якому висів зашморг, ззаду до стовпа прикладена драбина.

Від побаченого у Михайла по спині полізли мурашки. Він ще ніколи не бачив, як страчують людей. Надворі почало сутеніти. Звіявся вітер, який через відкриті пройоми у стінах створював сильний протяг, і легко можна було простудитись. Але цікавість брала верх.

Увесь час, поки конвой наближався до шибениці, майор кричав, що він не винен. Але тюремники не звертали на ці крики ніякої уваги. Коли наблизилися до стовпа, з дверей тюрми вийшов високий чоловік у чорному вбранні з високим циліндром на голові, а з ним ті два помічники, що недавно були на концерті у клубі. Спочатку майнула думка, що це лікар або якийсь кореспондент. Але коли той скинув капелюха і одягнув чорні великі рукавиці. “Боже! — Михайла аж занудило всередині. — Це кат! У тому самому вбранні ходить до їдальні, ходить по місті, до клубу і вішає людей, — і він, скривившись, хотів піти звідси. Але із тих, що спостерігали, ніхто не ворухнувся. Михайло передумав, бо в цей час кат виліз на драбину, біля якої стояв майор. Помічники ката швидко підняли майора по стовпі вгору, тримаючи його за обидві руки, кат вправно надягнув на шию петлю, заткнув сербові рукою рот. Помічники сіпнули майора вниз, притримуючи весь час за обидві руки. Той кілька разів сіпнувся і сконав. Помітно було, що робили це не вперше і мали набиту руку. Від побаченого у Михайла в душі виник страшний осуд до австрійської воячини. Що би ще там творилося в душі він не думав, бо через хвилю повели терористів до суду. Всіх було 14 молодих людей. Вони йшли твердим кроком з високо піднятими головами. Низький, мізерний, ішов попереду всіх Прінцип. Навіть збоку було видно, як у його очах горів вогонь, у якому билася орлина гордість і зневага до окупантів-австрійців, його хороброго і непокірного народу. Михайло так ним захопився, що мало не крикнув: “Живій Прінцип!”. Але вчасно схаменувся.

Як потім стало відомо, всіх їх помістили у вогкій тюрмі в тірольських горах, і вони померли від сухот і запалення легень.

Ще в ті приблизно часи, а може й пізніше, коли до Снятина прийшов працювати доктор Іван Семанюк, туди ж прибув на роботу такий собі Микола Фірманюк, уродженець села Гадинківці, з Гусятинщини, що на Тернопіллі, земляк Станиславівського єпископа Григорія Хомишина, і став працювати суддею повітового суду. Це була на той час висока і відповідальна посада. Від народження мав коротшу праву ногу, налягав на неї, тому ходив увесь час із палицею. Фірманюк зразу по приїзді у Снятин примітив свого знайомого Івана Семанюка. Як виявилось пізніше, Семанюка запізнав ще кілька років тому, перебуваючи на курорті у Яремчі, куди приїжджав і доктор із Ділятина. Звичайно, те знайомство було чисто формальним. Але ввечері, зайшовши до ресторації на вечерю, зауважив свого давнього знайомого, який теж там вечеряв. Зразу не насмівся підійти. Семанюк теж побачив Фірманюка: — Звідкись я знаю цього чоловіка. Звідкись знаю, — настійливо бігала думка в голові, але пригадати не міг. Удень чув, що до Снятина прибув новий суддя. Звичайно, вирішив на другий день його привітати і познайомитися. Яке було його велике здивування, коли, зайшовши до кабінету, побачив того самого чоловіка. І тут зразу стрілило в голову: “Ми запізнані з ним ще з Яремча, коли я працював у Ділятині”.

— Пане суддя! Пане суддя! Я вибачаюся перед вами за вчорашнє. Кажу Вам по правді, коли побачив, то зразу здалося ваше обличчя досить знайомим. Ніяк не міг пригадати, звідки Вас знаю. Ви сиділи таким серйозним. А сьогодні, коли посміхнулися, зразу Вас пригадав. Ми разом пили пиво у Яремчі. Так-так! У Яремчі. Правда, ми тоді не знайомилися.

— Отож! Іван Семанюк, завітую адвокатською конторою. Тоді жив і працював у Ділятині. Вже рік перейшов працювати до Снятина. Тут і живу. Холостякую.

— Микола Фірманюк! — той підвівся із-за стола, — дуже приємно, пане адвокате, дуже приємно. Я вчора зразу Вас помітив, але Ви теж були досить серйозним, і я не насмівся до вас підійти.

— Ну що Ви, пане суддя, ну що Ви, я уже як тутешній житель мав би першим до Вас підійти. Першим...

І оба невимушено засміялися.

— Так Ви, пане адвокат, покинули Ділятин через гуцулів?

Семанюк посміхнувся:

— Може, й через них.

І знову обидва засміялися.

Справа вся в тому, що Семанюк перейшов до Снятина не тільки на прохання Василя Стефаника. Була ще одна причина. Про неї в Снятині мало хто знав.

У Ділятині Іван Семанюк, як адвокат, на судових засіданнях чесно й добросовісно боронив гуцулів, ще й не брав з них ніякої плати. Слава про доброго адвоката розійшлася по всій Гуцульщині. До Ділятина судитися приходили гуцули зі всіх-усюд. Серед гуцулів було багато музикантів. Хто приходив зі скрипкою, хто з цимбалами, а більшість з сопілками. Десь після обіду, добре пообідавши, а якщо хтось уже виграв судову справу, перед судовим будинком починали грати музики. Починалися танці. Та такі, що суддя мусив припиняти провадити судові засідання, виходити і викликати поліцію. Всі в Ділятині знали, коли грають і танцюють біля суду, значить, адвокат Іван Семанюк захищає на суді бідних і гордих гуцулів

Бувало, що після вдалих судових засідань адвокат за свій кошт вів усіх гуцулів до ресторану, власником якого був українець Гаркавий. З часом це все Семанюкові надоїло. Скасувати це все, значить, викликати на себе невдоволення тих же гуцулів. Тому, коли Василь Стефаник запропонував Іванові перейти до Снятина, той довго не вагався.

Через Семанюка Фірманюк познайомився із паном послом і письменником Василем Стефаником. Та так познайомився, що втрьох стали щирими друзями. Отож, коли Стефаник приїжджав у ярмаркові дні до Снятина, то після роботи друзі заходили посидіти до кнайпи “Віктуса”, яку тримала Зося Войніловер. Через повагу до таких гостей пані Зося навіть обладнала одну невелику кімнатку спеціально для них, де поміщався стіл і кілька крісел. Гості мали можливість будь-коли туди заходити і сидіти скільки їм хотілося.

Там проводилися бесіди на різні теми, друзі радилися з багатьох питань. Одне, що їм не йшло до рук, так це те, що пан Фірманюк любив грати у карти. Особливо модного тоді брідка. Гра у карти в той час у Галичині і взагалі в Австро-Угорщині вважалася як високоосвіченість інтелігента. Але ні Стефаник, ні Черемшина це не вважали. Що вговорював їх пан Фірманюк, брався навчити їх цього ремесла, але ті як зареклися. І суддя мусив змиритися. От поговорити про політичне становище, про громадсько-політичне життя на Покутті і в країні, про культурно-просвітницьку роботу, то їсти не давай, випити теж, лише дай їм часу і не заважай. Дискусії з цього приводу тривали інколи до опівночі. Тоді Стефаник уже не їхав додому, бо їздовий скільки чекати не міг, а доночовував у пана-дідича Степана Дутчака, в якого кухня для нього завжди була відчинена, а в ній стояв бомбетель.

Степан Дутчак, ще як жив нижче від ратуші, то першим у Снятині надав приміщення у своєму помешканню під Міщанську читальню, коли та ще не мала свого. Але ще не відомо, що саме в його домі ця читальня розділилася на дві частини — “Бесіду” і “Просвіту”. Перша потім розмістилася у паламаря Миколи Комарницького, що біля Вознесенської церкви, а друга залишилася далі у домі Степана Дутчака. Пізніше із “Просвіти” відділилася співоча частина інтелігенції міста і прибрала собі на той час модну назву “Боян”.

Ось і сьогодні вкотре за столиком сиділи друзі — Василь Стефаник, Іван Семанюк і Микола Фірманюк. Лише сівши, Фірманюк розпочав розмову:

— Панове, дозвольте запитати. Сьогодні точаться лише одні розмови. Прийдуть сюди москалі чи не прийдуть? Як Ви вважаєте, австро-угорські війська подужають їх у перші дні війни чи ні? Га?

— То таке, пане Миколо, — мовив розважливо Стефаник, — як пише австрійська преса, то не повинні прийти. Наші війська мали б подужати росіян і перенести бойові дії на територію Великої України. Але?.. — і Стефаник розвів руками, — це пише преса. А насправді будемо покладатися на нашого Господа Бога. Ми не знаємо, яка сила у росіян. Але скажу вам по правді, мої друзі, — і Стефаник подивився на пригніченого Івана, який з його вигляду,

був трохи дальше ніж у кнайпі, і напевно не чув їхньої розмови, — що як прийдуть сюди росіяни, то нам доведеться випити не одну чашу з гірким присмаком. Ой гірка буде наша доля, — і знову звернув погляд на Івана Семанюка.

Той сидів задуманий і, напевно, в думках розв'язував нелегкий вузол. “Цей вузол, — все частіше і частіше думав Іван, — зав'язав він сам, одружившись із Наталею Карп'юк. Те, що одружився, не жалів. Давно треба було це зробити. Радів, що має красиву й молоду жінку. Але з перших днів їхнього подружнього життя не все було так, як він собі уявляв. Семанюк знав собі ціну — добрий адвокат, забезпечений сталою і надійною роботою, відомий письменник, громадсько-культурний і політичний діяч не тільки Покуття, але, як писали часописи, і всієї Галичини. Знаний чоловік. А хто така Наталія Карп'юкова? Знають її лише у Снятині, і то не всі, й дехто з Микулинців, бо вона там учителювала. І все! Він думав, що Наталія це розуміла, коли виходила за нього. Вона повинна доповнювати його ті риси характеру, які відсутні у нього і в цілому вони повинні становити таку собі гармонію. Він недавно вчув у Снятині від Мардаревича, що таке подружня гармонія. Це значить, що жінка у хаті має бути господаря, господар — надворі. На людях — великі пани: поважні, культурні, показувати всім, яка вони гарна пара. На весіллі чи приймах гарно забавлятися, веселитися, хоч би там у душі коти дерлися. У ліжку — мають бути послідніми гультьями, віддаватись одне одному сповна. Якщо з цього щось не дотримується, тоді в такій сім'ї нема гармонії. Звідси йде сварка, незадоволення.

А зрештою, повинна усвідомити за кого пішла. А то! Недавно були на весіллі. Рядом з ними сиділи інші поважні господарі Снятина. Все було добре. Нарешті заграла музика. До танцю її припросив, думаєте хто? — І від цієї згадки Семанюк ще й тепер скривився, ніби в рот попало щось неїстивне, — циган, який на околиці Снятина мав невелику кузню, жінку і купку діточок, як дрібненьких цукорків на грейцар. На весілля циган ходив самий. Боже! Що вони витворяли вдвох. Зразу танцювало кілька пар. Потім усі стали в кулко і, плещучи в долоні, з вигуками дивилися на танцюючу пару — його Наталію і цигана. Боже! Семанюк зі встиду то червонів, то пітнів.

При згадці про той випадок він ще й тепер почав пітніти. Вийнявши хусточку, хутко витер своє високе чоло, яке вже досягало до половини голови.

Йдучи додому після весілля, Наталя взяла його за руку, але він її висмикнув. Вона подивилася на нього:

— Що сталося, Іванку? Ти чогось сердишся?

— Ні, моя мила. Просто боюся замастити руку.

Наталія зупинилася. Семанюк став ближче і ніби почав її розглядати.

— Як замастити руку, Іванку?

— Ти думаєш, Наталю, що той циган, сараку, цілий тиждень клепче у кузні, там повно сажі, а живе в одній кімнатці з купкою діточок, то він має де помитися, як належить. У нього я бачив руки в сажі, то ж дивлюся, чи не помастив тебе. Йой, Боже! Осьдечки сліди сажі на одежі, осьдечки. І ти хочеш аби і я був у сажі. Ото взавтра прийдуть до мене мої клієнти, а їхній адвокат у сажі. Та вони усі порозбігаються.

До Наталії аж тепер дійшло до чого хилить її Іван. Вона почервоніла зі встиду. А зрештою, це її таки впекло.

— Ти хочеш сказати, що там були кращі танцюристи, ніж цей циган?

Семанюк тільки й чекав такого питання. Наталя попала в десятку.

— Чого? Я бачив, як край столу сиділи досить поважні у Снятині — пан гицель, пан комінаш, пан гумнаш.... Вони, розказують, теж непогані танцюристи.

Цим Іван таки допік Наталію. Вона аж заплакала.

— Іванку! Іванку! Ти зрозумій мене, я ще досить молода. Я не можу сидіти, надутися і довкола блудити очима. В моїх жилах тече татарська кров. Мій дід за національністю татарин. Розумієш? Ти це знав. Я це не приховувала. Я хочу веселитися, танцювати, радіти життю...

Семанюк сидів і ніби сам із собою розмовляв: “Таже, немого, так не може бути та не може бути. Та ж твоя мама ближче стоїть до татарів. Але я не чув, щоб вона собі таке дозволяла. Доведеться якось тебе ламати на свій бік, переконувати. Аякже! Так не може

бути. Ти переступила той поріг, за яким трохи інше середовище. І до цього треба звикати”. Тут Семанюк здвигнув плечима.

Стефаник якраз повернув голову і помітив, як Іван здвигнув плечима.

— Іване! Іване! Де ти витаєш? Спустися на грішну землю.

Семанюк почервонів.

— Та я так! Та я так, друзі мої...

Микола Фірманюк, дивлячись на Семанюка, згадав, як тиждень тому, зайшовши до його кабінету і ставши ззаду, помітив, що пан адвокат читає віденський часопис, у якому подавався обширний звіт з великого судового процесу про розлучення шлюбу. Перед віденським судом адвокати доказували, що високоінтелігентні супруги з різними рисами характеру, наприклад, супруга дуже поважна, серйозна, навіть деколи у пікантних ситуаціях, а чоловік — веселої вдачі, жартівливий, не можуть жити повноцінним життям, і суд зобов'язаний їх розлучити. Не може у демократичному суспільстві так мордуватися молода сім'я. І суд задовільнив позов чоловіка.

Семанюк так зачитався, що не зауважив ззаду гостя, а коли побачив, то почервонів і скоренько склав учетверо часопис. Ще тоді Фірманюк подумав собі, що пан адвокат неспроста цікавиться такими статтями.

* * *

єсь через тиждень після відправки січовиків австрійська влада провела по всій Галичині останній призив у діючу армію. Це була зачистка ландштурму. У повітах продовжували інтенсивно працювати призивні комісії. І знову потяглися на станцію Залучче, Заболотів у Снятині, і на велику станцію у Городенці мобілізовані чоловіки і хлопці. Їх супроводжували плачі рідних і близьких.

Ганна і Петро Угрини вдруге робили проводи своїм рекрутам — Їлашеві й Онуфрієві. На мобілізаційній комісії в Городенці довго крутили носами і над долею старшого Угрини. Він вийшов з того віку, щоб іти до війська. Але, але...Фронт вимагав багато гарматного м'яса... І якось обійшлося.

Знову Ганна голосила над долею своїх ще двох синів. Те, що на господарці стало менше робочих рук, її не дуже тривожило. Її тривожила доля трьох синів. Старого Угрина не зачепили. А сини все-таки йшли на війну. Чи повернуться усі додому?

— Мамо, — потихо звернувся Онуфрій, зиркаючи очима по боках, аби їх ніхто не підслухав, — маю до Вас велику просьбу, аби-сте надзирали за Парасею Пішаковою. Як потрібна буде якась поміч її, то аби-сте помагали.

Від почутого поштарисі аж загупало в голові, перехопило подих. Вона хотіла заперечити, але чи то так від Бога було дано, чи щось інше, вона лише поперхнулася і промовчала.

По сусідству із Угринами жила багатодітна сім'я Гришуків — десятеро дітей. Старшого Дмитра Грищука покликали в Городенку на призивну комісію і визнали таким, що може йти на фронт. Той упав на коліна перед комісією і, плачучи, почав розповідати про складну ситуацію в його сім'ї.

— Панове! Я вас прошу увійти в моє становище! — плакав батько, — у жінки на руках тримісячна дитина, їх у мене є десятеро. Якщо я піду на фронт, хто буде їх годувати, хто буде працювати по господарству. Прошу вас, залишіть мене, я вас прошу, будьте ласкаві.

Але на його прохання ніхто не звертав уваги.

— Паночку! Паночку мій дорогий! — звернувся вкотре Дмитро Грищук до голови комісії, повнуватого австрійця в масивних окулярах, — мій найстарший син має вісімнадцятий рік, я даю вам його взамін за мене. Послухайте мене! Не губіть моїх діточок!

У комісії зразу почали про щось радитися.

— Давай його сюди! Але вже! — майже гаркнув один із членів комісії.

Боже! Дмитро Грищук підскочив з колін майже ошпарений, вибіг надвір і подивився, де прив'язані коні. Скочив на ходу у віз і вперіцив коней зверху батою, аж тоді побачив, що орчики зняті і висять на конях. Ще раз зіскочив із воза, щось говорячи сам до себе:

— Я вам дам найстаршого. Я покладу одного на вітар, але врятую дев'ятьох... Дев'ятьох... — повторювали його уста.

Цілу дорогу не їхав, а летів на конях. Ніколи так не їхав. Вважав на них. Але сьогодні!.. Сьогодні вирішувалася доля його сім'ї. В очах щось таке виблискувало, якби хтось збоку подивився на нього, то подумав би, що з чоловіком, не дай Господи, щось сталося.

Влетівши на подвір'я, Дмитро закричав:

— Де Василько!? Де мій Василь?

— Я тут, тату! — обізвався той, вийшовши із-за хати.

— Уже збирайся. Ідеш до війська.

— Та йому ще нема років. Що ти, Дмитре?

Але чоловік так подивився на жінку, яка тримала на руках запеленовану дитину, що та зразу вмовкла.

— Кинь йому у тайстру кавалок солонини, хліб, зо дві цибулини і всі прощайтеся з ним.

Знову коні летіли у Городенку. З уст старшого Грищука не злетіло ні звуку. На щастя, комісія ще працювала. Побачивши молодшого Грищука, — височенький, міцної статури, з вигляду серйозний — комісія погодилася і звільнила від призову старшого Грищука. А коли вийшли надвір, Дмитро не стримався:

— Прости мені, сину, що такого молоденького даю тебе на війну замість себе. Тобі ще міцно треба держати в руках велику ложку, а я такий у тебе тато, що пхаю тобі в руки важкий карабін. Так, так! Карабін! Там ти будеш думати лише за себе, а я за дев'ятьох, розумієш, за дев'ятьох...

Суворий від природи батько не стримався, плачучи, опустився на коліна і притулився до сина. Зігнувся і цілував його в ноги.

— Прости мені, прости мені, мій Васильку!

Ніби зачувши сказане, високо над деревами здійнялося голосно каркаючи вороння. Звідки не візьмись, зв'язвся великий вихор. Кружляв довкола призивного пункту, кружляв, мовби хотів спам'ятати старшого Грищука і недолугу призивну комісію.

Василько роззирався довкола, ще не все розуміючи, що сталося. Вийшло кілька членів призивної комісії. Побачивши таку картину, в них теж закрутилися сльози на очах. Адже вони теж були батьками.

* * *

Після перших бадьорих вісток на австрійсько-російському фронті перші стали масово відступати. На Покутті почалися масові арешти. Австрійська влада заарештовувала москвофілів, підозрілих у підтримці росіян. Через станцію Залуччя вивезли тисячі буковинців. Так само і з Галичини. Вивозили людей цілими сім'ями. Всіх вантажили у вагони і відправляли вглиб Австрії. У вагонах була страшна спека, яку не всі могли перенести. По дорозі люди вмирали. Ті, хто витримував ці страшні муки, опинялися в спеціально побудованих таборах — Талергофі, Терезієнштадті, Гмінді, Гнаві. Найстрашнішим був табір у Талергофі. Досить суворий режим, знущання, напівгнилі харчі, часті епідемії плямистого тифу. Все це викликало велику смертність. А в'язні — це переважно селяни — ніяк не могли зрозуміти, чому в них такий тяжкий хрест? За які гріхи несуть цю страшну покуту.

Один селянин, який перебув ув'язнення в Талергофі, пізніше написав:

*Чи чував ти про ту адську
Страшну тюрму "австріяцьку",
Повну лютих катастроф?
Тюрму гірку і криваву,
І тернисту, і слезаву —
А ім'я їй... Талергоф.*

*Горе! Горе! Чорна доля,
Кругом стогони, неволя,
Ворог лютий, мов тиран,
Невиннії кости гложе.
Ох, змилуйся, милий Боже,
Спаси бідних Галичан!*

* * *

У третій декаді серпня до Покуття почали прибувати відступаючі колони австро-угорських військ. Одні йшли в колонах по четверо, інші так, групами. За містом звертали на Микулинці і через міст прямували далі до Карпат. Інші відступали Цісарською дорогою на Коломию. Ще інші через села Стецева-Підвисоке-Торговиця. Четверті — на Городенку. Всю зброю, а це канони — невеликі, середні і великі — ледве тягли змучені коні. Канони чомусь переправляли через Прут, і на другому березі, трохи далі від русла, закопували, повертаючи жерлами в бік Снятина.

Через кілька днів почалася евакуація. Австрійська адміністрація залишала повітові міста, а з ними усі сільські війти, деякі радні.

Зробилося безвладдя. По містах і селах ходили якісь підозрілі люди і розповідали про страшні звірства російських козаків. Нібито вони вбивають чоловіків, гвалтують жінок і дівчат, грабують оселі, забирають цінні речі. Зробилася паніка. Все це передавалося із уст в уста, щось добавлялося і ширилися страшні розповіді, причому все це супроводжувалося заклинаннями і виходило ніби істинна правда.

Багато людей копали на городах ями і ховали збіжжя, цінні речі, різали худобу і свині, аби не дісталися страшним козакам. Надворі була спека, і все це пропадало. Були й такі, що збирали все майно на фіри, дітей, близьких родичів і їхали вслід за відступаючою австрійською адміністрацією. Так знову десятки тисяч людей опинилися в глибині Австрії. Поки доїхали, розтратили все своє майно і там ледве животіли, чекаючи кінця війни, проклинаючи усе на світі. У години просвітління молилися до Господа Бога і запитували у молитвах, чому випав і на їх долю такий тяжкий хрест?

* * *

Паніка, мов та морська хвиля, набравши сили, ширилася все далі і далі, охоплюючи все нові села, містечка і великі міста. Страшні розповіді про звірства російської воячини котилися по всій Галичині. Рідко де була така місцевість, щоб туди не дійшли ці лихі вісті. Але якщо такі слухи доходили перший раз до розумних людей, то ті, подумавши добре, не вірили тому і сиділи, спокійно чекаючи, най си діє Божя воля. Все у Божих руках. На них дивилися сусіди і теж не панікували. А коли такі слухи попадали перший раз у село чи місто до легкодухих, здавалось би заможних газдів, і ті раптом зривалися з місця з криками-зоївками, то що мали робити сусіди? Зривалися з місця і собі. Це нагадувало падіння згори сніжної грудки. Спершу мала, потім друга, через хвилину — ще більша і вже дивися, а з гори падає ціла лавина снігу, яка все змітає на своєму шляху. І вже ніхто не в силі зупинити це лихо. Щось подібне сталося і в Болехові. Мовби перед страшним землетрусом сколихнулося містечко. Одні впрягали коней, інші вантажили на них, що могли вхопити на перших порах. У кого не було коней, приєднувалися із великими просьбами, поклонами

про поміч і щоб їх не залишити на поталу якимось москалям, нелюдським істотам, казковим і страшним песиголовцям. У той же день валка підвід вирушила з Болехова підгірськими дорогами через Стрий, Сколе, Лавочне на другий бік Карпат, на Мадярщину.

Наталія Кобринська, маючи певний життєвий досвід, не повірила у почуте, переконувала сусідів, знайомих, що таке не може бути. Ті, махаючи головами на знак згоди, тут же збирали свої речі і зникали. На ранок Кобринська побачила, що в тих сусідів, які ще вчора з нею мирно говорили, сьогодні двері й вікна забиті дошками. Панічний настрій близьких знайомих, сусідів, які уже, напевно, за ніч опинилися далеко за Болеховом, помало закралися і в її душу.

Отож, коли перед її домом зупинилася підвода, а це близькі їй люди і запропонували взяти її з собою, нерви здали, і вона похапцем почала складати свої нехитрі пожитки. Потім до неї щось дійшло, вона запитала:

— А куди ви їдете?

— Ми вже на Мадярщину, мабуть, не встигнемо. Запізно здогадалися. То хоча б потрапити подальше в гори, а туди, може, не дійдуть москалі. Там перечекаємо лиху годину. А відтак буде видно, — твердо мовила жінка їздового.

Це Наталії підходило. Не задумуючись, чим це може закінчитися, з чистою совістю закинула свій клунок з речами, їдою на фіру, сама вилізла — і поїхали наші.

За Болеховом відкрилася чудова панорама, яка всіх уразила своїм чудодійством. Скрізь на межах стояли дерева, як вартові задивившись на сонце. Направо і наліво розкинулись болахівські поля — зелені, шумливі, як розбурхані води. Якраз дозрівали запізнілі хліба. Вітер колихав ними. Колосся билосся об межі або краї доріг. Ледь день — і вони попросяться до збирання. Але хто буде косити вирощений урожай, хто буде в'язати снопи і складати у півклані? Не один господар, їдучи, вдихав на повні груди запах стиглих хлібів, але тут же, відвертаючи погляд у другий бік, шмагав коні батогом, аби швидше проїхати ці поля, бо душа надиривалася від важкого болю. Кожний думав про себе: “Будь проклята ця війна! Будь проклята...!”

* * *

Надворі була спека. Літо ввійшло у свої права і віддавати їх кому-небудь не збиралося. Сонце, мов той велетень-дідуган з великою вогненною бородою. І чи хтось невидимий тягав його за бороду, чи щось інше, але він весь час стрясав нею, при цьому гублячи вогненні пасма. І ті пасма падали на святую землю й падали. Розгніваний дідуган надувався і ще дув на землю вогненным вітром, ніби хотів розпалити тут великий вогонь. Земля гнівалася на сонце, гнівалася і старалася віддати назад ту горячість, але вона не покидала землю. Від тої спеки потерпали худоба і рослинність. Деревата стояли ніби неживі, хіба де-не-де тріпотіли листочки. Мовчало і птаство. Тільки від прутської води надходила легенька прохолода. Холодив душу і сам вигляд води. Але тепер було не до неї...

Змучені і спітнілі, слідом за канонами, ледве переставляючи ноги, у світло-блакитних одностроях “четвірками”, брели жовніри — австрійці, угорці, українці, чехи, словаки... Як їм хотілося зняти мундири, скочити у воду. Але було не до цього. Треба перемогти ворога, який посягнув на їхню землю. Сьогодні українська земля під ворожим чоботом, а завтра може бути і їхня...

Більшість жителів з Микулинців вийшли на головну дорогу і співчутливо дивилися на змучених війною жовнірів. Декотрі жінки припаслися свіжим молоком, холодною водою, ранніми яблуками і вгощали служивих. Серед микулинських людей опинився і Василь Касіян. Він запрямував одну із найбільших канон і вирішив у душі за всяку ціну намалювати її.

Через деякий час узяв листок паперу, олівець, непомітно перейшов міст через Прут і, йдучи дорогою ніби до станції, глипав на припрутські луги, де стоїть тота канона, яка йому дуже сподобалася. Нарешті побачив. Не вбачаючи в цьому якогось порушення, не маючи в душі злих намірів, перескочив через канаву, присів у корчах і взявся до роботи. Перший раз почав малювати колесо дивлячись то на канону, то на папір. Касіян не бачив, що один із жовнірів з обслуговуючого персоналу слідкує за ним. Він так захопився своєю роботою, що не замітив, як вартовий схопив за комір і потягнув до молодого старшини.

Той почав питати по-німецьки, хто він і що тут робить. Вартовий з радості, що одержить винагороду, кричав, що впіймав російського шпигуна. Василь від почутого розгубився і став пояснювати старшині, що він учиться у вищій реальній школі у шостому класі і дуже любить малювати з натури. Хотів намалювати цю велику канону. У Касіяна часто заплітався язик, і старшина не все розумів, тому звелів відвести його до снятинської жандармерії. “Нехай там розбираються” — подумав старшина.

* * *

Василя Стефаника, як посла до Австро-Угорського парламенту, не взяли до війська. Як і Теофіла Окуневського та Левка Бачинського. Але порекомендували їм виїхати до Австрії або відступати разом із військами.

Івана Семанюка визнали негодним до військової служби. Під час медичного огляду на призивній комісії у нього вперше знайшли серйозні неполадки в роботі серця. На перших порах це Семанюка дуже здивувало, але, нічого не відчуючи поганого, з часом призабув про пересторогу лікарів.

Микола Фірманюк, як уроджений каліка, теж залишився вдома. Інша справа вийшла із Лесем Мартовичем. Підлікувавшись, відчував себе набагато ліпше. Але на призивній комісії один із докторів скрупульозно пальпував черевну порожнину і про себе дуже дивувався, що цей чоловік серйозно хворий і мовчить про свою хворобу. Він теж не знав, що Лесь Мартович від природи був дуже гоноровим і просити про якусь поблажливість просто соромився. Доктор помітив, як натужується обличчя у таки хворого чоловіка.

— На що жалієтеся? Що вас тривожить?

Але той мовчав. Доктор таке бачив уперше. Скільки через його руки перейшло таких людей, які були зовсім здоровими, а доказували, плакали, що вони хворі. А тут навпаки. І все-таки він записав у документах, що до військової служби цей старшина на передовій не годиться, а може виконувати якісь допоміжні роботи, не пов’язані з важкою працею.

* * *

Спека поволі спадала. Сонце перекотилося на захід. Небо було таким чистим, а обрій такий прозорий, що зі снятинського берега добре виднілися Карпатські гори, і всі навколишні села за Прутом. Жовніри товпилися на березі і з заздрістю поглядали на смерекові вершини. Їм здавалося, що добре простягни руку, — і полоскочеш холоднуваті смерекові гілки. Усі добре розуміли, що то тільки ілюзії, а до омріяних вершин треба йти дуже довго, та й чи всі дійдуть. Саме туди прямували австрійські вояки. Там, у глибині Карпатських вершин, мали дістатися перевалів, де, як вважали, їхній порятунок від цієї несподіваної російської навали. Там засновувалася головна оборонна лінія фронту. Звідти планувався головним генеральним штабом наступ австрійської могутньої армії. На початках війни військові стратеги допустили кілька промахів. Але це буде виправлено. Так думали всі.

До вечора у Микулинцях усі заговорили, що ні з того ні з сього заарештували хлопця Їлаша Касіянового. Серед військових поповзли чутки, що за Прутом у луках спіймали російського шпигуна. За законами військового часу, усіх шпигунів привселюдно вішали. Це дійшло до родини Касіянів. Їлашиха заголосила:

— Васильку, мій Васильку!... Та за віщо тебе?... Та як так?...

Зійшлося багато сусідів, родичів і співчутливо дивилися на Касіянів. Усі знали, що то щось не так. Василько був навіть дуже чемним, нікого пальцем не зобидив, а щодо шпигунства, то ніхто не йняв собі віри.

Їлаш крутився коло хати, крутився, аж тут почало темніти. До нього нарешті дійшло, що треба рятувати хлопця. Але як? Хто його буде слухати із цих австріяків. Тоді наважився піти порадитися до знайомого тодішнього начальника податкового уряду в Снятині Володимира Левицького. Але і той не зміг чогось нарадити. Проте пішов з Їлашем до снятинського адвоката Леона Войтовича. Коли того розбудили, вже була пізня ніч. Поки заспаному розтлумачили, що й до чого, той довго думав, як з цього вийти.

— Я нічого доброго вам не пораджу. Під час війни цивільні закони майже не діють — розвів руками. — Єдине, що можу порадити, треба негайно їхати до Русова, до пана посла Василя

Стефаника. Вдень я його бачив у місті. Значить, він вдома. Може, він щось допоможе. Давайте поїдемо разом. Це така нагальна справа, що чекати нема часу. Скоро почне розвиднятися. Хто знає, що ці песиголовці думають робити.

* * *

Пан посол удень був у Снятині. Як завжди зустрівся зі своїми друзями. До кнайпи не заходили. Не той час, щоб веселитися. Вони стояли біля ратуші і спостерігали за відступаючими військовими частинами.

Ось бачите, пане Миколо, — звернувся Стефаник до Фірманюка, — зовсім недавно ви задумувалися, чи будуть проходити військові баталії на нашій землі. Ось вам відповідь. Австрійська преса писала навперебій, що цісарські війська непереможні і готові дати відсіч будь-якому агресору, а тут бачите? Навіть добре не стрільнули, а вже відступають. Як не соромно признавати, бо тут є багато наших українців, але або ця армія нікудишня, або команда ще гірша.

— Що тут говорити, — мовив Іван Семанюк. — Я бачу, що через кілька днів тут будуть росіяни. І нічого в цьому дивного нема. Ми з Наталею подумали, що російська окупація так легко не пройде, і думаємо перебути ці нелегкі часи у моїх батьків у Кобаках. То є далеко від центральних доріг, і там, напевно, буде легше це перенести. Ми вважаємо, що основні воєнні баталії все-таки будуть проходити тут, на рівнині.

Так сюди-туди і Стефаник пробув у Снятині майже до ночі. Поки дібрався додому, розказав Олені все, що бачив. Хлопці уже спали. І він досить пізно ліг спати. Проспав, може, яку годину-другу, як раптом уві сні почув, що хтось кулаком гримає у вікно. Пан посол від несподіванки схопився, глянув у вікно. Надворі вже розвиднялося. Під вікном побачив кількох цивільних людей. Придивившись ближче, упізнав пана Левицького. “Щось сталося” — зразу визначив, миттєво одягся і вийшов до непроханих гостей.

Спершу заговорив Ілаш Касіян. Але від хвилювання і переживання за долю свого сина почав хлипати і далі не зміг говорити. Тоді помало з подробицями все вповів Володимир Левицький. Йому підтакував Леон Войтович.

— Отож, пане после, — нарешті дійшов до основного пан Володимир, — ми порадилися, і — кивнув на пана Войтовича, — що ми навряд щось тут допоможемо. Все-таки розпочалася війна. Діють суворі військові закони. Лише ви, можливо, зможете допомогти цьому невинному хлопцеві. Бо шкода, щоб задурно пропадала молода душа. При цих словах Їлаш Касіян таки почав плакати, як мала дитина.

Під хатою стояла лавка. Господар запросив гостей присісти. Сам мовчав і про щось довго думав. Його не квапили із відповіддю. Навіть Їлаш перестав плакати, але з кожною хвилиною втрачав надію, що йому хтось зможе допомогти. “Навіщо туди понесло Василька? Навіщо? Невже Господь хоче забрати його до себе?” — не переставав думати.

Нарешті Стефаник схопився, мовби щось йому явилось, якесь видіння, і голосно промовив:

— Чого ми сидимо? Негайно їдемо до Снятина. Кожна прогаяна хвилина не на нашу користь.

Вийшли на верхашу. Коні бігли підтюпцем. У імлистій даличині, яка відкрилася перед ними, небо й земля ніби зливалися. Хаща ще чорніла своє темінню, з неї виповзав темний туман, тягнувся над полем, накриваючи його холоднуватим вологим хутром. Справа і зліва на полях стояли полукіпки пшениці та жита. Верхні снопи, накладені на них, височіли, мов якась сторожа. На окремих полях густою стіною стояла горда кукурудза, виблискуючи темними листками. На стеблах добре виднілися качани. Розімлілі від денної спеки, дерева подекуди ворушили листям, як ворушить птах крилами, витаючи в небі.

Наближаючись до хащі, помітили за нею на небосхилі червоне зарево. То пробуджувалося заспане сонце. По зареву металися якісь відблиски. Здавалося, що сонце пробудившись протирає руками очі, і від тих рухів падають на зарево тіні. Добре було помітно, що зі свого сховища виповзає новий день. Стало світати. Почала пробуджуватися природа. З хащі долинули перші пташині звуки. Вони все сильнішали і сильнішали. У канавах на прилеглій траві блистіли краплі роси, мов ті перла. Збоку здавалося, що навколишня краса будоражила душі тих, що тряслися на фірі.

Можливо, й так, але не від того, що діялося навкруги. Їхні душі будоражило оте безсилля, з яким вони зустрілися у своєму житті. Вперше. Василь Стефаник обдумував, як він має поводитися перед австрійськими старшинами. Пани Володимир Левицький і Лев Войтович подрімували. Їлаш Касіян весь час молився. Своєю молитвою просив у Господа Бога нашого спасіння для свого дорогого сина.

* * *

Василько Касіян сидів у тюрмі, яка знаходилася у дворі будинку магістрату. Раніше в магістраті була виділова школа і він там учився. Не один раз з галереї третього поверху дивився на ці загратовані вікна невеликої прибудови до магістрату, які розміщалися високо від землі. Це була тюрма попереднього ув'язнення. Тут тримали заарештованих, як правило, до трьох днів. За цей час доля заарештованого мала вирішитися в повітовому суді. Якщо суд установлював відповідну вину заарештованого, то він сидів зачинений до трьох місяців у тюрмі при повітовому суді. Якщо вина набагато більша, то засуджений відбував покарання у великих тюрмах.

У камері було темно і холодно. Спати не хотілося. Усе навколо поринуло у глибоку тишу. Василько потягнувся вгору до загратованого віконця і побачив синьо-темне небо, засіяне безліччю зірок. Якраз показався місяць, який здіймався все вище і вище. Здавалося, що то летить великий птах із всесвітньої безодні, розкинувши могутні крила, старанно обминаючи сплячі хмарки.

Надворі була тиша, яку час від часу порушували ледь чутні кроки вартового. Хоча віяло війною, пахло порохом, змучений, спечений удень нарід поринув у тихий і глибокий сон.

Вкотре обдумував, як усе так сталося ніяково і по-дурному. Від обіду нічого не їв і їсти не хотілося. В голову прийшло, як учора спав на стриху на свіжому сіні, від якого п'янили приємні запахи. Недалеко на Пруті дружно квакали жаби, з лугів не переставали лунати солов'їні концерти. З полів доносився концерт цвіркунів, які намагалися перекичати один одного. Усе це зринало в пам'яті і невдовзі щезало. Потім знову і знову повторювалося. Він розумів, що його долає дрімота. Тепер

цього не чути. Тільки леданько-леданько, якщо добре прислухатися. Магістрат не дуже далеко від Пруту, але в тюрмі вікна обернені до подвір'я.

Як тільки зійшло сонце, Василь почув на подвір'ї якийсь рух австрійських цугсфірерів, а потім непристойні слова на свою адресу. Від цього йому стало неприємно на душі. Від образи хотілося плакати. Особливо від почутих слів “Його мало повісити!” Він ще й досі не розумів, у чому його звинувачують.

Але нагадавши, як по дорозі до станції висіло на вербах кілька повішених чоловіків і жінок, починав розуміти “Що їм повісити ще одного Василя з Микулинців”. Від такої думки кинуло в жар, а потім у холод.

— Васильку! Я принесла тобі їсти, — перервав його невеселі думки слабкий мамин голос, яка минулої ночі не зімкнула на волос очей, вже й сліз забракло. Більше нічого не питала. Знала, що і йому нелегко. За кілька хвиль через двері передали їжу. Василь подумав: “Ще хоч раз наїмся”.

За цей час до жандармського управління підїхала фіра із відомими уже нам нічними гостями. Спонтанно сюди підійшли директор вищої реальної виділової школи пан Гілярій Голубович і микулинський війт. Василь Стефаник зразу ввійшов до кабінету начальника Снятинської військової жандармерії. Той схопився із-за столу і віддав честь пану послу. У тісному приміщенні було накурено. Добре було видно, як курява плавала попід стелею. Попід стінами стояли лавки, на яких неакуратно лежали стоси перев'язаних шнурком документів, у кутку виднілися якісь ящики. Біля столу було кілька крісел. Пан посол усе це обвів поглядом і подивився уважно на червоніючого австрійського старшину “Хіба це німецький порядок?”

— Каву! Я звелю приготувати нам каву, — зразу зметикувавши мету приїзду такого поважного гостя і вийшов у коридор. Там зустрів свого заступника:

— Негайно візьміть із собою кілька жовнірів і гайда до помешкання у Микулинці до Їлаша Касіяна зробити детальний обшук. Детальний! — наголосив пан начальник. — Тільки одна нога тут, друга там!

Він розумів, що це вже мав зробити, але не сподівався, що за такого хлопчика можуть упоминатися такі високі люди. Знав і те, що довго тримати в кабінеті такого гостя не зможе. Тому-то й затіяв справу із кавою.

— Як поживаєте, пане после? — улесливо запитав старшина, повернувшись до кабінету. — Коли плануєте покидати рідні місця?

У Василя Стефаника кипіло в душі через молодого невинного хлопця, а тут цей австріяк ще лізе йому в душу.

— Я, пане начальнику, вірю в силу й могутність нашого доблестного цісарського війська. І, на відміну від інших, які лише чекають нагоди, якби чкурнути звідси, я не збираюся нікуди виїжджати.

Пан начальник прикусив язика, подумавши “Як ліпше і скоріше спекатися цього пана. Бо від нього, я бачу, добра не буде”. Тут подали каву.

— Прошу ласкавого пана вгощатися, — з усмішкою попросив австрійський старшина.

Пан посол пригубив трішки кави і виплюнув.

— Як можна таку гидоту пити зранку? Це ж треба скільки звечора випити спиртного, щоб зранку тягнуло на таке пійло.

Василь Стефаник не любив пити цього напою.

Пан начальник почервонів і засопів у ніс. “Навіщо я затіяв той обшук? Випустив би зразу того хлопчика і нехай забираються на всі чотири сторони”.

— Тут є зі мною кілька поважних панів, які можуть підтвердити невинність цього хлопця — вже спокійніше продовжив бесіду пан посол. — Він справді любить малювати все, що побачить. Але, я думаю, в цьому нема нічого поганого. Хіба нашому ясновельможному цісарю і нашій славній імперії не потрібні здібні художники? А як вони стануть здібними, якщо не будуть малювати й малювати?

Пан начальник почав нервуватися, ходячи по кабінету. Коли ж побачив через вікно, що приїхав заступник, на radoщах вибіг надвір. Але той розвів руками, мовляв, нічого підозрілого не знайшли. Біля нього стояв кремезний хлопчисько. Це й був Василь Касіян. Його забрав пан капрал, щоб у його присутності провести

обшук. Дорогою Василь найдужче хвилювався за книжки російською мовою, які недавно купив у Чернівцях. Але тато ще звечора відніс їх до родичів, які жили далеко від них.

— Ну що ж! — з притиском вимовляв кожне слово начальник жандармерії, — дякуй таким поважним панам, — і подивився в бік Василя Стефаника. — Дякуй і цілуй руки своїй матусі й батькові...

Хотів крикнути “Марш звідси, русин!” Але знову подивився на пана посла, усміхнувся і тихо мовив: “Йди додому і більше нам не попадайся”.

Так Василь Стефаник врятував невинне молоде життя. За що той був вдячний письменникові усе своє життя.

* * *

Семанюк з Наталією, надивившись на те, яке безправство твориться військовими в місті, що в час військових дій цивільні закони не діють, довго вагалися і все-таки прийняли рішення поїхати в Кобаки до Іванових родичів, щоб там перебути такі важкі часи. Думали, не надовго.

Іван планував виїхати вдосвіта, коли надворі прохолодно, щоб до доброї спеки вже бути в селі. Усе зібрали і склали ще звечора. Коні, як було домовлено напередодні, приїхали вдосвіта. Проте Наталія щось передумала, почала розв’язувати клунки, деякі речі повикидала, натомість почала складати інші. Що просив її Іван, щоб швидше збиралася. Ого! Фірман скупив за той час кілька цигарок, двічі розпрягав коней і давав їсти, кілька разів напував, мусів пан адвокат просити до помешкання на обід. Фірман нервував, бо плата мала бути лише за дорогу. Коли Семанюк пообіцяв, що доплатить за так званий простій, то фірман заспокоївся.

Нарешті виїхали зі Снятина після обіду, коли сонце почало спадати на захід. Подув прохолодний вітерець, від чого стало дихати легше. По полях то тут, то там крутилися вихори, які здіймалися високими стовпами, піднімаючи пилюку високо вгору. На окремих полях ще закінчували жнивувати. Косарі у випущених поверх портяниць сорочках, босі махали косами скошуючи хліба. Позаду жінки в’язали скошене в снопи. Жнива мали бути вже

закінчені, але явно відчувався брак робочої сили. Майже усіх хлопців і молодих чоловіків забрали на війну. Усі важкі роботи впали на руки старших чоловіків, більшість з яких уже була у похилому віці.

Їхали мовчки. Розмова не клеїлася, бо Іван дуже перенервував. А коли побачили в Залуччю, як на вербах висіли повішальники, а по дорозі ще і ще... Семанюкові спала злість на Наталію. Але бесіди й далі не було, бо появилася злість на австрійську владу, яка, саме вона, не раз думав Іван, призвела до війни, скалічила долі мільйонам людей, ще й до того всього мала простий люд за ніщо. Мало того, що масу людей вивезла до Австрії, маса людей за намовою влади сама подалася вглиб Австрії, та ще багатьох людей вішали, розстрілювали, палили господарства.

Вдалині показалися Карпатські гори. Від високих смерекових вершин віяло прохолодою, якоюсь невідомою суворістю для Наталії. Гори були покриті сірою пеленою, і від цього не було чіткого розмежування між самими горами і небом. Іван знав: коли гори покриті сірою пеленою, це на гарну сонячну погоду, а коли чітко видно обриси гір, різко розмежовуються гори і небо — на дощ.

Дороги були забиті військовими. Багато попереду їхало фір з військовою амуніцією. Видно було, що коні дуже втомлені, а ще дужче — візники, молоді жовніри. Все рухалося в напрямку гір. Тому Семанюкам доводилося часто чекати і пропускати військових, обминати військові обози.

Приїхали уже надвечір. Наталія була в Кобаках лише два рази. Все не виходило їздити частіше. Іван був дуже зайнятий своїми роботами. Мама Іванова, не сподівавшись таких поважних гостей, усе-таки встигла дещо приготувати повечеряти. Особливо старалася задоволити невістку. Тато Іванів, як на нього казали в селі, старий Юр, не дуже долюблював Наталю. Усе казав, що невістка в них дуже панцькувата — одягається не так, як у них у селі, не їсть руками, а все подавай виделки та ложки. Саме через неї мусіли купувати залізні ложки та виделки. На кулешу, бринзу, гусянку дивиться боком. Правда, не раз хвалився Юрко Семанюк, що такої файної невістки, як у нього, нема на ціле село.

— Чи не так, мой, газди? Шо файна, то файна. А яка вчена, а що розумна. Та мій Іван будь-що не візьме. У мене вдався. О, що так, то так! Правда, — і тут сільський дяк прицмокував, — замолода для мого Йвана і трохи фєркає єму... Але він, бритчески, в мене такєй, що махом єї всинтерує. О, що так, то так! Будє, як шовкова. Чи нє так кажу?..

І заглядав кожному у вічі.

— А так! Так! Правда. — Кивали на знак згоди головами гуцули, затягаючися скрученими цигарками шлюга.

Молодята полягали спати трохи раніше. Не було що робити. Та й дорога тяжка з вибоїнами. Іван заснув відразу. Наталія не могла. Чула, як звівся невеликий вітер і ворухив смерековими гілками. Це відтворювало якийсь шум. Їй здавалося, що хтось ходить у них попід вікнами, зазирає в них. Наталія часто піднімала голову, дивлячись у прорізи світлих плям, але там нічого не бачила. Іван спокійно дихав, ніби нічого не сталося. Це її трохи нервувало. Як це так? Вона не може заснути, перевертається з боку на бік, часто зітхає, а він привіз її сюди і собі спокійно спить, бо він у себе вдома. А що їй робити? Нарешті почала дрімати, але тут приснилося, що понаїхало повне подвір'я військових, навіть почали стукати кулаками у вікна. Наталія пробудилася і зі страху розбудила Івана. Той піднявся, підійшов до вікна, але там нікого не побачив, замітив лише, що біля плота спокійно лежали вівці і ремигали.

— Що ти, Наталю, сама не спиш і мені не даєш, — пробуркотів Іван, — Спи!

— Йой, Івасю, ади, ніяк не можу заснути, — широко із задоволенням позіхнула, потім потягнулася, дивлячись на свого Івана, але той, добре вмостившись поруч, знову заснув. Згодом почала дрімати і Наталія. Ніч брала своє. Проте невдовзі опинилася надворі. У руках появився карабін. Він був чомусь дуже важким. Вона не знала, що це карабін Верндля. Хотіла почепити на шию, щоб легше було носити. Але на ньому не те що ремєня не було, а навіть якогось шнурка. Під кожною смерекою побачила москалів, які стояли і цілились у неї. Зі страху, що її можуть убити і її не стане, вона теж почала цілитися в одного з москалів. Он у того, дуже файного, із чорними бровами і закрученими вусами. Думала,

що від того, як направить карабін, москаля вб'є. Водила карабіном, водила, але жоден москаль не впав. Почала дуже нервуватися. Зі злості кусала собі губи. Потім кричала, але чомусь її крику ніхто не чув. Вона то відкривала рот, то закривала, від чого москалі з неї сміялися. Особливо той, дуже файний. Відтак цей сміх перетворився у регіт. Від того реготу тряслися гори, потім підскакували, ніби то на одній нозі, а то, перевалюючись, на другій. А ця гора, що була навпроти Іванової хати, почала робити присюди, та так кумедно, що Наталія дивилася на це широко відкритими очима і не могла начудуватися. Такого не те що ніколи не бачила, але не могла собі й уявити. Від побаченого, геть мокра й змучена, пробудилася. Навколо все було тихо. Мирно спав її Семанюк. Від цього так і не могла заснути. А можливо, від того, що вперше ночувала у Іванових батьків. Кажуть же, що на новому місці скоро не заснеш.

Наталія піднялася трохи раніше, ніж уставала вдома. Дуже змучена, але вчувши, як мама Іванова доїть корів, вийшла надвір. Зранку було прохолодно. Вітру не було. Небо було чисте-чисте. “Значить, знову буде спекотний день” — подумала.

Тут тато почав випускати маржину на водопій. Наталія знала, що в кінці їхнього городу б'є з-під землі велике джерело холодної чистої води. Його в селі називали чуркалом. Худоба потягнулася до чуркала. Передня, напившись, ішла до лісу, а останні ще виходили зі стайні. У кількох бичків на шиї висіли калатала. Калать-калать-калать, чулося далеко.

— Тату! — поцікавилася Наталія, — а навіщо цим бичкам причепили на шиї калатала?

— О, невістуню! То є велика справа. Коли маржена пасеться і господар чує, як рівномірно калатає калатало, значить, усе в порядку. Якщо лєше калатало почне калатати скоро-скоро, значет, біля маржени появился чуженец або й яка звірена. Тоді господар біжить на допомогу.

Наталія зі смаком підняла вгору затиснуті кулаки і потягнулася із задоволенням, чим викликала цнотливе зацікавлення у сільського дяка. Потім пішла поближче роздивитися оте знамените на все село чуркало. Підійшовши, справді побачила велике джерело, яке було сантиметрів на десять вище від землі. Далі чуркало стікало в

рівчак. За ним побачила збиті невеликі жолоби, у які попадала вода і цими жолобами прямувала вдалину, де був млин. Наталія знайшла стежку і з цікавістю подалася до млина. Там побачила збоку велике дерев'яне колесо на кінці з такими собі черпаками. Вода із жолобів попадала в ці черпаки і крутила колесом. Уже в самому млині завдяки пасовій передачі крутилися жорна і мололи зерно на борошно.

Іван пробудився і побачив, що Наталії вже нема. Вийшов надвір і зустрів біля чуркала тата. Підійшов і запитав, чи не бачив той його дружини.

— Ну, як твоє молоде ярче? — запитанням на запитання відповів старший Юрко, дивлячись на сина. Той промовчав. — Он твоє ярче блудєт навколо млина. Напевно, хоче щось петлювати, — жартував батько.

* * *

осійські війська вже взяли Тернопіль, Чортків, Чернівці. На початку вересня у Снятин вїхали козацькі розїзди. Насамперед, що вони зробили, — підпалили в місті всі корчми, бровар у Кулачині, спиртзавод пана Теодоровича при виїзді зі Снятина на Городенку, корчму у млині братів Різенбергів. Палили корчми і спиртзаводи по селах. Усе це робилося, щоб не запивалося військо. Снятин потопав у полум'ї і димах, які то розгоралися, то пригасали. Від корчм зайнялося кілька будинків. Але це нікого не турбувало. Ніхто не гасив. По місту поширювався якийсь сморід.

На другий день до Снятина ввійшли перші колони росіян. Ішли вони "сімками" у сірих одностроях. По боках і спереду мали охорону. Вулиці були порожніми. Цікаві стежили за чужинцями через вікна, або через щілини зі стрихів будинків. За Снятином колони розділювалися — одні йшли в бік Коломиї, другі — на Городенку.

Колони російських солдатів ішли кілька днів. Дехто зі снятинчан панічно махав головою, мовляв, чи можливо перемогти таку силу. Вночі зупинялися на нічліг. Одні від втоми лягали прямо під будинками на землі, інші шукали порожніх приміщень.

У Малих Микулинцях русівський пан Теодорович мав дистилярню. Козаки, не побачивши якоїсь загрози від цього будинку, залишили його, не спаливши. Проте у дистилярні якимось чудом опинилося кілька посудин зі спиртом. Кілька десятків солдатів заночували біля дистилярні і в самій дистилярні. Знайшовши спирт, почали потайки від своїх капралів пригощатися. Пригощалися цілий вечір.

На ранок із дистилярні винесли біля десяти трупів. Зі злості козаки підпалили дистилярню. Та оскільки там було більше цегли і бетону, споруда не дуже горіла. Тоді почали руйнувати стіни, щоб і сліду не залишилося. Від тоді ще до наших днів у болоті видніються залишки бетону.

* * *

Разом із передовими пішими частинами до Снятина увійшли і частини, які мали на озброєнні гармати різних калібрів. Гармати взялися розміщати по місту і закопувати. Жерла направляли за Прут, де були дислоковані австрійські гарматні частини. Буквально на другий день розпочалася стрілянина. Снаряди шокілька секунд зі свистом літали в повітрі то за Прут, то на місто. З кожного такого снаряда в повітрі з лоскотом тріскала шрапнель і викидала біля трьохсот олов'яних кульок, величиною із грецький горіх. Майже кожна така кулька могла принести смерть. Населення змушене було ховатися хто куди. Добре, якщо хто в місті мав підвал, а хто не мав, той копав поблизу глибоку яму і там сиділи, вижидаючи кінця цій стрілянini. У Микулинцях люди теж сиділи в ямах. Від інтенсивної стрілянини в місті і в Микулинцях загорілися хати, надвірні споруди. Бої точилися кілька днів. У результаті згоріли майже всі надвірні споруди у сестер-філіціянок. Залишився лише головний будинок попри дорогу з келіями і каплиця. На згорілих рештках валялися великі кусні обгорілих розірваних тіл худоби, коней і свиней. Багато тварин задихнулися від диму. Згоріло кілька хат у місті.

Недалеко від повітового староства над урвищем росли три великі дуби. Скільки років їм, ніхто не знав. Щоб обійняти перше дерево, треба було добрих три чоловіка. Через два метри ріс другий. Щоб обійняти — треба було дві пари рук. Неподалік ріс

наймолодший — третій. Чи пам'ятали вони татарські набіги, часи народного повстання під проводом Богдана Хмельницького, важко сказати, але одне те, що вони добре пам'ятають першу польську окупацію, як зайняли Снятин австрійські війська потім австрійська влада, як проходили через Снятин австрійські війська під час окупації Буковини, російські війська, які спішили на допомогу молодому австрійському цісареві під час великого повстання в імперії, і коли австрійська держава була на грані розпаду — в цьому ніхто не сумнівався. Стояли міцно і надійно, як захисники стародавнього Снятина і навколишніх сіл. Як тільки розвіднялося, вони першими віталися із сивим і вічним Прутом, дивилися на Карпатські гори, які їм були добре видно, потім першими усміхалися до світлого сонечка, яке показувалося із-за обрію, спостерігали, як пробуджується Снятин.

І ось, коли почали бити гармати, летіти снаряди в бік повітового староства, на місто, дуби насупилися, стиснули губи, напружилися у всій своїй силі, утворивши міцний щит для захисту. Вони не могли зрозуміти, як це, хоч австрійці теж окупанти, але вважалися своїми, мали би їх захищати, а б'ють по своїх. Що то значить не своя влада. Брати повернули свої голови за Прут:

— Де ті нечестивці, що стріляють по своїх?

І раптом снаряд вдарив у старшого брата. Стряснуло кроною від страшного вибуху.

— Тримайся, брате! — скрикнули два інші.

Але віковичний дуб зі скрипом розколовся надвоє і почав сповзати на землю. Впав старший брат на коліна. Постояв, постояв, мовби роздумуючи, і повалився набік.

— Прощай, брате! — мовив молодший, — тепер настала моя черга боронити рідну землю. По місту поповзли чутки : “Австрійці знищили найстаршого дуба! Свої! Свої!”

“Та які вони свої?” — лунало звідусіль. Надвечір зібралася сили-силенна мешканців міста. Прийшли попрощатися зі своїм оборонцем. З дубів капали на землю краплі роси. Вони плакали за своїм старшим братом. Плакало і все довкола. Навіть птаство примовкло. Не раз ховалося в кроні дуба від дощів, холоду, а інколи навіть від яструбів.

На другий день знову розпочалася канонада. Став до бою молодший брат. Розпростер свої віти, мовби щит, і приготувався взяти удар на себе. І взяв. Також повалився на землю. Не зберіг будинку повітового староства. Від другого удару австрійських гармат повалився дощенту урядовий будинок, шкільна бурса, навпроти Вознесенської церкви.

На третій день став на захист міста наймолодший брат.

— Прощайте, брати! — устиг промовити, і теж повалився на землю. Три дуби, три велетні стали на захист своєї землі і загинули. Їхню смерть оплакували всі міщани. Вони добре розуміли, що будинки, надвірні споруди відбудують, а трьох дубів-велетнів ніхто не воскресить.

Через цю стрілянину в Микулинцях згоріло кілька десятків хат і надвірних споруд. Десятки сімей залишилися без житла і засобів на існування. Австрійська артилерія, ніби зробивши свою справу, знялася і почала відступати до Косова. Навздогін їм летіли снаряди з російської сторони, але великої шкоди не завдавали.

* * *

На початку світової війни дороги Софії та Вацлава Морачевських чи не вперше, відколи вони жили в парі, розійшлися. Ніхто б ніколи не передбачив, що це назавжди. Жили вони дуже добре. Але ніде не могли знайти спільної роботи. Переїздили з одного міста в інше. Якщо була робота для Вацлава, то не було для Софії. Тому кілька десятиліть Вацлав працював приватним лікарем у Чехії в Карлових Варах. Під час війни пішов працювати гарнізонним лікарем у Лінц. Софія — в один із таборів для українських виселенців, який розмістився у сумнозвісному місті Гмінд. Австрійський уряд загнав туди масу галицьких українців, яких боявся, що при наступі російської армії вони стануть воювати і працювати проти Австро-Угорщини.

Те, що побачила Софія у таборі, шокувало. Ніколи припустити собі не могла, щоби така демократична держава так по-варварському ставилася до своїх підданих. Бліді і схудлі від недоїдання, обличчя звідусіль дивилися на неї з бараків, мов мерці. Найбільше кров'ю серце обливалось, коли бачила малих

дітей і підлітків. Скрізь простягнені худі рученяти з мольбою: “Дайте шматочок хліба, дайте хлібчика!” І така високоповажна пані допомагала всім, чим могла. Більшість дивувалися, звідкіля така пані знає їхню українську мову. Де їм могло прийти в голову, що ця така ладна пані виросла в звичайному селі на Покутті. Всі жителі табору були їй рідними. Вона там перебувала щодня, щогодини. Можна сказати, їла з ними і спала. Хотіла цим показати, що своєю присутністю хоч у якійсь мірі полегшує їхнє тяжке життя.

До цього табору добровільно приїхала працювати вчителькою для дітей поетеса Катря Гриневичева (літературний псевдонім Костянтина Малицька. Пізніше вона напише багато січових пісень). Усе те, що бачила, описала у своїй книжці “Непоборні”.

Взагалі-то не варто було сюди приїжджати такій відомій особі, як Софія Морачевська, адже усі і так зрозуміли, що її приїзд до Гмінду був викликом австрійському урядові. Розуміла вона й сама, що її подальша кар’єра, як лікаря і вченого, цим поступком буде перекреслена. Але оскільки вона була жінкою принциповою, то давала собі звіт у своїх діях, кинувши виклик урядові за його знущання над українцями.

* * *

Легіон Українських Січових стрільців перевезли на навчальну базу на Закарпаття, села Страбичів (по-мадярськи Мезетеребеш). Тут проводили свої навчання. Сільським хлопцям було якось не по собі, бо основний склад усусів — молодь з вищою освітою, студенти. Вони вели різні розмови, диспути на політичні теми, що сільські хлопці мало що з того розуміли. Та якщо щось і здогадувалися, то лише здвигали плечима. Одного разу студенти завели мову про те, що вони можуть бути зародком великої Української армії та під проводом генерала Станіслава Шептицького могли б через Туреччину, Кавказ пройти на Кубань і звідти вирушити на Україну, звільняючи її від росіян, проголосили б самостійною державою. Після обіду Василь Угрин з іншими хлопцями продовжили цю розмову.

— Іва! — почав Василь, — а де та держава Туреччина?

— Іва! А де Кавказ, Кубань?

— Та відчепися від мене! Пристав, як та живиця до портіниць. Де Туреччина, де Кавказ, де Кубань? — перекинув Іван Василя. — Ніби я якийсь професор! Я не до такої самої школи ходив, як ти?

Чим би закінчилася ця суперечка, ніхто не знає, але її перервали крики усусів, які зривалися на ноги і кудись бігли. Побігли і Василь з Іваном. Як з'ясувалося, привезли кріси системи Верндля й обмундирування. Хто був поближче, почали розхапувати. Але невдовзі хапанина зупинилася. Ті, хто тримав кріси в руках, крутили ними то в один бік, то в другий. Це були старого випуску кріси, давно вже зняті з озброєння. Навіть з них були зняті ремені. Військова одяга мадярського крою поношена, старе напівдрантє взуття. Усуси посумніли і лише невимушено зиркали один на одного, ніби комусь щось заборгували. Усі розуміли, як вони не потрібні неньці-Австрії. Зціпивши зуби від такої образи, зі сльозами на очах відходили в бік

Та що поробиш. Взялися до крісів прив'язувати шнурки, латати одяг, щоб не світити голими частинами тіла. Зі старими гвинтівками стрільці робили вправи і з ними пішли на фронт.

Тож не даром залишилася стрілецька пісня:

*Машерують добровольці
Через Мезетеребеш.
Чи то військо, чи то банда,
Ти ніяк не розбереш...*

Незабаром росіяни майже повністю зайняли Галичину і планували вступити на Мадярщину. Австрійці стягнули всі свої резерви. На фронт перекинули і Легіон Українських Січових стрільців. Легіон увійшов до 55-ї дивізії австрійського генерала Гофмана. Дивізія входила до XXV корпусу під командування генерала Уншу.

Першим курунем керував отаман Михайло Волошин, другим — отаман Григорій Коссак, а третім напівкурунем — отаман Степан Шухевич. Наші хлопці входили до сотні Сеня Горука, а сотня входила до другого куруня.

У перший серйозний бій усуси вступили 10 вересня в районі Сянки з кубанцями. Польські шовіністи пускали всякі нісенітниці про усусів: "Нібито вони не вояки, при першій можливості зрадять

австрійській присязі і перейдуть на бік росіян”. Тому за першим боєм усусів спостерігав особисто генерал Гофман. Він був вражений, з якою мужністю відбивали атаки російських солдатів і самі йшли в контрнаступ усуси. Після бою генерал сказав Григорію Коссаку: “Твій курінь — моя еліта, а січовий стрілець — мій найкращий жовнір”. Але в цьому першому бою в усусів були великі втрати. Загинуло 22 усуси. Серед них і кошовий топорівської “Січі”.

* * *

З наближенням російських окупаційних військ, австрійська влада змушена була переносити освітні заклади із територій, яким загрожувала окупація, у глиб країни. Так одна із українських гімназій опинилася аж у Відні. Але не всі її викладачі мали можливість переїхати. В таких закладах не вистачало учителів. З цієї причини Нестор Гаморак змушений був розпочати свою педагогічну діяльність. Пізніше його перевели в українську початкову гімназію в Кірхберзі (Долішня Австрія).

* * *

Після того, як Покуттям перейшли передові російські військові частини, за ними прибула військова адміністрація. Утворили військові комендатури. Ті зразу призначили у містах бурмистрів. Організували поліцію, переважно з місцевих жидів, які на рукавах своїх халатів носили російські відзнаки і бундючно ходили по Городенці та Снятині, весь час шукаючи якихось причин, щоб причепитися до наших людей.

Перші розпорядження, які скрізь порозвішувала окупаційна влада — російською, польською і румунською мовами, гласили, що Городенський і Снятинський повіти належали до Чернівецької губернії. Другим розпорядженням вимагалось здати всі українські книжки. Якщо хтось не виконає цього розпорядження, буде підданий арешту або грошовій карі. Як зрозуміло покутське селянство, йшлося про знищення рідної мови. Це всіх насторожило.

З перших днів окупації закрили всі українські громадські організації. Особливо товариства “Просвіта” і “Січі”. Заборонили вимовляти вслух ім’я і прізвище Кирила Трильовського та других українських громадсько-політичних діячів.

Пізніше визначний український історик Михайло Грушевський дав чи не найточнішу характеристику тим подіям: “Галичина під час окупації опинилася в руках всякої поліцейської і чиновної наволочі, що її посилено сюди на посади, а вона, користаючи з воєнного стану, робила що хотіла й не тільки буквально грабувала дома й людей, знущалася над селянами, але й від себе додавала жару руйнуванню життя та його культурних сил...”

Місцями поголовно арештовано й засилано в глибину Росії українських священиків, всю інтелігенцію, маси свідоміших селян та міщан. Усе те, найбільш нелюдським способом, хапали в чому застали, арештували, волочили по в’язницях і етапами висилали на Сибір, без різниці — жінок, дітей, перестарілих, хворих і інвалідів”.

* * *

Хоч передові частини козаків спалили корчму у Топорівцях, проте солдати все-таки роздобували питво. Одного дня зранку вони вже були п’яними і, напевно, не без згоди своїх командирів, вдерлися на січове обійстя, де знаходилася читальня і бібліотека Січового товариства. У читальні поламали столи, лави, побили пожежні помпи, порубали шланги і все це скидали на купу посеред читальні. Сюди ж скидали всі книжки, часописи, січовий прапор, печатку і все це разом запалили. Надворі порубали сторожову вежу і також скинули у вогонь.

Потім направилися до читальні “Просвіта”, забрали усі книжки, які були у просвітянській бібліотеці, і перенесли на площу, що біля школи і церкви. В цей час інша група москалів пішла громити жидівські оселі. Кілька хат підпалили і не дозволяли нікому гасити вогонь. Перед тим виганяли з помешкань старих, німечних, дітей. Над дівчатами і молодими жінками збиткувалися, їх гвалтували. Усе це супроводжувалося п’яними оргіями і піснями:

*Бей жидов, спасай Россию!
Хотят жида свободу,
Чтоб русскую кровь пили,
Чтоб Гершка, Ицка и Мошка
На престол садили...*

Усі перини, подушки із жидівських хат теж зносили на площу. Книжки запалили, подушки, перини тут же розпорювали і пір’я

висипали у вогонь. Не все пір'я згоріло — і вітер ще довго розносив його по селу. За цей час згорів дах січової читальні, але стіни ще стояли і в окремих місцях диміли. Варвари цим не задовольнилися — вони повернулися, розвалили повністю стіни і зрівняли із землею. Таке відбувалося майже у кожному селі.

У Снятинському повіті ще крім цього російські солдати розривали могили, насипані зовсім недавно на честь столітнього ювілею уродин Тараса Шевченка. Могили розрівнювали, щоб від них не залишилося і сліду. Письменник безвиїзно жив у Русові і з великим болем спостерігав, як це робилося у його рідному селі.

Коли прийшли москалі, то зразу могилу розкидали. Люди дивувалися, чи вони грошей шукають, чи чогось іншого. А один сільський хлопець на весь голос заявив їм: “Ви цілу Україну перерили, як свині, та ще й до нас прийшли рити?” І нічого йому не було.

* * *

Перед війною Ганна Данилович із доньками Стефанією, Софією і Дарією жила у Львові. Коли Василя Костащука покликали із Городенки до військової служби, то Іванна приїхала теж до Львова. Наймолодші Євгенія і Северина разом із прислугою жили на хуторі Березино.

При наближенні до Львова російських військ Стефанія виїхала до Відня і продовжила навчання у Віденському університеті. Там познайомилася із австрійським офіцером Данилом Сеником. Невдовзі одружилася з ним..

* * *

Не забрали до австрійського війська і резервового старшину Василя Равлюка, уродженця села Орелець, що на Снятинщині, який народився в 1872 році, закінчив успішно сільську школу і продовжив навчання у польській цісарсько-королівській Коломийській гімназії. Там зійшовся із Василем Стефаніком, Лесем Мартовичем, Левком Бачинським, пізніше з Іваном Семанюком. З Іваном Плешканом були односельчани. З четвертого гімназійного класу його, як і Леся Мартовича, пізніше Василя Стефаніка за політику, яка несумісна із гімназійною наукою, виключили з гімназії. Він вступив до вчительської семінарії у Станиславові. Після

закінчення семінарії не міг дістати роботу вчителя. Згодом почав працювати у Радехові, пізніше його перевели на роботу до сільської школи у Вовчківці, сусіднє село.

На призивній комісії у Василя Равлюка виявили погіршення зору і комісували. Залишився на роботі управителя школи. Дуже переживав, коли почали вивозити вглиб Росії “австрофілів”, як називала окупаційна влада громадсько-культурних і політичних лідерів, греко-католицьких священиків. Равлюк був активним пропагандистом української мови на Покутті, засновував у Тулові, Вовчківцях та інших селах Снятинщини громадські організації, особливо товариства “Просвіта”. У 1908 році створив повітову філію “Просвіти” у Снятині і став її головою. Мав велику бібліотеку українських книжок. Цього було достатньо щоб загримотіти аж у глиб Росії. Першу російську окупацію якимось переніс. Російська адміністрація не дуже втручалася у шкільний процес.

Дуже боляче переніс, коли австрійська влада, повернувшись, безцеремонно забрала зі школи мідний дзвін для переплавки на виготовлення канон. Не раз Равлюк згадував, як з трудом дістав його, на це збирали в селі гроші кілька років. Годинників у селі не було, і щоб діти не запізнювалися на уроки, неодмінно треба було купити дзвін. Шкільний сторож перший раз дзвонив о 7-й годині (за місцевим часом), щоб діти вставали, другий раз — о 8-й, щоб діти вже йшли до школи.

* * *

Коли виникла загроза захоплення противником Львова, Бойова Управа Українських Січових Стрільців зі всіма своїми структурами виїхала до Відня.

З Кирилом Трильовським їхала його Фрасина і четверо дітей. Найстарший Петро за віком міг би уже служити в армії. Але Трильовському вдалося переконати членів призивної комісії, що росіяни будуть просто полювати на його сина, щоб захопити живим, а потім будуть ним його шантажувати.

У кількох купе розсілися члени Бойової Управи: доктори права Володимир Старосольський, Теофіль Кормош, Степан Томашівський, Льонгін Цегельський, Кирило Трильовський — голова, Володимир Темницький — заступник голови, Дмитро

Катамай — писар, професор Іван Боберський. В інших купе тряслися члени їхніх родин.

Коли рушили із центрального двірця, серце у кожного стиснулося від розпуки. Хто з них міг сподіватися, що настане час, коли доведеться покидати рідні місця. Де в кого виступили сльози на очах, але кожний старався цього не показати, щоб не виказати своєї слабості, аби потім не сміялися один з одного: “Той м’якуш, а той твердий...”

А вже як проминули Львів, то всі дивилися на розкішні галицькі поля. Які вони сьогодні були їм рідні. Кирило Трильовський, не витримавши, висловив свої думки вголос:

— Скільки разів їздив до Відня, але ніколи не звертав уваги на таку красу. Як мені щось тенькає в душі. Як чомусь не хочеться покидати рідний край. Ой, як не хочеться.

Зранку в місті шаленіла гроза, небо було сизим, дерева від шаленого вітру хилилися аж до землі. Весь час надлітав вихор і ніби хотів вирвати деякі дерева з корінням, але вони не піддавалися. Удари грому розлягалися раз попри раз, від чого земля аж двигтіла, тремтіли навколишні будинки. Від зливного дощу і вітру метушилися у парках і на вулицях дерева, здавалося, поривалися бігти.

Але розтерзані вихором, осліплі від блискавок, приглушені від грому, з диким посвистуванням шарпалися, то в один, то в інший бік. А дець високо вгорі не переставали тріскати блискавки, які віддавали лоском навкруги, яркі, червоні, сліпучо-білі, як людська доля.

А тепер тут добре було видно, як сонце піднімалося все вище й вище, крізь ледь-ледь відчинене вікно щохвилини дужчала спека, поля купалися у вогненному сяйві, де-не-де на полях виднілися широкі і вузькі смужки ще не зібраної золотистої пшениці. У миготливому сліпучому повітрі поблискували серпи і коси, біліли сорочки, портіниці і горботки. Сюди-туди снували люди й тихо і напружено працювали. В їхніх рухах не відчувалася передвоєнна напруга, вони не озиралися довкола, один на одного, а кожний, схилившись над своєю смужкою, працював у поті чола.

— Як приїдемо до Відня, — порушив мовчанку Володимир Старосольський, — треба порушити питання про створення

координаційного органу, куди б увійшли не тільки вихідці з Галичини, а й з Буковини.

— Ну і, звичайно, треба залучити представників від Союзу Визволення України, — продовжив думку Льонгин Цегельський.

— Цей координаційний орган, на мою думку, повинен бути переобраний на зміну сьогоднішній Загальній Українській Раді. Рада, як така, на сьогодні виконала свою функцію, — переконливо доводив Володимир Старосольський, — тим паче, що вона виступала, як єдиний орган від політичних партій Галичини. Тепер, на мою думку, ця координаційна рада мала би стати репрезентантом усього українського народу. Повинна прийняти програмову декларацію до всіх народів світу щодо її мети, а це — створення самостійної держави на російській стороні та автономії для українського народу в Австро-Угорщині.

— Я то думав час від часу, чому Ви все мовчите, пане Старосольський, — заговорив Кирило Трильовський. — А Ви придумали непогану ідею. Непогану. Я в усьому вас підтримую. Але хотів би додати, щоб ця нова рада, як вона уже буде там точно називатися, намітила відповідні заходи щодо вимог до австрійського уряду відповідно економічної відбудови. Наприклад Галичини, поділу її на східну і західну, заснування українського університету у Львові. Є і ряд інших питань...

— Вашими б устами, панове, та мед пити, — перебив бесіду Володимир Темницький. Всі засміялися.

— Так, так! Ми багато чого хочемо, але дуже мало з того дістаємо.

— Це правда! Що так, то так! Але й мовчати не маємо права. На нас дивиться весь український нарід. Як не ми, то хто, панове?

* * *

У першій декаді серпня на 450-кілометровому фронті від Івангорода до Кам'янця-Подільського розгорнулася одна із найбільших у першій світовій війні — Галицька битва за участю з обох боків півтора мільйона солдатів і офіцерів. Це була велика бойня, яка почалася загальним наступом шостого серпня росіянами.

Події на фронті для Австро-Угорщини розвивалися катастрофічно. Цісарська армія з великими втратами відступала.

3 вересня 1914 року 3-я армія під командуванням генерала М. Рузького без жодного пострілу зайняла Львів. А 8-ма під командуванням Олексія Брусилова загнала свого противника в Карпати. Російська армія окупувала Галичину. Війська Австро-Угорщини втратили до 400 тисяч вояків, з них майже 100 тисяч полоненими. Галицькі й Буковинські землі були майже повністю окуповані. На цій території постало Галицько-Буковинське генерал-губернаторство, поділене на чотири губернії — Львівську, Перемишльську, Тернопільську й Чернівецьку. Відомий реакціонер-москвофіл граф Георгій Бобрінський ставши генерал-губернатором, зробив дуже гучну заяву:

“Восточная Галиция и Лемковщина — исконно коренная часть единой великой Руси. В этих землях коренное население всегда было русским, устройство их посему должно быть основано на русских началах. Я буду вводить здесь русский язык, закон и устройство».

Серед полонених опинився і Їлаш Угрин. Подавлений душевно від побаченого в перший місяць війни — як над українцями збиткувалися їхні молодші старшини. Потім скільки важкопораних, убитих. Аж тепер трясучись у телятнику, припершись до гарячих дощок почав відходити від побаченого. Не міг спати. Тільки прикриє очі, а перед очима його товариш із товмаччини кричить про допомогу. В нього відірвало ногу попри самий таз. На нозі на одній шкірочці висіла чоловіча гордість. Потім у другого побратима вирвало кишківник і кишки розкидало по вербі. Боже! І Онуфрій почав махати головою, мов та конина на сонце. Друзі, які сиділи поруч, переглядалися між собою, чи цей чоловік не сходить з розуму.

— Їлашу! Їлашу! Що з тобою?

Він відкрив очі і став довкола озиратися. Ті розсміялися. Їлаш, нічого не розуміючи, закліпав очима, потім і собі засміявся. Але то такий був сміх, що друзі зразу вмовкли і знову почали переглядатися.

Давня мрія російського царизму про завоювання Галичини була здійснена. Верховний головнокомандувач російської армії великий князь Микола Миколайович у маніфесті до населення

Галичини заявив, що “російський народ нарешті об’єднався” і що “завершено діло Івана Калити”.

Почалися масові репресії, арешти і виселення до Росії “підозрілих” українських діячів. Перших, що потрапили до Талергофу, австрійці вивозили за москвофільство, тепер москалі вивозили до Сибіру за австрофільство.

Начальник “временного жандармского управления” у Львові писав у донесенні до Петербурга: “Первым и главным организатором “Січей” был предводитель мазепинской радикальной партии, пропагандист анархизма между крестьянством доктор Кирилл Трилевский. Его товарищи руководители украинской радикальной партии были самими серьезными фанатически непримиримыми врагами России и внушали такое настроение своим членам крестьянам”.

19 вересня заарештували митрополита Андрея Шептицького і вивезли до монастирської тюрми у Суздалі. А скільки було вивезено греко-католицьких священиків до Сибіру!...

* * *

Лесь Мартович усе ще жив у свого товариша Івана Кунціва на хуторі Улицько Зарубанім. Пройшло кілька місяців, як він виписався зі Станиславівської лікарні, не підлікувавшись належно. Його непослух призвів до того, що хвороба знову почала про себе давати знати. І коли хвиля паніки дійшла і до хутора, він вирішив нікуди звідси не виїжджати. — Будь, що буде. Він був свідком, як кілька сімейств із невеличкого хутірця виїхали в сторону Карпатських гір. Ті прощальні плачі вчувалися довго. Таке забути неможливо. Хто залишився, і Лесь разом з ними, чекали на тих страшних надлюдей. Коли в село увійшли російські солдати, то всі відзначили, що це не є якісь особливі люди, а майже такі самі, як і вони. Лише у поведінці відчувалося зовсім інше. По-перше, зразу почали шукати по господарствах горілки. Звідки у бідноти можуть бути такі напої? По-друге, зневірившись у тому, зі злості підпалили кілька господарств, не давши іншим їх гасити.

Лесь відзначив про себе, що це свого роду варварство, яке притаманне тільки колишнім татарам. А коли ті прийшли і до його

оселі і замітили кілька книжок, папки із публіцистичними матеріалами та творчими здобутками, почали реготати, насміхатися над ним. Один із солдатів потягнув його за вуса.

— Это ученый, ученый муж, — регочучи в обличчя, почав розв'язувати папки і висипати те все на землю. Інші ходили по тому ногами, притопуючи.

— Невже вони мають від цього насолоду? — подумав Мартович, але не заперечував. Він, як доктор права, розумів, що тепер діють військові закони, тобто беззаконня. Що таке, одному із них підняти гвинтівку і вистрелити в нього чи когось іншого? Хто буде це розслідувати? Отож, як говорили у Топорівцях, мовчи Їлашку, то й будеш їсти кашку. І Лесь мовчав...

* * *

Усе вище й вище піднімалися біженці в гори. Проминули більше десятка сіл. Дороги розбиті. На фірах дуже трясло. Для дітей і молодих це було так собі. Але для старших, особливо Наталії Кобринської, це дуже боляче. Здавалося, що побита кожна кісточка. Боліло все тіло. Вимучені, голодні, в пилюці, і належно не помиті. Здалеку виглядали на циганське кодро.

Небо, як на зло, дивилося на них синявою, як ніч так день. Єдине, що радувало біженців, — пахощі полів, лісів, диких квітів, які росли понад дорогою, від чого паморочилося в голові і хилило на сон. Дуже зраділи, коли побачили вверху на схилах гірських вершин село Бязи. Як їм розказували, це найвища точка в тутешніх горах. Отже, вони нарешті досягли своєї цілі — опинитися подалі від москалів. Тут би пережити цю військову завірюху і щасливо повернутися додому.

Проїхавши першу вулицю, зупинилися, щоб запитати в когось із мешканців села, у кого тут можна прихилитися на деякий час. Але що це? Назустріч їм показався конвой солдатів у сірих одностроях.

“Це москалі!” — шепнув усім їздовий.

На возі всі зацепеніли. — Це ж треба скільки їхати, вимучитись і попасти в руки тим, від кого втікали, — подумала Наталія. Вона миттєво пригадала легенду, яку любив усе розказувати її батько о.Іван Озаркевич.

— Один дуже побожний чоловік пробудився від того, що йому приснилося, ніби скоро по нього має прийти смерть. Він задумав перехитрити смерть. Вивів зі стайні найкращого скакуна, осідлав його, взяв кілька хлібин, скочив верхи і погнав у невідомому напрямку, весь час думаючи: — Ото прийде кістлява, а його нема. Буде шукати, шукати і піде ні з чим. А він за той час буде далеко-далеко. Поки розшукає його смерть, він ще трохи поживе. Скавав без відпочинку один день, другий. Замучив найліпшого свого коня. Зголоднілий, змучений. Гадаючи, що вже трохи далеко втік від кістлявої, подумав, що вже й пора зупинитися, дати відпочити своєму коневі, дати йому попастися, самому підкріпитися і відпочити від такої тяжкої дороги. Побачив удалині високе дерево. Зачувши прохолоду і затишок, направив туди коня. Тільки зліз з коня, коли це чує:

— Ой соколику, соколику! Як я довго на тебе чекаю.

Він підняв голову, а звідти злазить смерть із косою.

Російські солдати йшли сміючись поперез усю дорогу, як ідуть переможці, не оглядаючись, свобідно, упевнені в своїй перемозі. Прийшли і перемогли. Підійшовши до їхньої фіри, почали безцеремонно ритися у клунках. Чогось шукали. На превелике здивування нічого не взяли, лише запитали:

— Откуда едем? Куда?

Їздовий заметушився, почав загикатися, язик зі страху опинився в горлі. Якось із трудом витиснув:

— Ми їдемо з Болехова, — а куди, так і не витиснув з себе.

— Возвращайтесь обратно, — мовив один із солдатів маючи на плечах якісь незрозумілі штерна. Мабуть, хтось зі старших серед них.

— Ага! — з радістю мовив їздовий, радий у душі, що нічого не взяли, розвернувся і поїхали наші вниз додому. Згори було їхати легше для тіла, але важче для душі. Всі роздумували, що там твориться дома без їхньої присутності. Уявляли, що десь там горять уже пограбовані їхні помешкання. Наталія картала себе в душі, навіщо піддалася слабкості і, не подумавши, втратила скільки часу, причому добре вимучилася.

Яке було їхнє здивування, коли прибули до Болехова, там росіян ще не було ні сном ні духом. Коли почали розказувати про свою зустріч із ними, ніхто їм не вірив. Отакої!

* * *

Поля почали порожніти. Селяни звозили дари поля додому. У повітрі відчувалася п'янка солодість. На тлі синього неба плавали безладно розкидані величезні білі хмари. То одну, то другу хмаринку хтось ніби відривав і пускав у політ за вітром. Так пливла одна хмаринка, потім друга, ззаду уже три, потім знову одна. І так нескінченно. А під ними до одного горба, потім іншого, ще і ще, стелилися сірі поля. Наче велетенська чаша стояла, посередині якої, мов срібне, блискуче на сонці пасмо, звивалися дві, а потім зливалися в одну річки, виблискуючи з прибережних верб. Великим оком виблискував на тлі сонця в центрі села став. По березі нервово походжала струнка дівчина.

Ще до місяця Парася Пішакова відчула, що з нею щось не так, як було раніше. Перше, що зауважила, в неї нібито почали наливатися груди. Думала, це так собі з віком. Але з кожним днем почала наростати в душі тривога. Вона поозиралася довкола на село і замітила, як виграють на сонці осінніми барвами садки, ніби розстелив хто червоно-жовті ковдри. Звідси добре було видно три дороги, які піднімалися вверх на півдні села аж до горизонту. Але не це тепер її турбувало. Потім з того не з того почала вертати. Це замітила невістка, яка всюди водилася із своїм багатим приплотком.

— Ади, щось-їм з'їла недобре та й вернула, — винувато дивлячись на братову, мовила Парася, витираючи сльози.

— Ги-ги-ги! — зашкірила зуби невістка і поозиралася навколо, потім приклала долоню до чола і подивилася на небо, особливо на безладно розкидані величезні білі хмари, ніби снігові кучугури, навіяні й розшарпані вихором. — Так у мене було, як я зайшла із першою вагітністю. Я також думала, що щось недобре з'їла. Але після почав рости живіт, та й маєш, — і кивнула на дітей.

— Та що ти, невістко, говориш дурниці! У тебе уже було по весіллю, а в мене?

І вона повернулася на південь, знову зупинивши свій погляд на трьох дорогах. Перед розгалуженням цих доріг стояв масивний бетонний хрест. Його білили навесні і перед святом Успіння Пречистої Богородиці, коли в селі святкували храмове свято.

— Ги-ги-ги! — знову показала зуби невістка. — Те, що в мене було по весіллю, в тебе буде до весілля. — Ги-ги-ги!

Від почутого у Парасі похололо всередині. Частіше забилося серце. У голові щось почало гупати. “Якщо це правда, то вона пропала. Але я невинна! Я не винна!” — хотілося кричати на всі заставки. Але хто міг це зрозуміти. “Онуфрію, Онуфрію! Шо-с наробив, тай наробив!” І хоч про Онуфрія думала, як ніч так день, лягала з ним спати і разом уставала. Вночі тихенько уві сні він приходив до неї, приголублював, цілував, говорив ніжні слова, від чого їй не раз ставало млосно на душі.

Перед Зеленою Неділею дівчата плели вінки із зілля, яке збирали, встаючи вдосвіта, і рвали до сходу сонця, і цей хрест та інші перев’язували вінками

А тепер лише одне снувало на думці Парасі: “Аби тебе, Онуфрію, шлях трафив та трафив! Що ти наробив? Якщо це правда, то як мені бути, куди діватися?” А коли таки прийшла до переконання, що вона тяжка, потом обливалася лише від однієї думки: “Байстрюка ношу під грудьми, байстрюка! Що робити? Що робити? Як збутися цього?”

*Ой там при долині зелена ліщина,
Ходила, гуляла молода дівчина.
Ходила, гуляла, було їй доволі,
Стратила віночок з голівоньки свої...*

І вона почала, щоб ніхто не бачив, підіймати важкі тягарі. Але це нічого не давало. Тоді почала лазити драбиною на горище і звідти стрибати на землю. Падала при стрибанні, билася головою об землю, бо горище таки трохи було високим. Нічого не давало. Тоді почала тайком варити листя тютюну і пити той чай. Боже! Яким він був гірким, а мерзенним на смак. Два тижні пила. Нічого не дало. Дитина в утробі мовби насміхалася над нею: “Мусиш родити мене! Мусиш!”

Парася, ходячи понад ставом, усе це пригадувала. Тепер чекала на худобу, яку мали гнати з пасовиська. Хотіла про все те не думати і знову подивилася на три дороги, які тягнулися до Тополівки. На другий день Зелених свят після обіду збирається коло церкви усе село зі священником, процесією, йдуть до хреста, що на трьох дорогах. Там священник проводить відправу, аби вродив добрий урожай, щоб не було сильних вітрів, злив з градом. Потім кропить хрест свяченою водою. Після весь народ паде на коліна і ревно молиться до Бога, щоб добрим був політок.

Проте відволіктися не змогла. Думки снували в голові ніби ройові бджоли.

Хоч не хоч, а мусіла признатися мамі. Та замість того, аби щось порадити своїй дитині, мовби зірвалася з ланца з лютості. Вхопила під руки паригоч і давай бити по чім попало.

— Вже-с відбігаласи, відбігаласи. Принесла в подолку дитинку, а я тобі казала, та я тобі наказувала не зв'язуйся з цими Угринями. Та вони тебе на поріг не пустять, не те що за невістку приймуть... Ти зганьбила тата, мене, ти покритко, будь проклята від сьогодні. Марш мені від хати, аби я тебе не бачила, аби очі мої на тебе не дивилися. Іди до того, з ким ти валялася та валандалася, як та Ицкова сука...

Парасі ще й тепер скрутилися сльози. Вона знову повернулася лицем до трьох доріг і ніби вперше добре побачила, як попри дороги росли великі тополі.

Побита, принижена вибігла, ридаючи, на дорогу. — Де шукати справедливості, де шукати розради, хто може їй щось порадити, приголубити? Вона ще не знала, що той, хто може це зробити, вже не живе на цьому світі. Він уже лежить у могилі зі своїми побратимами, прикладений кам'яними брилами, високо-високо в горах.

Парася з тієї розпуки подалася на подвір'я Угринів. Поштариха якраз під хатою щось прала у великому цебрі.

— Вуйночко! Вуйно! — на неї благально дивилася сусідська Парася Пішакова. Ридаючи, по лиці текли сльози, перемішані з порохами, брудними руками розтирала їх. Поштариха гидливо скривилася. — Я прийшла сказати, що я... Що я...від вашого Онуфрія тяжка.

На поштариху ніби хтось вилляв відро нечистот. Почервоніла. Затіпалася. Ймилася руками в боки:

— Ах ти, паскудо! Ти чого чіпаєшся до мого Онуфрія? А то він що з тобою мав? Ти кікалася, як та Ицкова сука, з ким хотіла, вискакала дитину, а тепер чіпаєшся до мого сина. Хочеш накинати на нього чужу дитину, аби він тобі зробив честь і годував чужого вишкрібка! Ти, суко невмивана та нешкребтана, тепер іди до своєї мамки, яка сама таку вигодувала. Марш мені з подвір'я, і не ганьби нас!

Парасі нічого не залишалося робити, як іти світ за очі...

З подвір'я поштарихи ще довго лунало: Дай, Боже, аби ви всі сконали ще цієї ночі, аби ви вкаменіли, як ви мені вже надоїли, голаки прокляті. Гей, люди! Ади нагуляла собі байстрюка та й прийшла, аби я її приймила до себе. А то хто бачив мого Онуфрія з цією сукою? Хто? Він там воює, кожний день йому в очі смерть зазирає, а тут дивітци, що робиться! Вже має готову книгиню ще й з приплодком, шляхи би вас трафили та трафили, де ви си взяли на мою голову...

Довго це вислуховували близькі і далекі сусіди. Одні були на стороні Парасі й плакали від несправедливості, інші підтримували поштариху. Старшій Пішаковій вже трохи перейшла злість, а коли почула все те, що лунало від сусідського подвір'я, все-таки стало жаль за Парасею, все-таки рідна дитина, рідна кровиночка.

— Невісточко! Піді поверни Парасю додому, я тим часом з діточками побуду...

* * *

тримавши підкріплення з Балканського фронту, австрійська Південна армія у першій половині жовтня перейшла в наступ через карпатські перевали у загальному напрямі на Стрий, Миколаїв, Львів. У ході наступальної операції група Українських Січових стрільців під командуванням отамана Григорія Коссака, що діяла в авангарді 130-ї австрійської бригади, провела успішний бій за Тухольку. За ними спостерігав особисто генерал Гофман, бо галичани вели бій на дуже відповідальній ділянці — впродовж долини Латориці і на

залізниці. Долаючи сильний опір росіян, українські курені оволоділи пізніше Синьовидним, Любінцями, Голобутовим і вийшли в район нафтового басейну, де 20 жовтня відбили у противника Борислав, Дрогобич, Стрий.

Тільки коли російський генерал Брусилов перекинув з-під Перемишля найбоєздатнішу 58-у піхотну дивізію та підтягнув резерви, йому вдалося відновити попереднє становище. Австрійські війська, а з ними легіон усусів, відійшли знову до Карпат. Невдовзі була здійснена часткова реорганізація легіону. Тепер він складався лише з двох куренів — Степана Шухевича і Сеня Горука.

* * *

Сонце згасало, і навколо вечоріло. Лише на заході ще палали заграви темно-червоного сонця, і від них ніби падали на воду пелюстки червоних маків. Вода несла їх, переливалася темно-червоною лускою і тихо плескотіла. Все навколо впадало в морок, у глибоку дрімотну тишу холодного осіннього вечора. Тільки не дрімали жовніри, яких привезли ще вдень із Сараєво, і вони, чекаючи півночі, розташувалися на березі річки Дріна. У воді гойдалися на хвилях прив'язані до кущів понтони, якими мають переправитися на той берег. Зовсім рядом гавкали собаки. Звідкись, напевно, з полів, пахло димом. Десять догорало сухе картоплиння. Михайло Голинський зразу визначив по запаху. Перед ним промайнула картина, коли ще був малим, і вони копали картоплю, тато завжди складав на купку сухе картоплиння, а всередину кидав з десяток картоплин і підпалював. Малий Михась бігав навколо вогню, прутчиком поправляв, щоб добре горіло. Бувало, вітер як закрутить димом і обдасть Михася, аж тому дихати не дає. Він відбіжить трохи, передихне, а потім знову до вогню. І так, поки не згорить. У незгорілих дотла головешках, ще пеклася картопля. А потім їли. Картопля була обпечена, підгоріла, пекла в рученята, її підсолювали. Але й смачна! Михайлові прибула слина в роті. Він усміхнувся сам до себе і сплюнув.

Нарешті надійшла команда. Без шуму, без світла, навіть не можна курити, поспішно почали переправлятися на другий берег. Але скопичення великої кількості вояків не могли не замітити сербські партизани. І вони приготувалися, але на іншому березі.

Ще перші понтони не досягли середини Дріни, як у небо злетіли освітлювальні ракети. Стало видно, як удень. Ото недолугість військових командантів, які не передбачили цього. Почалася стрілянина з гармат і кулеметів. Перші понтони пішли на дно. Поранені і вбиті — за ними. Хто не вмів плавати, ще якимось тримався на воді, але вода була дуже холодною і їм були недовгі гони. Ті, що вміли плавати, добиралися до берега вплав. Зчинилися крики, зойки поранених про допомогу, плач тих, хто тонув. З берега гатили на всю силу гармати й освітлювальні ракети. Мовби небо розверзлося і сипало блискавицями направо й наліво. На воді враз темніло, ніби опускалися повіки, то зразу ставало видно і сліпило очі. Понтон, на якому плив Михайло, вже перейшов середину річки. Всі молилися і просили в Бога порятунку. Але чи запізно нагадали Бога, чи щось інше, враз снаряд попав у понтон. Ніхто вибуху не чув, бо всі опинилися під водою.

Михайло зразу виплив на поверхню і почав махати руками, пливучи у бік берега. Часті купання в Пруті, під час навчання у Коломийській гімназії, тепер пригодилися. Лише на перших порах відчув, як холодна вода ніби обпекла ноги. Далі вже нічого не чув. Просив Господа Бога залишити йому життя. Хто скоріше вискочив на берег, того скосили кулі. Михайло приплив до якогось куща, схопився за гілля і так чекав у воді, поки не перестане стрілянина. Поозиравшись, побачив, що він не один такий. Стрілянина продовжувалася, і він бачив, як один із жовнірів пустився гілля і поплив за водою, потім — другий. Михайло відчув, що і він уже дубіє. Але прийшла підмога до австрійців на цьому березі, і партизани відступили. Він почав кричати з води на санітарів. Ті витягли його. Розіклали вогонь і почали обігрівати. Це нічого не давало. Ноги були, як дерев'яні. Михайло щипав, тер руками, але їх не відчував. У душу став закрадатися страх. Ноги можуть відрізати. Вічний каліка. Активно почав працювати мозок: «Що робити? Що робити?» Тоді наказав санітарам наламати прутчиків і бити по ногах. Ті зразу не хотіли, а потім попробували. Через деякий час ноги почали червоніти і він відчув, що вони оживають. Почав махати ступнями, пальцями. Потім приказав санітарам волочити його навколо вогню, бо сам ходити

ще не міг. Як випив цілу флягу рому, то добре— таки розігрівся і заснув.

Пробудився на другий день у госпіталі в Гімерспляці. Лікар, усміхаючись сказав, що він сам собі врятував ноги від ампутації.

* * *

Різдво 1915 року усуси зустріли на Бескидах. 6 січня увесь православний світ святкує Святий Вечір (Надвечір'я), яке перед празником Різдва Христового.

Кожен січовик, сидючи в ровах, окопах чи в землянці, згадував подумки історію, яку вони усі знали, але з приємністю хотіли в черговий раз пройти по її історичних сторінках і нагадати з моменту вигнання Адама й Єви з раю, до дня народження Спасителя Ісуса Христа, світ проіснував 5508 років. Після вигнання з раю наших предків Бог по своєму великому милосердю пообіцяв нам Спасителя, і цю обіцянку неодноразово повторював. Усі пророцтва відносно появи на світ Сина Божого збулися. Навіть іудейські пророки казали, що він має народитися у Віфлеємі.

Діва Марія чекала сина, якого Бог обіцяв їй через Архангела Гавриїла. Жила Марія з Йосипом-обручником у невеликому місті Назареті, мешканці якого — іудеї — перебували під владою римлян.

Римський цісар Август наказав зробити перепис людності жидівської землі. Люди повинні були зголошуватися у тій місцевості, звідки походили їх предки. Йосип і Марія походили з Віфлеєму з Давидового й Аронового родів, тому пішли туди до запису.

Подорож була довгою, майже 170 км, тож вони прийшли до Віфлеєму, коли місто вже переповнилося людьми, які прибули сюди для перепису. І не знайшли вільного помешкання, де б вони могли переночувати. Так ходили від хати до хати і вийшли за місто. Там знайшли печеру, куди пастухи заганяли в негоду овець. Настала ніч. І тут почало збуватися пророцтво про народження Спасителя: “Ось Діва в утробі зачне, і Сина породить, і назвеш ім'я Йому: Еммануїл, що в перекладі є: З нами Бог”.

У цій убогій печері народився наш Спаситель. Діва Марія його сповила і поклала в ясла, куди клали сіно для годівлі овець. У полі були пастухи, які ночували біля отар. Ангели Господні з'явилися біля них, і слава Господня осяяла їх. Вони перестрашилися великим

страхом. Та Ангел промовив до них: “Не лякайтеся, бо ось благовіщу вам радість велику, що станеться людям усім. Бо сьогодні в Давидовім місті народився для вас Спаситель, який є Христос Господь. А ось вам ознака. Дитину сповиту ви знайдете, що в яслах лежатиме”.

Січовики побожно гляділи на небо, як у дитинстві, і розшукали першу зірку на небі, яка сповіщала, що настала Свята Вечеря. Їм сьогодні під час вечері усім дали по дві ложки добре звареної і солодкої пшениці, перемішаної з тертим маком. Вони їли по зернинці, ніби якусь найдорожчу для них страву. Всі подумки були там, дома, де вже, напевно, усі вечеряли і споминали про них. Після вечері майже всі усуси згадували, як то в них проходить підготовка і святкування Святого Вечора. Замріяно витав біля дому у Топорівцях і Василь Угрин.

Ще вдосвіта, як тільки день синім проблиском заглядає у кожну хату крізь замерзлі шибки, мама приступає до праці і готує дванадцять свят-вечірніх страв. Усі страви пісні, бо в цей день — останній день Пилипівського посту. Основними стравами є: варена пшениця з маком і дуже солодка, Василь від задоволення аж облизав губи, смажені — риба, печериці, капуста, варені фасулі, оселедець з цибулею, подрібнені і помашчені бурячки, голубці, пироги: з капустою, картоплею, маком, смажені пончики з узваром із сухофруктів. Василеві рот наповнився слиною. Головне, щоб на стіл було подано дванадцять страв. Вони не раз рахували по кілька разів, щоб було точно. Отець Войнаровський на уроках релігії завжди наголошував, що дванадцять страв походить від того, що в Ісуса Христа було дванадцять апостолів. У селі дехто говорив, що дванадцять страв походить і від того, що рік має дванадцять місяців.

Усі страви на Святий Вечір вони завжди готували цілою сім'єю. Лише тато, Петро Угрин, у цей час виконував всі роботи надворі — годував худобу, відкидав сніг від хати, особливо перед вікнами, бо мали прийти колядники. Усе живе, що є у господарстві, повинно зустріти урочисту хвилину Святого Вечора на своєму місці. Ніщо не може бути у цей день поза домом, у чужих руках — позичене чи десь забуте.

Усе сімейство повинно бути вдома... Борони Боже, — кажуть у селі, — десь заночувати в цю ніч, цілий рік будеш блукати по світі. Василь подумав: “Як там десь тепер. Адже нас трьох нема дома”. Йому щось защемило в грудях, стало жаль тата й маму, які десь плачуть по них а плачуть... Після продовжив свої думки. Боронь Боже, сваритися в цей день. Навпаки, добре помиритися з ворогами, щоб у новому році було мирно і в хаті, і поза хатою. От добре би було, якби в цей Божий день замирилися російські військові і австро-угорські. Підписали мир і поклялися перед Богом, що більше воювати не будуть. Їх би всіх відпустили додому, якраз тепер, на Різдвяні свята. Василь усміхнувся сам до себе. Ото було би здорово!

Увечері тато завжди вносив трохи сіна до хати і стелив на стіл під скатерть. Під скатерть у чотирьох місцях клали по зубочку часнику, це від злих духів. Сіно під скатертю символізує, що малого Ісуса Мати Божа положила у ясла на сіно. На цьому Василь заснув. Йому снилося, як він ходив по під хати сусідів, родичів і колядував:

Нова радість стала, яка не бувала:

Над вертепом звізда ясна світу засіяла.

Над вертепом звізда ясна світу засіяла.

Потім віншував: Віншую вас із щістєм, здоров'їм, що-сте дочекали цих свят, аби-сте їх відсвяткували якнайкраще, якнайвеселіше і нарід дочекали. Христос си рождає!

Йому виносили за коляду. Якщо це у близьких сусідів чи в родичів, — по крейцару. А так давали яблуко, де горіх, а де просто пампушок. Як прийшов додому, то кілька разів перераховував тоті крейцари. Боже! Уже мав свої гроші. Свої! А що купить за них. Ні! Потім пораджуся з мамою. Гроші склав у сірникову коробку і носив у руці. На другий день з радості, що має свої гроші, пішов на ковзанку поїздити. З'їхав кілька разів, коли це глянь, а коробки в руці нема. Боже! Сюди-туди забігав, а коробки нема. Почав плакати і побіг додому. Дома ще дужче плакав, плакав... Аж у сні кілька разів схлипнув, але уже всі побратими спали, і того ніхто не замітив...

У ті зимові ночі стояли тріскучі морози. Вечорами небо іскрилося від ясних зірок. А дні були похмурими, надранками

небо затягалося білястими хмарами і низько нависало над крутими схилами, які були покриті товстим шаром снігу. Холодні тумани з голочками памороззі закутували все, наче пряжею. Старшини і стрільці, які майже безперервно перебували на гірських вершинах на передовій, постійно мерзли. Часом втрати від холоду перевищували над бойовими. За чотири дні боїв під Славськом отаман Сень Горук відправив до шпиталю 89 стрільців із відмороженими ногами.

На початку січня австрійські війська знову перейшли у наступ. Січовики билися на Ужоцькому перевалі. У тріскучі морози, долаючи великі сніги, вони зайняли Славське, Лавочне, досягли Татарівки, яка кілька разів переходила з рук у руки. З російської сторони гармати не переставали молотити стрілецькі окопи. В листі до Стефанії Гузар, своєї коханої, Сень Горук писав: “Гуділо і гриміло у повітрі від наших і ворожих гармат. Уяви собі, щоп’ять секунд або й частіше тріскає із лоскотом недалеко у повітрі шрапнель і викидає около 300 олов’яних кульок, величини гілкового горіха. Кого така кулька поцілить, той пропав. Або гранат, як заповне в землю і зі страшним гуком трісне, то викине землю вгору вище львівського ратуша. Кавалочки заліза розлітаються на всі сторони і несуть смерть і рани. Серед такого пекла сидить чоловік безрадий, бо кулі тріскають і тут і там, і не знати, що найближча секунда принесе”.

* * *

У часі війни у Відні польська художниця Марія Водзіцька, кров з крові аристократка, організувала виставку своїх художніх картин. Подивитися на цю виставку прийшов і кров з крові аристократ Вацлав Морачевський. Тим паче, що він, крім медицини, був чудовим літератором, перекладачем і мистецтвознавцем. Він так захопився картинами, що днями просиджував у картинній галереї. А якщо по правді, то, можливо, не так картинами, як молодію красивою художницею. Закінчилося усе тим, що в нього в 53 роки відкрилося нове кохання. Частіше забилося серце, заграла молодецька кровця і він разом з Марисею поїхали в Альпи. Там відпочивали, веселилися. Аякже! Грошей було вдосталь. Чому собі відмовляти, та ще з такою молодію красунею. У світі йде така

жорстока війна, гинуть люди, одних убивають, інших топлять, не стає шпиталів для поранених, ортопедичні фабрики працюють у кілька змін. Ноги, ноги! Не вистачає ніг, рук... А тут рай і Божа благодать. Марися, натхненна гарячою любов'ю, малює з ранку до вечора альпійські гори, пейзажі. Іде відпочивати хіба лише тоді, коли Вацек починає натягатися мов тятива на луці. Намалювала кілька картин з натури коханого. Одну із них він пізніше навіть подарував Львівській ветеринарній академії.

* * *

З перших днів вересня окупаційна влада почала піклуватися про відновлення шкільного навчання у містах і селах. Усі українські гімназії закрили. У школах ввели російську мову, обмеживши викладання українською.

Перед різдвяними святами знову були розвішані розпорядження, що колядувати українцям їхньою мовою категорично заборонялося, тоді як полякам на їхнє Різдво це не заборонялося.

Тоді ж розпочався наступ австро-угорських військ по всьому Східному фронту. Росіяни панічно відступали. Звільнили Львів. У середині січня архієпископ Відня кардинал Піфль у Вотівкірхе виголосив велику проповідь, в якій яскраво представив мартирологію духовенства в Галичині і про нечуване насильство над Митрополитом Андреєм Шептицьким, коли росіяни його заарештували і насильно вивезли вглиб Росії.

Віденська українська колонія з цієї нагоди винесла рішення, щоб делегація із уже звільненого Львова прибула до Відня і подякувала кардиналу за ту проповідь.

До делегації ввійшли: отець Тит Войнаровський, генерал Павлюх і Роман Дмоховський. Потяг зі Львова до Відня їхав скоро, але з вікна першокласного купе, де сиділи делегати, здавалося, що він їде досить повільно. День був похмурим. Небо покрите білястими хмарами низько висіло над землею, покритою товстим пухнастим кожухом. Пасажири дивилися у вікно і, скільки сягало око, все навколо було білим. Лише поодинокі кущі та дерева применшували цю білизну, яка різала очі. А там, де їхали попід гори, то мусіли повертати голови в другий бік, бо гори покриті снігом, зблизька

взагалі на них не можна було дивитися. Дороги були порожні, заметені снігом, у полях ні душі живої, навколо — величезна пуста, біла й мертва, застигла від холоду. Все це навівало сум, і всі мовчали. Лише коли показалися перші будівлі Відня, на душі стало легше. Отцю Титові спав на думку початок пісні, яку співали селяни у корчмах під час п'янок:

*Течуть річки кровавії до самої Відні,
Йди, цісарю, подивися, які люди бідні.
Люди бідні, люди бідні, бо пани зідрали,
А що було по корові, то пани забрали.
Пани беруть по корові, цісар бере діти...
Нема чого з товаришем у коршмі сидіти.*

Отець Тит подивився на своїх супутників, чи хто з них бува не прочитав його думок. Поволі-поволі і так дісталися до головного двірця, звідти дібралися до головного віденського костелу.

Від делегації виступив із подякою отець Тит Войнаровський з двадцятихвилинною промовою бездоганною німецькою мовою.

Після цього кардинал обійняв отця Войнаровського, розцілував і на прощання сказав, що вперше в житті чує, що чужинець так гарно володіє німецькою мовою. З гіркотою в думках отець Тит подумав: “Живемо в одній державі, а австрійці ніби господарі мають нас за чужинців”.

* * *

У середині лютого 1915 року з боку Коломиї почулася канонада. У цей час у Городенці перед обідом козацький офіцер із кількома солдатами заявився до помешкання доктора Теофіла Окуневського. Зробили детальну ревізію, але, нічого не знайшовши компрометуючого, (цю чесну сім'ю), все-таки Окуневського заарештували. Просидів у місцевій в'язниці до наступного дня. Прицьому, до нього застосовувалися нелюдські тортури. Вранці не дозволили йому нічого взяти на дорогу, навіть з одежі, і в такий морозний день, голодного, майже роздягненого посадили на сани і повезли до Заліщиків. По дорозі фірман бачачи, а це був один із його виборців, що Окуневський трясеться від холоду, хотів накрити своїм кожухом. Але російські солдати разом із офіцером не дали цього зробити, а ще й добряче вдарили нагайкою

кілька разів по голові. Протримавши деякий час у досудовому арешті в Заліщиках, десь через тиждень повезли до Чорткова, потім до Тернополя. З часом повезли ще кудись. І про Теофіла Окуневського на деякий час забули.

18-19 лютого 1915 року австро-угорські війська звільнили Покуття від російського окупаційного режиму. Якщо в Городенці це відбулося непомітно, то в Снятині “вірли” так просто не хотіли відійти. Надвечір 18 лютого російські солдати розпочали шалену стрілянину в бік австрійських військ, які наступали з-за Пруту.

Ще за дня довго заходило криваво-червоне сонце. Не пройшло години, як небо почало затягувати темними хмарами. Брудне руно хмар на небі пливло так низько, що, здавалося, зачепить високі тополі, які росли попри дорогу за Прутом. Усе було в тумані і в скаламученій темряві. Стріляли із-за Пруту. Стрілянина йшла навмання. Тому багато стрілів закінчувалися на хатах і садах микулинських господарів. Кулі попадали в дахи і дирявили їх, стинали гілля дерев, і ті падали, мов підстрелені птахи. Люди ховалися, хто де міг. Навіть лежали у придорожних канавах. Стрілянина як почалася раптово, так раптово і скінчилася.

Ніч була темна й болісно тривожна. Ніхто не знав, що буде далі. Все мовчало. Але всюди вчувалися якісь дивні рухи. Довколишня тривога породжувала жах, невловиме тремтіння. За кожним кущем, деревом нипали ніби привиди, породжені морозом. Десь почувся одинокий вистріл. Він пролетів над селом, мов грім у травневу ніч. І знову зробилося тихо. У хатах мало хто спав. Усі дивилися у світлі плями, які вповзали через вікна знадвору. Майже кожному здавалося, що під вікнами хтось ходить. Усі воліли, щоб це були австрійці, а не росіяни.

Ранком усі дізналися, що росіяни залишили Снятин. “Вірлів” і “круків” прогнали. “Вірлами” тоді називала московська преса російські війська в Галичині, а “круками” московську адміністрацію.

Не пройшло й кілька годин, як уже почали жаліти за росіянами. Угорські солдати не розібравшись, упіймали кількох людей, що йшли на базар.

— Хто ти є?

— Я русин, тота русинка, та русинка, — весело відповідав чоловік, вважаючи, що нарешті прийшла своя влада.

— Рус, рус, знову рус...— забелькотали гонведи.

— Давай їх...— показав один із поляків, які були рядом, долонею по шиї.

І тут упав кошик, один, другий... Потекло молоко в сніг, покотився по дорозі не один будзик сиру...

Їх потягнули за Прут і через кілька хвилин уже гойдалися “русские” на високих тополях. Неймовірний страх поселився в душах людей. Почалася відбудова зруйнованого і пограбованого народного господарства. Повернулася цивільна австрійська адміністрація і заступила на свої місця.

Одного вечора до воріт хати Василя Стефаника підїхало легкове військове авто. Стефаник виглянув у вікно і здивувався: — Хто б це міг приїхати до нього, та ще й військовим авто. Русів ще, напевно, не бачив такого транспорту. Справді, поки підходив до хати австрійський офіцер, навколо авто почали збиратися діти, потім старші газди.

— Пан Стефаник? — запитав військовий, — прошу Вас проїхати зі мною до Снятина в військову комендатуру. Нам треба дещо з’ясувати.

— Добре, — здвигнув плечима господар.

Поки Стефаник одягався, офіцер стояв біля нього. З другої кімнати переляканими очима визирала Олена Плешканова, поруч з нею стояли хлопці і її Ольга. Діти є діти. Вони ще не все розуміли. Дивлячись у вікно, їм теж кортіло побігти до воріт і зблизька подивитися на авто. Вже у дверях Стефаник встиг шепнути Плешкановій:

— Цьоцю! Раненько підїдете до адвоката, що в Снятині, Івана Семанюка і скажете, що мене заарештувала військова комендатура.

Плешканова з переляку витріщила очі і мало не закричала, але Стефаник приклав пальця до губ, і та ймилася рукою за рот.

Вже вечоріло, коли виїхали за село. Почав сідати туман. Фари авто вихоплювали з темряви ніби причаєних у морозі привидів, які раптово появлялися і раптово зникали, уступаючи місце іншим.

Здавалося, навколо діються речі страшні і незбагненні. Часто світло від фар виривало примарно-бліді сніги, то латки чорної землі. Сірі відблиски проповзали у мряці, звиваючись, мов змії. Фари через несправність часто вимикались, і тоді все навколо ставало темним. Усе зникало, і погляд, не маючи за що вхопитися, безсило падав у безодню жаху, душа ціпеніла, наче засипана могильною землею.

Офіцер сидів на передньому сидінні і всю дорогу мовчав. Чи обдумував питання, які має задати цьому панові. Чи думав про свій домашній затишок десь там, у Відні чи Тіролю. Чи кляв у думках цю прокляту війну, через яку мусить ось тут, далеко від дому, займатися речами, про які ніколи не думав.

Мовчав і Василь Стефаник. Мозок свердлила думка: “Що сталося? Нічого за собою не відчував чогось такого крамольного. Адже він усе-таки ще є австрійським послом до парламенту і володіє відповідним імунітетом недоторканності. Значить, щось сталося серйозне”

* * *

До Снятина прибув із Кобак Іван Семанюк з Наталею і зразу приступив до своєї адвокатської роботи. Роботи, як виявилось, було дуже багато, особливо по відшкодуванню збитків від військових дій. Особливо своїх, тобто гонведів, які ще дужче грабували населення, ніж росіяни. Черга до адвоката була надто велика. Коли це через двері Семанюк почув ридання. Двері раптово відчинилися, і на порозі появилася ридаючи Олена Плешканова. За нею стояла його Наталія і теж плакала.

Семанюк схопився із-за стола:

— Що сталося? Пані Олено! — йому перехопило подих, у грудях похололо, в голові почали роїтися всякі нездорові думки.

— Йой! Пане Семанюк! У нас біда! У нас сталася велика біда — і тут Олена почала сповзати на коліна, потім простягнулася на підлозі, мов колода.

Семанюк з переляку підбіг до столу, налив склянку води, спершу бризнув на лице Плешканової, потім дав напитися. Підняли на ноги і підставили крісло.

— Йой! Пане Семанюк! Вчора вечором приїхав легковою машиною австрійський офіцер і заарештував нашого Стефаника,

буцімто за співпрацю із росіянами. Йой, що я тепер буду робити? Таке пане Семанюк, та то три хлопці на моїй шиї, ще й моя донька. Що я тепер буду робити? — голосила, приповідуючи, Олена Плешканова.

— Тихенько, тихенько, — почав заспокоювати її Семанюк, тим часом натягнув шапку на голову і бігом до Снятинської жандармерії. Але там про це нічого не знали, проте порадили звернутися до військової комендатури, яка тимчасово заквартирувала у Снятині. Семанюк побіг туди, але його не пустили. Навіть не захотіли з ним говорити.

Звідти ледве волочив ноги, чогось стали такими важкими. Ішов і перебирав думками: — що робити, до кого вдаватися, адже зараз не діють цивільні закони. Нарешті догадався піти до Миколи Фірманюка. Удвох щось таки придумують. Знайшовши на роботі свого приятеля, в кількох словах розказав усе. Той теж задумався. Нарешті підскочив із крісла:

— Телеграму до Відня! Треба дати телеграму. Хоч військовий час, але Стефаник ще є послом.

Друзі побігли на пошту. Яке було їхнє розчарування, коли дізналися, що пошта у Снятині не працює.

— Найближча пошта у Косові, — висловився Семанюк.

За кілька хвилин до Косова мчали кінні сани. Надворі було холодно, але ні Семанюк, ні Фірманюк цього не відчували. Їм здавалося, що коні біжать занадто поволі, але бачачи, як з них на ходу летить піна, промовчали. Нічого між собою не говорили, тільки й думали про Стефаника.

Приїхавши до Косова, дізналися, що і тут пошта ще не працює. Хтось, бачачи таких поважних панів, нагадав їм, що, можливо, пошта працює у Вашківцях на Буковині. Недовго думаючи, спрямували коні на міст через Черемош. Справді, у Вашківцях пошта уже працювала, але так, як було по годині, то зсередини була закрита. Гості почали гамселити у двері. Невдовзі показався старенький поштовий чиновник:

— Пощо ламатися у двері? — спокійно мовив, — невже не можна легенько постукати, панове, та я ще добре чую. — А зрештою, то вже кінець робочого дня.

Але, побачивши вираз обличчя цих панів, зразу запросив до приміщення.

— Пане! Вибачайте, бо ви старший чоловік, але я можу щось таке сказати, — і Семанюк гнівно подивився на старшого чоловіка. Той промовчав.

— Нам треба дати термінову телеграму до Відня, — перебив поштаря Микола Фірманюк.

Довго втрюх сиділи і радилися, як ліпше післати, щоб було в акурат і швидко.

Звідти приятелі уже не спішили. Небо випогодилося. Їм здавалося, що місяць до них усміхався, зірки підморгували. Поля, оповиті глибоким сном, наче дихали. Проте буквально на очах почало щось дивне діятися навкруги. Небо посіріло, місяць заховався, ніби за якимось покривалом. Стало темно. Все навколо ніби осліпло і потонуло у темній каламутній безодні. Здавалося, що щось досі невідоме вилізло з-під землі і важкою ходою сунуло в цьому мороці. Потім почувся звідкись кінський тупіт, від якого почала двигіти земля. Але приятелі з радістю обговорювали, як приємно на душі, що зробили добру справу...Додому заледве дібралися опівночі.

У цей час Василь Стефаник уже другу ніч сидів у одній із кімнат комендатури разом із жовнірами. З ним усі поводитися дуже чемно, нікуди не кликали, добре годували. Молоді хлопці виглядали непогано, щось між собою переговорювалися, жартували, сміялися але з обережністю весь час поглядаючи на гостя, про якого нічого не знали. Погано було те, що дуже курили, як шевці. У кімнаті було дуже накурено, але Стефаник сам був непоганим курцем, то це йому не дуже шкодило.

Він то сидів, то згинався руками на коліна і весь час думав, що могло трапитися, що він попав у штрафники до військових. Ніяких звинувачень не висувають. Може, би і ще щось передумував, уже було по опівночі, але тут прийшли за ним і не хто-небудь, а сам австрійський генерал з військовим камендантом. Усі жовніри посхоплювалися і приклали руки до своїх шоломів. Стефаник сидів і з презирством дивився на генерала. Той, переступаючи з ноги на ногу, почав:

— Я особисто, пане посол, за телеграфним наказом із Відня прошу у Вас вибачення. Вийшло деяке непорозуміння в наших військових, — і озирнувся на військового коменданта, — Ви будете скаржитися на нас?

Стефаник гонорово з піднятою головою підвівся і прямо подивився в обличчя генералу:

— Ні! Мені соромно за таких військових, а ваших підлеглих, пане генерале.

І ступив до дверей, генерал подався в бік. Пан посол ступив через поріг і попрямував до виходу. За ним підбігав військовий комендант:

— Пане посол! Пане посол! Вибачайте! Це помилка! Це помилка! Завтра в нас у Снятині буде великий бал з нагоди наших перемог, я запрошую прибути і вас! Я прошу!

Стефаник повернувся до коменданта і так подивився, що той аж подався назад.

— До ваших послуг авто, пане после! — забігав, то справа, то зліва.

— Ні! Дякую! Я поїду мужицькою фірою до свого рідного Русова. Досить мені ваших гонорів тої першої ночі.

* * *

На початку березня командування Легіону січових стрільців дістало наказ удосвіта зайняти район гори Маківки. Стрільці допізна сиділи у наtoplених землянках, курили, і кожний думав, як то завтра буде. Вони вже так привикли до виття снарядів у повітрі і шрапнелі, до розриву гранат, смертей, поранень, що навіть про це не думали. Лише одне було у кожного в думках: “Якщо зачепить, то насмерть, тільки без поранень, щоб не мучитись і не залишитися калікою”.

Тихо в кутку, із цигаркою в зубах сидів Василь Угрин. Його якось Бог до сьогодні милував. Він ще не мав жодної подряпини на тілі. Усуси все сміялися:

— Признайся, Василечку, ти знаєшся з Богом чи з нечистим? Хто тебе охороняє?

— Признаю Господа нашого Ісуса Христа, і кожний день йому молюся, щоб зберіг мені життя. Більше нікого не знаю і не визнаю, —

спокійно відповідав. Усе думав, як там дома, чи всі живі, здорові. Як там Їлаш, Онуфрій? Наскільки знав, Покуття знаходилося під окупацією російських військ. З дому ніяких вісточок. Він не знав, що якраз у цей час Покуття вже звільнено від окупантів і йде відбудова зруйнованих війною господарств. Він знав одне, що йде війна, люта і жорстока. Лише, як і більшість його однодумців, не міг зрозуміти, кому вона потрібна, ця кровопролитна війна. Вони часто запитували про це у своїх старшин, але ті мовчали, давши зрозуміти, що за всіма розмовами слідкують австрійські шпики. Таких доносів достатньо було, щоб був привід зняти з фронту Легіон усусів і причепити їм ярлик зрадників.

— Василю! Сьогодні твоя черга розказати якусь історію або казку, — піднявши голову, мовив один із вояків.

— Та я не є такий бесідник, як дехто з вас, — почав відговорюватися, — тут є трохи старші від мене...

— Давай, давай! — почулося звідусіль.

Ніч була тихою, але морозною. Всю зиму супроводжували великі морози. Небо було чисте, чисте, обсіпане зорями, мовби срібним піском і обіймало засніжені горби. На схилах, стояли нерухомо дерева, гілля у яких посхилялися під тягарем снігу, і дрімали, таємничі в цій розлитій над світом тиші. На схилах обернених до місяця, дерева були подібні на білі привиди, а на схилах з другої сторони — на темні.

І Василь почав розповідати. В одній хаті жили собі два брати. Через сіни. Якось в одного померла жінка і він залишився із трьома синами, а був добрим господарем. Другий був не жонатий, але був добрим злодієм. Якось захворів старший брат і покликав до себе молодшого.

— Василю! — застогнав той, лежачи на постелі, — вже, видай, мені вік недовгий, я дуже ослаб і хочу тебе просити, аби ти вивів у люди моїх синів. Аби вони не пішли деінде та й не пропали серед чужих людей.

— Та вже, — відповів той. — Але ти знаєш, я нічого не можу їх доброго навчити. Я вмю лише красти. Я злодій.

Той зціпив зуби і промовчав від безсилля. Невдовзі помер. Так і жили всі три хлопці біля свого вуйка.

Як найстарший підріс, вуйко взяв його із собою та й повів до міста вчити красти. Йдуть вони полями, йдуть, нарешті зайшли до великого, темного лісу. Йдуть ліською стежкою, йдуть. Хлопець промовив, зупинившись біля товстої смереки:

— Вуйку! Ану подивіться на цю смереку. Якби її розпилив, скільки би було з неї гарних дощок.

— Ого! — подумав вуйко, — з нього злодія не буде, бо він думає за господарку.

Вернулися додому, ще трохи пожили і той заявив, що хоче одружитися і газдувати. Зробили весілля. Старший відійшов жити окремо.

Невдовзі підріс середущий син його брата. Вуйко взяв його із собою і повів до міста вчити злодійського ремесла. Йшли полями, ярами, зайшли до великого дрімучого лісу. Ішли день, ішли два, нарешті той зупинився коло великого грабового корча і говорить:

— Вуйку! Ану подивіться! Якби це обпилив, отак, отак, то вийшли би добрі і міцні чепіги до плуга.

— Ого! — подумав вуйко, — і з цього не буде злодія, бо він теж думає за господарку.

Вернулися додому, і той теж невдовзі одружився, та й відійшов жити набік. Залишився вуйко жити із наймолодшим. Коли вже той підріс, бере і йде з ним до міста. Йдуть полями, ярами, нарешті увійшли до лісу. Йдуть собі, йдуть, вийшли на якусь широку стежку. Назустріч їм іде чоловік і веде на шнурку барана.

— Вуйку! — шепче Іванко, так звали наймолодшого, — давайте вкрадемо цього барана.

Вуйко про себе подумав: От з цього буде добрий злодій.

— Та як, Івасю, вкрадемо барана, коли він на шнурку.

— Йой, вуйку! Це пусте!

— Ого, — подумав вуйко, — з нього буде ще ліпший злодій, ніж я.

— Ану біжімо зі мною!

Побігли лісом і вийшли на ту саму стежку, якою має зараз той чоловік гнати барана. Іванко мав добрі капці. Зняв з ноги один капець, обмастив його, обмастив лайном і кинув посеред стежки. Побіг ще десь метрів зо двісті і поклав серед стежки добрий капець.

— Тепер, вуйку, сідаймо у кущі і чекаймо. Зараз баран самий прийде до нас.

Іде той чоловік стежкою, йде, веде за собою барана. Коли це дивиться, а серед стежки лежить капець. Чоловік нагнувся, а капець у нечистотах. Скривився та й пішов далі. Пройшов метрів зо двісті, дивиться, а серед стежки лежить чистий капець, такий файний, як новий. Чоловік подумав: Ото, якби я був узяв той обпаскуджений капець та й помив, і цей, то мав би файні капці на господарстві. Прив'язав барана і пішов по той капець, що обпаскуджений.

— Ну що, вуйку, — говорить з кущів Івась. — Я казав, що зараз до нас баран сам прийде? Відв'язав барана, забрав капець і пішли у глиб лісу.

— Іванку, як ми зараз підемо до міста, коли ти босий?

— Вуйку! Ми зараз будемо мати і другий капець, ще й одержу того чоловіка.

— Ти що, збираєшся грабувати того чоловіка?

— Що ви, вуйку! Він самий складе одяг на купочку і дасть нам.

Вуйко дуже і дуже здивувався. Таке він уже старий злодій і такого би не втнув. А цей, ади, що виробляє. — Буду дивитися далі, що він робитиме, — подумав, — ще й каже, що баран буде його, чоловік сам віддасть одержу...

Іван роздивився, що недалеко є невеликий ставок. Зарізав барана, м'ясо поклав у мішок, а з головою і шкірою пішов до ставка. Там зламав кілька добрих буків, заліз десь насередину, заткав буки у намул, а на буки натягнув баранячу шкіру. І то так, що з води видно лише голову і трохи шкіри.

Чоловік дійшов до обпаскудженого капця, скривившись підняв, знайшов у лісі калюжу, помив гарно, і пішов до того місця, де прив'язав барана. Підійшов, а барана нема. Нема й капця.

— Напевно, я його недобре прив'язав, — подумав, та й почав кликати. — Ницька, ницька, ницька! А недалеко з кущів: “Бе-е-е! Бе-е-е! Бе-е-е!” — Йой, сараку, ади відв'язався. Зараз я тебе зловлю. Зараз, зараз!

А з кущів знову: “Бе-е-е! Бе-е-е! Бе-е-е!”

Так за звуком чоловік дійшов до ставка. Дивиться, а його баран серед ставу.

— Йой, ади, сараку, упрів, та й заліз аж на середину ставка. Зараз я тебе витягну, зараз. — Кажучи так сам до себе, чоловік роздягнувся та й поліз у воду.

— Ну що, вуйку, я казав чи не казав, що зараз капці і одежа цього чоловіка будуть наші? Навіщо грабувати? Він сам нам усе поскладав на березі.

Іванко підійшов і все забрав.

А той чоловік підійшов до барана, хап за роги, потягнув до себе, а то лише голова та й шкіра. Він аж тепер зрозумів, що попався у руки добрим злодіям. Бігом до берега, а одежі нема. Хоч плач, хоч скач, а одежі нема.

— Навіщо мені здалися ті капці? — трохи що не плакав.

Крутився, крутився, та куди піде, неборака, як він голий. Думав-думав, що тепер робити, нарешті додумався: «Та я маю шкіру!» Та так зрадів бідний: «Це якісь гонорові злодії, бо залишили йому шкіру. Є чим прикритися».

Василь почав позіхати, повіки злипалися. Він підняв голову, поозирався довкола, усі побратими вже спали. Він натягнув шинелю і затулив повіки.

У другій землянці ще не спав Михайло Смушак, його недавно перевели до усусів. Усе перевертався то на один бік, то на другий, а його Олюнька все перед ним і посміхається, посміхається. Михайло вкотре простягнув руку за сорочку, де він пришив потаємну кишеню і там, біля серця, носив дорогоцінну річ, неначе якусь реліквію, — вишиту хустинку, якомусь подаровану йому його Олюнькою. Він прикладав її до губ, цілував, цілував. Інколи витягав і нюхав, і відчував запахи, які вчував від Ольки при зустрічах. Як ця хустинка підтримувала його морально у важкі хвилини боїв. Були моменти, коли він залягав на дні викопаного окопу, а вверху діялося неймовірне — смертельно летіли завиваючи снаряди, розривалися у повітрі, і від них в усі кінці летіли смертоносні кульки, гриміло, гупало, носило вогнем по окопах, здавалося, що небо розривається у своїх блискавицях.

Михайло в цей час усе витягне хустинку, прикладе до обличчя і так лежить, поки не скінчиться тоте пекло. Потім складає учетверо і ховає в нагрудну кишеню. Від неї йому так гаряче на душі, так гаряче. Боже! Як він любить свою Олю, як її кохає. Вона єдина тримає його на цьому світі. З нею лягає спати, з нею встає, ходить на штурм ворожих окопів, відступає. Написав би листа своїй коханій, але вона за лінією фронту. Листи не дійдуть.

Так думаючи, почав дрімати, і тут, звідки не візьмись, перед ним появилася вона. Вона! Його Олюнька, як він її весь час називав. Платтячко туго облягало її стан, добре виділялися дівочі груди, у капцях. А обличчя! Обличчя сяяло, мов сонечко. Олюнька усміхалася до нього простягнувши руки. Михайло наблизився до неї, мов до своєї богині, і милувався нею, милувався. Потім хотів узяти її за руки, але вона почала віддалятися, віддалятися від нього і щезла...

Сніг блищав на горбах. Усі звуки завмерли. Лише було чути, як ходять довкола вартів, їхні позіхання, а з окремих землянок, де не приставали двері, виривалося хропіння. Один усус спав горілиць з відкритим ротом. Другий — на правому боці, зігнувшись калачиком, і уві сні усміхався, напевно, снилася ненька або кохана. Третій — на лівому, відкинувши набік руку, мирно дихав. Усі молоді хлопці, їм ще вчитися, обкидати сніги на обійстях чи ходити за плугом, а вони задаром проливають кров, зрошуючи рідну землю. І це все, аби лише бути вільними, ні від кого не залежними, мати свою державу, свою Україну...

У повітрі відчувався легенький шелест миготливих зірок, а може, то чути було пульс замерзлої землі, яка від повсякденних вибухів і здригань теж відпочивала, можливо то був сонний подих дерев, але в повітрі відчувалося якесь тремтіння.

Удосвіта сотні уже курінного отамана Сеня Горука зайняли позиції на Маківці, яка стала ключовим пунктом оборони австрійської Південної армії, бо не давала можливості російським військам пробитися по долинах річок до Тухлі і Славська. Такий зухвалий поступок австрійських частин шокував російське командування. Вони взялися стягати резерви, щоб змести з гори непроханих гостей. Невдовзі, коли вночі усуси мирно спали, росіяни

зійшли з сусідньої гори Погару, перейшли місток на річці Головчанка і по дну яру проповзли незамітно до половини північного спаду Маківки, наблизившись до австрійських позицій і ручними гранатами закидали їх. Цей відтинок гори був обсаджений усусами.

Посприяла їм у цьому темна ніч, хоч вона була тривожна, мовчазна але водночас у ній відчувалися якісь дивні рухи, жахи, невловиме тремтіння, тривожний шепіт схованих у морозі привидів. Здавалося, що ніч заплющила повіки і морок суцільною пеленою вкрив землю. Раптом струснулася земля розпорота ударами блискавки. І розпочалася стрілянина по всій Маківці, від освітлювальних ракет зробилося видно, як удень. Нападники змушені були відступити. Коли розвіднилося, на снігу добре було видно ворожі сліди і погублені шапки. За швидку реакцію і відбиття цієї атаки усуси вже зранку дістали похвалу від бригадира Вітошинського за оборону Маківки.

* * *

е в 1911 році до Городенки прийшов із сім'єю відомий письменник, педагог, громадсько-політичний діяч Антін Крушельницький і очолив українську гімназію “Рідна Школа”. Про нього говорили, що він щиро любив українських дітей і ставився до них, як рідний батько. У зв'язку із першою світовою війною навчання в гімназії припинилося.

Як тільки в кінці лютого Покуття звільнили від “круків” і “вірлів”, невдовзі до Русова прийшов лист на адресу Ольги. В листі написала подруга, що у гімназії відкривається навчання. Плешканова закрутилася і почала ламати руки, як їй бути? Адже треба десь жити. За цю справу взявся Василь Стефаник. Він поїхав з Ольгою до Городенки і зустрівся з Антоном Крушельницьким, директором гімназії. Переговорили, де має жити Ольга.

Навчання проходило в Народному Домі, бо приміщення гімназії військові забрали під шпиталь. У класі, в якому вчилася Ольга, бракувало майже половина учнів. Як виявилось, одні загинули під час боїв, інші пропали у вирі військової хуртовини, треті ще не повернулися до Городенки.

Навчання ніби проходило й нормально, але було втрачено багато часу, дещо призабулося і професори вимагали більшого, щоб надолужити пропущене, особливо латину. Але розуміючи, що війна ще не закінчилася, всі спішили: росіяни могли в будь-який момент повернутися.

* * *

Австрійці за цей час провели повторну мобілізацію. До війська покликали і Василя Касіяна. Їлашиха з Їлашем зробили невеликі проводи, дещо спорядили на дорогу, і під вечір Василь попрощався зі всіма рідними. Їлашиха ймила за шию і почала голосити:

— Васильку мій, Васильку! Навіщо нас покидаєш? Куди відходиш? Коли на тебе чекати? Та й звідкіля?

Цей плач був душевним, бо по лиці рясно текли сльози. Хоч були ще діточки в хаті, але жаль було віддавати бозна куди такого чемного парубка. Василь відірвав від себе мамині руки, на обличчя не подивився, бо боявся, що не втримається і собі заплаче. Добре розумів, що такому парубкові не личило плакати. Він не захотів іти до центру Снятина біля ратуші, де збиралися мобілізовані, а помаленько насвистуючи подався на станцію.

Перейшов міст, потім дійшов до того місця, де недалеко його заарештували військові, постояв, постояв, усміхнувся сам до себе і швиденько пішов, мовби за ним хтось мав гнатися. Потім ще раз зупинився, повернувся до села лицем, здалеку обвів поглядом свої рідні Микулинці і голосно промовив: «Покидаю тебе, моє рідне село, чи надовго?» Задумався. І почав співати свою улюблену микулинську:

*Ой, у лузі над Прутом
Хатина стоїть!
Живе там дівчина
Гарненька, як цвіт.*

У Василя був красивий голос, і він дуже й дуже любив співати. Знав багато різних пісень: козацьких, сиротинських, наймитських, особливо ліричних. Але сьогодні в такий день йому дуже хотілося співати якраз цю пісню. І він почав співати голосніше, ніби хотів, аби його почули у Микулинцях.

*В неї очі зірниці,
Що світять вночі.
Як бачиш їх хлопче,
Милуйся і мрій.*

*У лузі над Прутом
Вже місяць зійшов
То хлопець до гарної
Дівчини прийшов.*

*Солодка розмова
Із уст їх пливе,
А Прут наш дрімучий
Все далі тече.*

Ззаду під'їхала якась фіра і зупинилася. Василь скочив і далі поїхав, думаючи: "Моя недоспівана пісня. Але нічого! Колись доспіваю..."

* * *

У кінці квітня росіяни повернулися і зайняли Покуття. Через кілька тижнів на цьому відтинку потіснили австріяки і Покуття знову опинилося під Австро-Угорською імперією. Так було кілька разів. Усе це супроводжувалося військовими діями, тобто з боями. Гинули люди, горіли господарства. Було так, що в одному селі зі сходу грабували росіяни, а із заходу — угорські гонведи. І цьому не було кінця-краю.

* * *

Рекрутів везли у товарних вагонах, як худобу. В невеликих віконечках вдень світило сонечко. На його тлі блимали силуети дерев із придорожних смуг, які відділяли залізничну територію від господарських угідь. Калать-калать! Подавали голос колеса вагонів на стиках рейок. Калать-калать! Так одну ніч. День. Знову ніч. На станціях робили зупинки і давали шматок м'яса, хліба і горнятко солодкої чорної кави. Василь зразу кривився від кави, вона мала гіркий присмак. Дома завжди пив гаряче або свіжовидоєне коров'яче молоко. Потяг часто простоював на запасних коліях, пропускаючи зустрічні, які натужно сопучи везли військо

спорядження на фронт. Через кілька днів прибули до кадрової частини полку в містах Брук ан дер Мур і Пернегг. Почалася ота бездарна військова муштра німецькою мовою, яка дуже важко давалася нашим простим хлопцям з українських сіл. Команди подавалися тільки німецькою мовою. Якщо ти правильно не зрозумів команди, то тут одержував зуботичину від тих проклятих капралів, як їх називали молоді рекрути. Через це скільки ходило всяких смішних історій межі рекрутами. І сміх і гріх!

Розказували, що до приїзду на інспекцію архієпископа жовніри мали вивчити його довгий титул німецькою мовою, що по-нашому означав: архієпископ, наприклад, із села такого, рицар тевтонський. Учили два тижні цей дивний титул, і коли нарешті архієпископ заявлявся, жовніри величали його такою “німецькою” мовою: ерц-гирц-пирц, шлях би го трафив, ріпа з мотузками.

Або за цісарування Леопольда, той, як правило, ставив жовнірам три запитання німецькою мовою: “Скільки маєш років?”. Відповідь мала бути: “Двадцять чотири”. “Скільки років служиш?”. Відповідь: “Один рік”. “Чи дістаєш жалування і хліб?”. Відповідь: “Одне й друге”. Та сталося так, що цісар переплутав запитання, поставивши друге першим. На запитання “Скільки тобі років?” — завчена відповідь прозвучала: “Один рік!” — “А скільки ти служиш?” — здивувався цісар: “Двадцять чотири роки”. “Тоді або я — дурень, або ти!”. Відповідь: “Обидва!”

В австрійському війську існувала тілесна кара: щосуботи били буками “провинників”. Особливо це було поставлено на високому рівні у самому Відні, де була так звана “кавалерікасерне”. Тому молоді жовніри дуже боялися потрапити служити до військових частин у Відні. На її третьому “гофі” (подвір’ю) кожної суботи відбувалася така “екзекуція” над тими, які чимось провинилися супроти військової дисципліни. Навіть була команда: “банк геравс, шток геравс!” (давай лавку і бук!). Цю кару офіційно було заборонено в 1861 році, але жовнірів били опісля і без буків.

* * *

У кінці квітня 1915 року активно розгорілися бої на горі Маківці, де оборону переважно тримали усуси. Спричинилося це тим, що на Південно-Західний фронт прибув російський цар Микола II. Зі

Львова він повернув до штабу армії генерала Брусилова у Самбір, потім побував у Хирові та недавно зайнятій наймогутнішій фортеці в Австро-Угорщині — Перемишлі.

Командуючому російським фронтом генералу Іванову дуже захотілося порадувати імператора великою перемогою з Карпатського фронту. Підтягнувши сюди важку артилерію, він кинув у наступ на Маківку кавалерійську дивізію генерала Каледіна та піхотні частини. Почалося. Гармати стріляли з обох сторін. У повітрі повно було снарядів. Одні летіли на Маківку, інші звідти. Були маси випадків, коли снаряди потрапляли один в одного і зривалися в повітрі. Шрапнель літала в повітрі і на землі, як град у дощову погоду. Всі січовики лежали на дні окопів. Невдовзі артилерійський обстріл закінчився. В атаку пішли одні і другі. До роботи взялися скоростріли. Ще не втихли, як слід шуми й гупання в головах від артилерії, як почалося такання. Потім у рух пішли гранати. Тисячі тонн землі було піднято вверх. Здавалося, що Маківка рухається, дихає пеклом. Так минала година за годиною. Здавалось би, на горі не лишилося нічого живого. Але, як тільки росіяни піднімалися в атаку, з гори потоком лився свинець. І тоді спасу не було. Основний удар прийняла на себе сотня усусів Дмитра Вітовського. Зійшлися на двобій дві сили. Та, що знизу сказала: “за всяку ціну візьму”, а друга згори показувала дулі.

Найвищого апогею бої досягли 1 травня. Це був запеклий кривавий бій. Маківка з самого ранку була в суцільних димах. Ніхто не міг розібрати хто стріляв і в кого стріляли. В димовому тумані вже не можна було розібрати, де росіяни, а де усуси. Скрізь повно трупів, крики поранених. Під вечір січовикам своїх позицій утримати не вдалося, а все ж через панічний відступ сусідніх австрійських частин. У ніч на 2 травня спішним порядком на схили Маківки було кинуте на допомогу резервний курінь Григорія Коссака. Сотні з ходу пішли на штурм вершини гори. І знову завили артилерійські снаряди, скоростріли, гранати. Навколо темінь, тільки видно тоді, коли падають освітлювальні ракети. Небо ніби розколювалося навпіл, натроє, начетверо від страшних вибухів. Здавалося, що снаряди уже рвуться під самим небом. Вершина гори двічі переходила із рук в руки. І ось за третім разом російські

полки пішли врозтіч. На побойовищі залишилися зову гори вбитих і поранених. Скільки матерів, жінок, дочок, наречених заплакали в той день. Тільки одному Господу Богу це, напевно, тоді було відомо.

На другий день усі підрозділи усусів були виведені у другий ешелон. Але росіяни так і не всілися. Дуже генералу Іванову за всяку ціну хотілося взяти Маківку.

І взяли. Доценту розгромивши 129-ту австрійську бригаду. При цьому попало в полон понад тисячу цісарських солдат і старшин. Своєрідною помстою відповів на це курінь отамана Григорія Коссака, який під Плішкою зробив вдалий маневр контратакою і захопив у полон до тисячі російських солдат і офіцерів. Великих втрат зазнали на Маківці і усуси.

У цей час на іншій частині фронту з 19 квітня до 10 червня 1915 року німецько-австрійські війська здійснили так звану Горлицьку операцію. Вісім армій під командуванням генерала Макензена прорвали оборону російських військ і рішучим наступом на Перемишль — Львів змусили противника майже цілком залишити Галичину, в тому числі і Покуття.

* * *

“Дорогий мій, коханий Сенью!

Нарешті Львів звільнено від росіян. Майже десять місяців життя під окупацією. Кожний день, кожна ніч повна страху. Ти собі не можеш уявити, що ми тут пережили, а особливо я. Тут так багато людей з міста, навіть з нашої вулиці повивозили, кажуть, у глиб Росії. Кожну годину, кожную хвилину я не жила, а лише наслухала, чи дійде черга до нас, чи ні. Не раз ми всі плакали, переживаючи, якщо дізнаються росіяни, що я твоя кохана, то не залишать нас у спокої. Але Бог добрим виявився до нас, прихильним і якимось нас милував. Вісім місяців від тебе, мій милий, мій соколе, ніякої звістки, аж тепер принесла листоноша пачку листів, і я вже ось кілька днів читаю, читаю, деякі перечитую кілька разів. Над деякими плачу з горя, що тобі доводиться там пережити, іншими тішуся за твої успіхи на фронті. Найбільш дошкульними листами є, де ти описуєш, як проходять бої. Від цих оповідей я завмираю, в мене серце перестає битися, як собі уявлю, що серед тих літаючих зі свистом

снарядів, розриву шрапнелі, розриву гранат знаходишся і ти, мій милий, мій коханий, якби ти знав, як я тебе люблю, люблю і люблю. Ранком пробуджуюсь і чую твою присутність, що не роблю, чи кудись іду, відчуваю тебе поряд з собою, лягаю спати, перед очима стоїш ти, ти мій любий, твоя усмішка, я бачу, як сіпаються твої вуса, коли ти хочеш сховати свою усмішку. Я ще не прочитала усі твої листи але зразу сіла написати тобі від себе, що ми якось пережили цю окупацію, усі живі й здорові. Ти за нас не дуже переживай, головне не підставляй свою голову під кулі. Я як про це подумаю, у мені аж кров холодне, серце завмирає. Але знай, я чекаю на тебе живого, навіть якщо, не дай Боже, станеш калікою, не переживай, я тебе й далі буду любити і кохати. Якщо доведеться, буду носити тебе на руках, лише будь живим. Інакше я не переживу.

*Твоя Стефа.
25.06.1915р."*

* * *

Кобринська, повертаючись до Болехова, надивилася на ті руїни, згарища, які принесла війна. У душі це тяжко переносила. Їй жаль було тих людей, які потерпіли, коли бачила, як ті, хто залишився живим, копошилися в тих руїнах, згарищах, шукаючи вцілілих речей, адже треба було якось жити. Якось вижити! Від цих слів у неї наворачалися сльози. Дуже переживала, чи застане своє обійстя в цілості, чи теж там на неї чекає руїна або згарище. Дуже вже жаліла, що піддалася тимчасовій слабості і повірила у тоті страшні неприродні слухи. Чим ближче під'їжджали до Болехова, тим тривожніше билось серце. Росіяни дуже часто зустрічалися по дорозі, але їх якось Бог милував від близької зустрічі з ними. Коли побачила своє обійстя цілим і неушкодженим, то радості її не було меж. Як у тій біблійній історії. Мав пастух велике стадо овець, але велике було його горе, коли пропала одна вівця. І яка була велика радість, коли знайшлася тота вівця. Від великої отари не було такої радості, як від однієї.

На перших порах почала наводити порядки, ніби її тут не було роки. А далі пішло знову те саме одноманітне життя самотності

жінки. Пробачте! Не таке! Кожний прожитий день був у тривозі. Вдень надзирала, чи не припре ні з цього ні з того чужинця і поспробуй позбутися в часи неписаних правил війни, а вечором те саме.

І так день за днем, тиждень, місяць...Які були переживання, коли в околицях містечка точився бій між росіянами і австрійцями.

А яка була радість, коли росіян погнали австрійські війська і самі зайшли до Болехова. Ще більша була радість, коли дізналася, що це зайшли Українські Січові Стрільці. Це були переважно інтелігентні люди, цвіт української нації, це не те, що кілька днів тут бродили вулицями скопом чужинці. Це не були вже ті вчорашні гімназисти і студентики, це були вже справжні вояки, в яких за плечима серйозні бої і великий воєнний досвід.

Але найбільшу радість приніс її свояк Іван Іванець. Це був син Михайлини Рошкевич, яка приходилась рідною сестрою Ользі, а Ольга була дружиною її рідного брата, о.Володимира Озаркевича. Кобринська пам'ятає його, як маленького Йвася, а тепер перед нею сидів огрядний січовий стрілець, просто красень.

На радощах наклала на стіл усякого їдла. Він з апетитом їв і з великим задоволенням розказував про свої та своїх побратимів ратні подвиги. Вона сиділа навпроти і не зводила з нього очей. Десь у душі заздрила його молодості, а ще гірше, відчувала, що так може і закохатися в молодого легініка. Проте уважно слухала. Давно не відчувала такого душевного підйому. На радощах помолодшала на кілька років.

* * *

орлицька операція зачепила і землі Рава-Руського повіту. Росіян прогнали. Але вся біда в тому, що відступаючі війська забрали з собою багато людей, а то й цілі села українців і вивезли в глибину своєї матінки Росії. Російська преса захльобуючись писала, що Росія виконує свою історичну місію перед братами-слов'янами, бо галицькі селяни самі благали їх забрати із собою, оскільки ніяк не хотіли залишатися під владою жорстокої і злої щодо них Австро-Угорської імперії. То ж як Росія, яка завжди уважала своїх єдинокровних братів, могла їм у цьому відмовити.

На полях перезрівав урожай зернових, колосся почорніло, похилилося до низу, місцями почало осипатися. Комусь зі служивих і спала тоді недурна думка, щоби для збору урожаю використати військовополонених. З них почали формувати бригади, розподіляти по місцевостях, селах, окремих полях. Основне завдання, яке стояло перед військовополоненими, — зібрати урожай зернових, виконати інші сільськогосподарські роботи, виорати і посіяти озимину під наступний урожай. Одну із бригад, яка розмістилася у присілку Зубейки, що біля Погариськ, доручили очолювати Лесеві Мартовичу. Присілок був невеликим, приблизно біля сорока хат і адміністративно належав до Погариськ, хоча туди було трохи далеко. У Зубейках не було церкви, лише невелика каплиця. Але була своя школа, яку війна не зачепила і вона непогано збереглася. Основна частина полонених були українці з Катеринославщини, і Лесь Мартович разом з ними облюбували це приміщення для своєї роботи. Тут він вів своє діловодство, деколи заночовував, дехто ночував і із військовополонених. Мартовича звали паном, слухалися його.

* * *

До Топорівців у відпустку прийшло кілька вояків. Зразу стало відомо про останні новини. Вбито на війні кількох усусів, серед них кошового Григорія Василика. Пропали на війні Їлаш і Онуфрій Угрини. Пізніше появились деякі уточнення, Їлаша вбитим не бачили, мабуть, десь прикидало землею під час боїв, а Онуфрія таки похоронили у братську могилу з багатьма жовнірами.

В Угринів була повна хата плачів. Поштариха плакала зрання до вечора:

— Та як, люди, втратити двох синів? — приповідала голосячи. — Таже це двох здорових хлопів не стало коло хати!... Нащо цеї війни? Кому вона потрібна? А дай, Божечку, щоб той, хто розв'язав її, не мав спочинку ні вдень, ні вночі, аби єго громи били від ранку й до вечора, аби єго палила блискавка щодня, щогодини, аби єго всі діти понімили, аби їх усіх заллєла нагла кров, аби на них напала трясовиця, парша, короста, мор...

Під плотом сидів Петро і лише раз попри раз кутив, з горя не зміг їсти, почорнів. У нього з очей сльози не капали, як у його

Анни, в нього плакало серце, і з нього капала кров за двома синами.

“Оплакуємо двох синів, — весь час думав Петро, — але нічого не знаємо за третього. А де Василь, га? Будь проклята ця війна!”

Невістка не голосила привселюдно, днями в неї плакала душа за Їлашем, а вночі, вночі давала волю сльозам але в подушку. “Боже, мій Боже, що маю робити, як мені бути самій самотній, хоч би була яка дитинка від Їлаша, то все-таки був би якийсь порядок, а так що? Що маю робити? Їлашу, Їлашу! Порадь мені, порадь, як бути, що робити? Ти добре знаєш нашу маму, із-за тебе вони зроблять мене винною. І чим це скінчиться, я лише можу здогадуватися...Твоя війна вже скінчилася, тепер, думаю, вона перейде на мене... Їлашу, мій Їлашу...”

Через кілька днів Настуня пішла в поле. У цей час Анна підійшла до Петра:

— Хотіла-м з тобою заговорити одне словечко, порадитися. Але наперед тобі кажу, що добре би було аби то словечко вийшло на моє, я дурного нічого не хочу, я хочу лише добра...

— Що ти, стара, об’їжджаєш зайця возом, говори що-с надумала.

— Петре. Не перебивай мене. Дай слово сказати, я тобі нічого не говорю, я тобі кажу, навіщо нам тримати цю ялоху коло хати. Їлаша вже нема, вона дітей не має. Онде, Парася має Онуфрійчика маленького, як воно є так є, але це наш онучок, наша кровинка. Хто знає, як там ще буде з Василем, а це-с підросте, та й буде коло хати робітник, буде молодий газда...

— Анно! Анно! Ти що вже й Василя ховаєш?..

— Я нікого не ховаю, лиш не перебивай мене, дай слово сказати, я тобі, Петре, щось говорю, я тобі кажу, що добре би було отак зробити. Я йому про образи, а він мені про гарбузи. Агій! Чекай! Вже-м забула про що говорила. Слова не дає мені сказати. Ага! Нагадала-м. Чула-м на днях, що до Василюхи Петрової прибував який сторонський чоловік, одна нога на кули, з костелями, та й Василюха сватає його до Парасі Пішакової, бо Пішаки, якась далека родина Петрових. Та як над нашим онучком має хтось чужий збиткуватися, га?

— А з Настунев що?

— Не перебивай мене, дай слово сказати. Ігій, який на старість став-єс прикрий, дарма заговорити, та дарма заговорити. А що з Настунев, та що з Настунев... Най забирає свої морги, корову та най іде, куди хоче. Що вона нам фамілія? Їлаша нема, тепер вона нам зовсім чужа. Був би якийсь приплід, то інша справа.

— Анно! Анно! Ти хочеш аби про нас люди говорили, як і тій пісні:

*Ой там, за горою,
Там за кам'яною
Не по правді жиє
Чоловік з жоною...*

— Ет-т! Тобі дурниці в голові!

Уже надвечір поштариха поплелася до сусідів. Парася сиділа на призьбі і годувала своє дитинча.

— Ой, тьху-тьху, який файний хлопчик, який файний, — і сіла поруч,— чисто тобі, як його татко, що подібний до Онуфрійка мого, то подібний, як дві краплі води...

— Ні! Тут Онуфрієвого нема нічого. Він вдався у мене, пішов у нашу фамілію...

— Та що ти говориш, Парасю? Я що, не бачу? Як собі нагадаю, то чисто таким був маленький Онуфрійко. Та що там говорити. Я прийшла тобі сказати, що Онуфрія нема, дай йому, Боже, царсто небесне, — і поштариха поштиво перехрестилася.

— А взагалі-то колись мої тато та все говорили, що душі убієнних на війні усі зразу попадають до раю. Так-так. Агій, щом хотіла сказати. Ага! Нагадала-м. Ще коли Онуфрій ішов на війну, то просив мене, аби я все за тобою надзирала та все тобі помагала, бо ти мала бути нашою невісткою. А тепер їго нема, то все ти будеш нашою. Та й онучок таки наш. Наша кровинка. Так-так.

Парася витріщила очі від почутого, гейби на неї хтось вилляв кварту окропу. Хотіла заперечити, але поштариха встала і пішла до воріт, ніби нічого аж такого не сталося.

Раненько пришкутильгав Петро Угрин. Заусміхався так файно, так файно:

— Невістуньо!

Парасю це так упекло:

— А я що Вам за невістуня? Ви, може, приходили мене сватати? Може, тут на обійстях грали музики чи в церкві я шлюб брала?

Петро навіть оком не моргнув на сказане.

— Невістуньо! Я прийшов тебе просити, аби ти йшла з маленьким жити до нас.

— Що Ви говорите, вуйку! Вам навіщо такої, що кікалася з ким хотіла, як та Ицкова сука?...

— Усе-таки, то наш онучок, рідна кровинка...

— Навіщо Вам тримати в хаті вишкребка?

— Ми маємо трохи поля, маємо сяку-таку худібку...

— Та ми обоє невмивані, нешкребтані...

— Усе, що ми пригадували, буде вашим. А нам що. Нам на старість з бабою треба всього-на-всього подати теплого молочка та кулешки на піч, а за бабину кривду нас Бог, напевно, вже покарав, і то добре покарав...— і тут Петро заплакав.

— Не суди нас і сама не будеш судима...

— І то правда — подумала Парася і зм'якла.

* * *

Польовою дорогою в напрямі міста їхала фіра. Спереду сиділи молодий фірман, рядом уже трохи в літах сивочолий чоловік. У чорному плащі, на голові радикальний капелюх. Він, раз у раз повертаючись, оглядався довкола і кидав погляди на поля. На деяких смужках картопля вже була викопана, на деяких ще ні. Сьогодні нікого не видно, сьогодні свято — Чудо Архистратига Михаїла. У Снятині відпусне свято. Більшість людей відпочивають від непосильної повсякденної праці. Сивочолий чоловік блудив поглядом по неосяжних полях, повитих осіннім смутком, зупинявся на спутаних кількох конях, які паслися на отаві і біля них походжував чийсь парубчак. Коні були файні, вгодовані. Сивочолий чоловік, а це був пан посол Василь Стефаник, більше місяця прожив безвиїзною у Русові. Назбиралося багато домашньої роботи. Він і ще би не їхав до Снятина, але Іван Семанюк переказав, щоб приїхав у гості, на храмове свято. Стефаник не відмовився. Дуже вже

хотілося зустрітися з товаришами, погомоніти про останні новини, чи скоро вже закінчиться війна, чи лише добре розгулялася. Все-таки живуть майже у центрі Покуття, а село є село, поки дійдуть якості приємні вісті, то вже розмиті, збіднілі, скупі.

Стефаник щомиті кидав погляд на русівську хашу, де високо здіймалися зграйки ворон, натужно каркаючи. Багато ворон скакали по окремих виораних смужках і щось виколупували, чи їстівне, чи просто гострили дзьоби об сухі скиби. З дороги добре було видно довгі виорані скиби, які тяглися аж до хаші. До такої невизначеності у житті, звичайно, призвела війна. Навіщо ця війна? Кому вона потрібна? Хотілося завдавати такі питання і хотілося. Але не було кому. Часто до нього приходили сусіди, родичі і теж завдавали такі питання. Але пан посол мовчав.

Хоч була добра половина вересня, але сонце ще пригрівало. Від кількох груш-дичок на полях і навіть від сухих скиб ріллі вже тягнулися вечірні холодні тіні. Якось тихо було на полях, подекуди пахло гноєм, вже дехто вивозив гній на поле і там добротню складавав, щоб гній пролежав до весни. По небу плавали величезні білі хмари. Стефаник підняв голову, дивився-дивився на них і від довгого погляду в одне місце хмари почали видаватися сніговими кучугурами, які по боках були обшарпані вітрами і вихорами.

Що то комусь говорити, радити, рекомендувати. Коли заарештували і цим його принизили, з ним ніколи подібного не було, він розумів, що настав такий час, що він є ніхто, але все ж на таке не сподівався. Сам собі не зміг зарадити. Багато в нього друзів, знайомих, але ніхто з них не в силі був допомогти. Лише знайшлося двоє — Семанюк і Фірманюк. До них сьогодні він і їхав.

Удалині показалася Каламітна. Це було місце, куди збігалися навколишні джерела добротної води. Тут вони били ключами, виходячи на поверхню. Вода була чистою, холодною. Якщо в спеку хтось пив цієї води, то аж сціплювало зуби від холоду, але напившись, потомлені люди зразу відчували, як по тілі розливається приємність, відновлюючи втрачені сили, а деколи навіть здоров'я. Отож, коли постало питання провести до Снятина воду, (у центрі міста було лише кілька криниць, і то не завжди з водою: Снятин

знаходився на такому місці, що під ним майже відсутні водні джерела), магістрат запросив із Відня інженерів. Коли ті приїхали, то почали вивчати всі навколишні водні джерела, з яких можна самотоком подати воду до міста. Перший раз зупинилися на водному джерелі у Потічанській хащі. Джерело знаходилося на рівні верхньої частини ратуші. Але коли заміряли рівень води, виявилося, що він недостатній. Може на той час і стало би води для тих людей, які проживали тоді, але воду проводили завжди з перспективою, що жителів з часом буде збільшуватися. Яка потреба через кілька років знову розширювати водогони? Тому зупинилися на водозаборі в урочищі Каламітна. Воно трохи нижче за рівнем від Потічанського, але має великі підземні резерви води. Так що Снятин уже більше десяти років має чудову джерельну воду.

До Каламітної тяглися сплутані межі ланів, смужки сірих полів, довгі шнури меж, порослих полином і терном. Тяглися мовби сонливі полеві доріжки, а понад дорогою височіли могутні тополі, які сторожею стояли понад дорогою — суворі, непідступні. Вітру не було, і вони безсило поопускали свої віти, лише листочки час від часу коливалися, мовби промовляли: “Скоріше їдьте! Скоріше!”

— Куди мені спішити? — подумав Стефаник. — Я встигну. Свого не втрачу. З друзями зустрінусь неодмінно.

З бічної дороги, яка йшла з Потічка попід Каламітну, несподівано виїхав на проїжджу дорогу із візком жид-катранник. Візок, напевно, був добре завантажений, бо Ицко ледве штовхав його навперед себе. Він був увесь у порохах, спітнілий, важко дихав. Груді ходили, як, неспричком, міх у кузні, коли коваль дмухав ним на вогонь. Руді пейса звисали аж до плечей, на кінцях закручені у колечка. На ногах виднілися старі черевики, з правого стирчав брудний палець із великим нігтем.

— Як живеш, Ізю!

— Хіба це життя, пане посол? Ви добре живете. Їдете фірою, добротними кіньми, помальований віз, файно прибрані. А я що? Бідний Ицко, помащений, у порохах, — обзирає себе, зауваживши, як Стефаник скривився. — Ви, пане посол, напевно, їдете храмувати. А я мушу возитися з крамом, бо моя Суре десь мене

виглядає, та й діточки мої хочуть їсти, одягатися не гірше від інших. Сидять дома з відкритими ротами. Бідний Ицко мусить весь час щось кидати, аби тоті роти були повні. Так, так...

— А як ви дивитесь на те все, що твориться навколо нас?

— О, проше пана, то все є політика. Бідний Ізьо до політики не вмішується. Ізьова політика, це щоб був хліб, до хліба, аби діти були не голодні, вбрані і щоб їм було тепло. А решта...І Ицко, зігнувшись у каблуку, здвигнув з місця візок, бо то було трохи під горб, та й поплентався далі.

Стефаник подивився вслід і задумався. Думки його сполошили гавкіт псів на водозаборі. Він повернувся, подивився збоку на їздового, той зрушив з місця. Гавкіт псів зігнав з дерев сполоханих ворон, які знялися з галасом і кружляли над водозабором, голосно каркаючи, ніби там щось упустили і хотіли підняти, а потім, набравши висоту, полетіли на ті смужки полів, де була викопана картопля. На деревах водозабору вже виднілися пожовклі листочки. Вони сиротливо оглядалися навколо, не розуміючи, чому вони не такі, як усі. Пси продовжували гавкати. Вже минаючи Каламітну, попереду замітили, як назустріч їм ішов жебрак.

Він не йшов, а ніби скавав на своїх двох милицях. На скуйовдженій голові чупер так стирчав у різні боки, що здалеку здавалося, ніби то розмістилося вороняче гніздо. У жебрака була лише одна нога і та боса, давно не мита, бо знизу виднівся товстий шар бруду, ніби хтось пришив шматок грубої шкіри. Щоб ошкребтати ту ступню, треба би було парити в гарячій воді півднини. А хто це буде робити та і коли? В сорочці, портініцях. Брудна і полатана в кількох місцях сорочка, підперезана старою окрійкою, звисала поверх портяниць аж до колін. З одного плеча на шлейках звисала торба нижче пояса на лівому клубі, друга — на правому, третя торба звисала назад і пленталася, підсакаючи по спині при кожному крокові.

— Славайсу Христу, пане после! — зігнувшись у каблуку привітався жебрак. Від несподіванки Василь Стефаник стрепенувся, помахом руки зупинив коні.

— Навіки Слава Богу, старче! Звідкіля йдемо?

— Звідти, напевно, куди і ви прямуєте.

— Так! — подумав Стефаник, — це якийсь балакучий жебрак. По-перше, знає його, по-друге, він його бачить уперше.

— Як там відпуст сьогодні у Снятині?

— Який там відпуст, пане посол! Такого бідного відпусту у Снятині не пам'ятаю. Що то війна наробила. Змалів нарід, ой змалів. Коли це було, що би я ніс додому порожні торби. Дивіться: оця в мене на пшеничний хліб. Є лише пару кусників. Оця на житній хліб. Теж пару кусників. А оця, що ззаду, на яшний. Теж є пару кусників. Коли таке було? Таже минулими роками вони всі були повними. А в цій, де пшеничний хліб, навіть були роки, що було по пару куснів білого хліба, а то й калача. Ви розумієте, навіть калача! А тепер? — і жебрак махнув безнадійно рукою. — Але я й за це дякую Господу Богу нашому, бо основне здоров'я — буду здоровим, то якось не дам собі пропасти. Он у мене в сусідстві троє з хати не вернулося з війни. Розумієте? Троє! Була повна хата людей, а тепер дивиться осиротіло...

Стефаник штовхнув легенько їздового, щоб той їхав, бо зрозумів, що хоч нарід змалів в очах жебрака, все хтось пригостив чаркою, і кінця цій бесіді не буде. Невдовзі спереді показалася ратуша.

* * *

Літом 1915 року керівники Головної Української Ради і Союзу Визволення України з категоричною вимогою військових звернулися особисто до цісаря Франца Йосифа з пропозицією збільшити чисельність Українських Січових Стрільців до 12 тисяч і реорганізувати легіон у бригаду. Цісар погодився. Але з такою пропозицією не згодні були польські впливові кола.

У липні на фронт приїхав престолонаслідник архикнязь Карл. На полі вишикувався Легіон Січових Стрільців. Архикнязь у воєнній формі, високий, худощавий, ішов уздовж шеренги. Його супроводжували корпусний командант генерал Фляйшман і дивізійний командант генерал Гофман, а також отаман Гриць Коссак.

Перед цим цілу ніч падав дощ. Тепер сонця ще не було, все навколо покрито сірою імлою, в якій ще виразніше виднілися навколо зелені поля. Усе пахло свіжістю, особливо приємно було

вдихати свіже повітря. Наслідник ішов поволі і глибоко вдихав свіже повітря. Здавалося, що воно паморочить йому голову, бо, йдучи, ледь-ледь похитувався. Повітря було прохолодне але запашне. Звідусіль з навколишніх полів і лугов линули різкі запахи диких трав. Так пахло в його парках, де він любив проходжатися самотньо. Всі австрійські наслідники мали відведену територію, на якій були побудовані — великий палац, допоміжні споруди, парки, невеликий двірець зі своєю залізницею, свої поїзди, свій штат обслуги. Часто, гуляючи по парку, не переставав думати, чого б це Рудольф, найстарший син Франца Йосифа, наслідник престолу застрелив свою жінку, а потім себе. Хоча це сталося ще в 1879 році, ця тайна не розгадана дотепер. Цісар заборонив розслідувати цю справу.

З дерев від найменшого подуву сипалися краплини дощу. Вони блистіли мов наповнені сріблом, птаство заливалося криком, співами, тьохканням, кукуванням. Недалеко в селі дуже гавкали собаки. Ще кілька років у цьому престолонаслідницькому містечку жив наймолодший син цісаря Фердинанд, який разом зі своєю дружиною був убитий у Сараєво, через що й розгорілася ця війна. — Через це? — і Карл усміхнувся сам до себе, — Це стало лише приводом. Не було б цього убивства, сталося б щось інше. За наслідником карбував крок генерал Фляйшман. Він помітив усмішку на обличчі принца і в нього відлягло від душі. Дуже чомусь серйозним приїхав Карл, чим викликав велику тривогу в душах вищих військових чинів. Але все Слава Богу! Слава Богу минулося. Земля, напившись досхочу води за ніч, здавалося, здригалася в такт карбівничих, які карбували кроки мов на центральному пляці в столиці.

Престолонаслідник залишився задоволений оглядом Легіону усусів. На radoщах Григорій Коссак звернувся із проханням реорганізувати легіон у полк зі штатною структурою австрійської армії. Та лише у вересні, після наполегливих вимог провідних діячів Головної Української Ради та командування УСС, було прийнято рішення про реорганізацію. Три курені — Сеня Горука, Василя Дідушка і Дмитра Вітовського об'єдналися у 1-й полк Українських Січових Стрільців. Полк отримав штатне озброєння, якого раніше не мав.

На початку жовтня усуси знову зайняли оборону на Стрипі. І знову потрапили в пекло боїв, які почалися 7 жовтня наступом росіян. Сонце було вже високо над деревами і пригрівало, з укритих памороззю берегів річки здіймалася пара, у затінках дерев ще лежав сивий іней. По воді повзли останні клапті туману, і вода вже іскрилася з-під них, як тут раптом розпочалася артилерійська підготовка.

“Дорога моя Стефко!

Пишу тобі листа на коліні на дні окопу. Вже кілька годин російські гармати молотять наші окопи. В повітрі видимо-невидимо снарядів. І всі вони, в повітрі розриваючись, несуть для нас смерть. Серед такого пекла сидить собі жовнір на дні окопу безрадний, бо кулі тріскають і тут і там, і не знати, що найближча секунда принесе. Це я пишу не для того, щоб ти, моя мила, жила в страсі. Я просто пишу правду, щоб ти хоч трохи могла уявити, що то таке війна. Щоб ти ніколи її не пізнала. Це страхіття. І не видно цьому ні кінця ні краю. Дуже прошу Бога, аби нас хоч трохи відвели на другу лінію для відпочинку, може, вдасться хоч на хвилину завітати до Львова і побачитися з тобою. Як я за тобою скучив, за твоїми поцілунками, які дотепер надають мені сили і снаги. Ти, моя любове, ти моє кохання, ти моє золотце. Цілую...

Твій Сень.

7.10.1915 року”.

* * *

На початку жовтня Василь Стефаник та Іван Семанюк, домовившись на храмовому обіді в господі Семанюків, що хотіли б відвідати своїх близьких Леся Мартовича та Івана Франка, приїхали до залучанського двірця на потяг до Львова. Яке було їхнє велике здивування, коли дізналися, що каса не працює. Квитки нікому не продаються. Усі пасажирські потяги зафрактовані військовими на час війни для перевезення війська. На пероні і всередині невеличкої станційки повно військових. Ніхто не хотів з ними говорити. Розсердившись, повернулися додому. Зі злості аж до Снятина не розмовляли.

* * *

Цілу ніч хлюпав дощ. На ранок хмари так опустилися низько, що здавалося добре підніми руку, то зачепиш їх. Під ногами чавкало болото. Дороги і стежки так рясно вкриті опалим листям, що вибоїни і глибокі колії стали невидимими під цим іржаво-золотистим рядном.

Полежавши в польовому госпіталі, Михайло Голинський попросився на фронт. Оскільки ще повністю не видужав, його призначили старшим патрульним. До його обов'язків входило наглядати за позафронтною смугою, звідки не давали спокою сербські партизани. Це було дуже небезпечно, бо майже кожен серб, навіть дівчата, були озброєні і патріотично налаштовані.

Оглядаючись навколо, чи не побачать чого підозрілого, під ноги не дивилися. Через вибоїни і глибокі колії, які були прикриті опалим листям, патрулі часто падали. Оглядали кожну хату, надвірні споруди. Нічого не брали з продуктів, не пили воду з криниць, бо серби часто це все залишали, навмисне обробивши отрутою. Зайшовши до однієї хатки, Михайло наказав патрульним обдивитися все крок за кроком. Сам поліз по приставленій драбині до стіни на горище. Пам'ятаючи мстивість сербів, почав оглядати драбину. Піднімаючись вище замітив, як за четвертим щаблем драбина підпилена. Засвітивши сірника, побачив скраю на горищі дві зв'язані гранати, з'єднані шнурком із підпиленою драбиною. Після цього Михайло настояв, щоб його призначили до фронтової служби. Але недовго побував на фронті.

Якраз на Дмитрія, 8 листопада, вдосвіта сербська армія разом з партизанами пішла в наступ на австрійські окопи в околиці Валев. Від несподіванки було багато вбитих і поранених. Страшні верески, зойки, плачі і прокльони лунали того ранку. Голинського поранили в праве плече, і він надовго вибув з лінії фронту.

* * *

Артилерія біла довгий час. Ранок був ясным і холодним. У повітрі після нічного приморозку стояла бадьора свіжість. Але раптом усе покрилося димом і порохами. Навколо зробилася темрява. Як було легко дихати вранішнім повітрям, так враз більшість січовиків почали кашляти. Не ставало свіжого повітря.

Тільки де-не-де крізь куряву появлялося ясне сонце і знову зникало. Гармати, як несподівано почали стріляти, так несподівано і перестали. З ровів, окремих окопів піднімалися вояки, струшуючи з себе порохи. Поранені волали про допомогу. Були такі, що вже не піднялися і не подавали ознак життя. До поранених кинулися санітари, але тут в атаку піднялася російська піхота. Атака рушилася на Семиківці, де річка Стрипа була мілкою, але з багnistими берегами. Кілька сотень січовиків відбили атаки ворога. Сонце дедалі пригрівало дужче. Небо стало чистим, пилюка і курява вляглися, стало легше дихати. Та бої продовжувалися. Так тривало майже місяць. Січові стрільці сотника Сеня Горука так полюбили свого старшину, що склали про нього пісню і співали під час переходів, а й то під час атак:

*Гаразд, Горук, іще гаразд!
Гаразд, гаразд, гаразд, гаразд!
Горук веде свої ряди,
За москалем йде до води.
Москаль, заздрів, що йде Горук,
Від Стрипи втіє, як зайчук.
Ножі, набої, кріс згубив,
Горук його за карк їмив.
Гаразд, Горук, іще гаразд!
Гаразд, гаразд, гаразд, гаразд!*

14 жовтня свято Покрови Пресвятої Богородиці. Походить це свято із подій 910 року в Царгороді — столиці Візантії. Місто обложили араби. Ціле місто й жителі у великій тривозі. У храмі Пресвятої Богородиці, де зберігалася її риза, правиться всеночне. Стривожений народ заповнив церкву. Між народом ревно молиться про охорону міста св. Андрій Юродивий зі своїм учнем Єпіфаном. Відправа кінчається. Втім св. Андрій бачить, як від царських врат іде світлом осяяна Пречиста Богородиця у супроводі св. Івана Хрестителя і св. Івана Богослова, та при співі великого хору святих. Божа Мати підходить до престолу, вклякає, довго молиться і заливається сльозами. Після встає, здійсмає зі своєї голови чудову хустку-покрову-омофор, і широко простирає її над народом у церкві. Видіння зникає. Св. Андрій і Єпіфан, які бачили це видіння,

зрозуміли, що Пресвята Богородиця прийшла, врятувати місто. Подія чуда блискавкою розходитьсь по місті. Вороги відступили. Місто врятоване.

Київські князі, королі, полководці, гетьмани радо вибирали Пречисту Діву Марію за свою Покровительку. Князь Ярослав Мудрий 1036 року розбив печенігів, і з вдячності для Бога і Його Пресвятої Матері побудував у Києві собор св. Софії і храм Благовіщення на Золотих Воротах.

Наші славні запорожці мали на Січі церкву на честь Покрови Пресвятої Богородиці з іконою її Покрови. На іконі вверху був надпис: “Ізбавлю і покрию люди моя...”, а від запорожців під іконою була простягнена лента вгору до Божої Матері з написом: “Молим, покрій нас чесним Твоїм покровом і ізбави нас от всякого зла”. Вибираючись у похід на ворога, козаки вислуховували молебень до своєї Покровительки і ревно співали: “Под Твою милость!” Вернувшись щасливо з походу, спішили до Неї зі щирою подякою. В їхній бойовій пісні “Нумо, хлопці, до зброї” є такі слова: “Нам допоможе св. Юр ще й Пречиста Мати, турка звоювати”.

Кому незнана чудесна пригода Почаївського монастиря в липні 1675 року перед турецькою облогою. На ревну молитву монахів і вірних Пресвята Богородиця з’явилася над монастирською церквою і своїм омофором заслонила монастир. Ту чудесну подію увіковічила пісня на честь Божої Матері “Ой, зійшла зоря вечорова і над Почаєвом стала”.

Зранку австро-угорське військо молилося на честь свята. Ревно молився і Сень Горук: “Пресвятая Богородице! Спаси нас усіх від сліпої кулі чи осколка, допоможи нам подолати одвічного ворога і об’єднати усі українські землі...”. Але почалася артилерійська канонада. Росіяни, зібравшись із силами, пішли у наступ і з великими втратами прорвали лінію оборони 129-ї сусідньої бригади, зайняли Соколів, причому захопили у полон весь 1-й запасний полк угорців.

Перший курінь Сеня Горука попав в оточення з трьох боків, а з четвертого — Стрипа з її багnistими берегами. Над куренем нависла смертельна небезпека. Сень скрутився сюди-туди: —Що робити? Куди діватися? Невже здаватися в полон? І тут йому явилось Боже провидіння. Лівим берегом Стрипи в напрямку

Соснівського причілку пливло невелике сяйво: "Боже! Там ще мають бути австрійці. Він недавно чув звідтіля стріл". Сень передав по ланцюгу команду: "Усім повзком пробиратися на лівий берег Стрипи і добиратися на Соснівський причілок. Останнім до останку стріляти зі скорострілів, щоб обманути ворога". Він сидів в укритті і стежив, як виконується команда. Стрільцям не треба було розказувати двічі. Вони його розуміли з півслова. Нарешті залишилися три усуси, які скорострілами косили по окопах росіян. Сень махнув їм рукою, і вони один за одним, припиняючи стрільбу, подалися до Стрипи. Сень останнім пішов за ними. Росіяни на перших порах навіть не збагнули, чому перестали стріляти. Вони потирали руки, що ось-ось австрійці піднімуться з піднятими руками. Але пройшло більше півгодини. Вони кинулися до окопів, а ті порожні.

А ось те, що розпочалося 1-2 листопада, перевершило всі попередні бої. Ранок був ясний і холодний. Поля навколо рясно вкриті опалим листям, ніби іржаво-золотистим покривалом, посмугованими рясними тінями, які падали від дерев, і освітлені променями сонця. Чувся щебіт пташок, повівав легенький холоднуватий вітерець, який продовжував зривати окремі пожовтілі листочки, і крутячи ними легенько, опускав їх на землю. Шепотіли між собою дерева, в їхніх рухах відчулося якесь пожвавлення, вони ніби на щось чекали, надіялися.

І раптом з боку росіян заgrimіла несподівана канонада. Через кілька хвилин усе змішалось: опале листя, грудки ще не замерзлої землі, порохи, дим, виття снарядів, літали кульки зі шрапнелі... Раптово противник по всій лінії фронту пішов в атаку. Росіянам вдалося прорвати оборону 55-ї дивізії і захопити Семиківці. Щоб закрити пролом, були, як завжди, кинуті курені полку УСС. Особливо туго прийшлося сотні отамана Сеня Горука, які вийшли непоміченими під Ішків, і стрімкою контратакою відкинули противника на своїй ділянці. Особливу роль тут відіграв підрозділ під командуванням Петра Франка. Сам Петро, зціпивши в руках гвинтівку з начепленим багнетом, зігнувся і мов з граніту пішов уперед. Очі його набрали якогось блиску, обличчя перекривилося. Якби його хто побачив у темноті, то, мабуть, відсахнувся би з

переляку. Побачивши таким свого старшину, за ним кинулися його вояки. Зверху і з боків летіли снаряди, розривалися в повітрі, не переставали лунати гвинтівочні вистріли, татакання скорострілів. Але розстрільна під проводом четаря йшла вперед цілою і неушкодженою. Вже показалися окопи противника. Розстрільна не те що збавила крок, але навіть прискорила. Нікого поки що не вбили. Росіяни з переляку почали хреститися, кидати зброю і зі словами “Нечистая, нечистая” залишили окопи. Підрозділ четаря Петра Франка безперешкодно зайняв перші рови. Але так було не скрізь.

Другі підрозділи дійшли до половини і змушені були відступити до своїх ровів, залишивши на полі бою вбитих і поранених. Зараз-таки росіяни пішли в атаку. Двинула хвиля росіян, яких, здавалось, би не зупинить ніяка сила. Вони не вперше постановили: “За всяку ціну візьмемо”, а Василь Угрин, піднявшись на весь зріст, прокричав: “Браття! Ніколи і нікому не віддамо ні однієї п’яді своєї землі!”

І почалося. Усуси кинули окопи і пішли в контратаку, ті побігли до своїх. З російських ровів вискочила підмога. Пішли ті в контратаку. Усуси не витримали і побігли назад. Назустріч вискочили з ровів на допомогу усуси і погнали росіян, усявши трупами й пораненими поле бою. І так без кінця-краю. В донесенні до командира полку Сень Горук писав: “Коло мене страшні річі. Поранених багато. Вбитих ще більше. Не можна їх прибрати, бо скоростріли стинають усе на своєму шляху. Російська артилерія не перестає стріляти по наших ровах. Біля нас з однієї сторони ще є група німців, з другої — вже росіяни. Вістуні доповіли, що біля самого Ішкова теж є ще німці. Вояки цілий день нічого не їли. Їду можна буде підвезти тільки коли стемніє. Як буде так і далі, то з двох сотень (моєї і Носковського) мало хто залишиться живим. Добре було б, якби ці дві сотні ввечері були замінені”.

На другий день зусиллями січовиків позиції були відновлені. Прорив росіян на Бережани відбито. Очевидці говорили, що після Маківки це була друга велика битва полку УСС.

* * *

Австрійське командування не довіряло українцям воювати проти російської армії, бо при першій нагоді ті здавалися у полон. По-перше, через ту муштру незрозумілою для них німецькою мовою. По-друге, не хотіли воювати проти своїх братів-українців та взагалі православних. І по-третє, прагнули за всяку ціну зберегти своє життя у полоні. Тому Володимир Хронович опинився на італійському фронті, за десять кілометрів від італійського гірського міста Меццоломбардо. Лінія фронту, як така, не була сформована. Як починала бити артилерія з одного і другого боку, то всі ховалися на дні викопаних на скору руку окопах або сиділи за великими брилами каменю. Снаряди розривалися, і шрапнель розліталася на кілька десятків метрів. На дні окопу присів Володимир Хронович, голову сховав межі плечі, щоб захиститися від шрапнелі. Якщо попаде кулька в руку чи плече, невелика біда, а якщо в голову, то попрощаєшся з цим світом. Щоб менше думати про стрільянину, яка інколи наводила жах на жовнірів, почав ревно молитися і просити Господа Бога, щоб залишив його живим. Стріл продовжувався. У такий скрутний час пригадав, як під час навчання в учительській семінарії познайомився із “Карбами” Марка Черемшини. Тепер чи зі страху, чи просто, щоб забутися, почав цитувати те, що запам’ятав:

“У пригорщі брав би тото зелене село, лелів би, як дрібненьку запашну отаву, гладив би, як паву.

Дивіть, хитається межі горами, гей дубова колиска у віночку, чічки розкидає.

Хотів би тоті чічки позбирати, вітрові не дати, в садочку посадити...

У пазуху ховав би тоті хмари, коло серця їх грів би.

Коби влазилися, коби серця не розмняцкали!”

Таким рідним, таким близьким понесло від цих слів, аж серце заколотилося. Від задоволення зажмурився, і не почув, як перестали стріляти. Зробилася така тиши-тиша навколо.

Був гарний сонячний день. Десь була десята година, добре почало вгріватися сонце. Нагріте повітря мерехтіло над кам’янистою горою. Згори повівав прохолодний вітерець, — і тоді коливалися

гілки на деревах, шелестіло листячко, затремтіла лісова рослинність. На самому низу, куди ще не дійшов вітерець, дерева стояли, як вартові, задивившись на сонце, а трохи далі виднілися поля, зелені, шумливі. Як морські хвилі коливалися досягавші пшениці і жита. У деяких місцях, як і на наших полях, червоніли маки, на інших — сині волошки, в яких ніби відбивалася небесна синява.

І тут, як грім серед ясного неба: “Auf! Auf!”. (Значить іти в наступ). “Hurra! Hurra!” (Ура!) — почулося звідусіль.

Хронович вискочив з окопу і побачив, як звідусіль вискакують жовніри і всі біжать помежи великі камені, хто перескакує з одного на інший вверх. Раптом звідти застрекотав скоростріл. Усі попадали помежи камені, хто причаївся за невеликими скалами.

“Боже! Коби ранило в руку або ногу. Лише не шкідливо. Щоб попасти до шпиталю, і там перебути цю безглузду братовбивчу війну. Там, за горою, помежи камені, лежать такі самі італійці. І нас посилають стріляти один з одного. Що ми один одному винні? Та нічого!” Тут знову команда:

— “Auf! Auf!”

* * *

Ще недавно присілок вкривали важкі мокрі тумани, від яких були мокрими стріхи, інколи з них аж капало, були мокрими плоти, дерева, кущі. Кукурудзиння в оденках і купах так вимокло, що листя звисало з них мов катання. На подвір’ї, на дорогах, стежках таке було болото, що стало проблемою перейти ним. Можна було загубити в ньому чобіт. Іти по болоті, всеодно, що тягти за ногами прив’язані якісь кулі. Сирість довкола, холодні вітри не давали можливості щось робити надворі. Якщо й припікала якась нагальна робота, то, вискочивши надвір, мерщій хотілося повернути в хату, де горіла груба і по хаті розходилося тепло. Цілоденно кричало птаство на деревах, шукаючи сховку від холодних пронизливих вітрів. Надвечір на заході виринали велике червоне сонце і нехотючи повільно опускалося вниз, як казали в народі, шукало ліпших світів. Ще довго з нього виривалися криваві відблиски, а потім зіставалася лише велика червона заграва, яка все згасала,

згасала. Натомість раптово падала мряка, покрита темнотою, і стало темно-темно надворі.

Але і цьому надходив кінець. Вночі зв'язвся різкий холодний вітер. Лесь Мартович лежав на постелі, накритий периною, і вслухався, як у вікна дереться пронизливий вітер. У грубці весело потріскували дрова. Йому добре було видно, як вогненні язики пожирають поліна. Ті, впираючись своїй кончині, час від часу тріскали, виділяючи при цьому тепло. Коло грубки сидів полонений солдат на імення Сафат і підкидав у неї дрова. Він був родом з Катеринославщини. Зарослий. Шинеля на ньому знищена, у двох місцях полатана. Чоботи уже так сходилися, що підошва ось-ось відвалиться, і він прив'язав її до чобота якоюсь мотузкою. Все роздумував: був би тепер на передовій, був би добротно одягнений, взутий, нагодований. За те кожну мить треба дивитися в очі кістлявій. А тут нема кістлявої, але не одягнений, не взутий, деколи голодний.

А вітер надворі вив, як зграя вовків. Сафат вийшов надвір. Навколо розливалася страшenna п'тьма. Чи через те, що тільки що від світла, чи щось інше, але нічого не бачив. Не бачив, як хмари опустилися низько-низько і тяглися з полів щільним туманом. Різкий вихор обкрутив навколо нього, ніби хотів обійняти його, але це, як виявилось, було йому не під силу. Сафат був здоровим чоловіком, може, в останній час схуд трохи, але міцно стояв на ногах, мовби вріс ногами у землю. Очі призвичаїлися до п'тьми, і він побачив, як хмари розділилися і звідти показалося зоряне небо. Тріщала повітка недалеко у сусідів від натиску вихорів, повз нього пролетів сніпок, зірваний зі стріхи.

— Що там твориться?

— Ой, дорогий мій паночку, не питаєте. Там таке твориться, ніби десь там у Погариськах повісилося кілька десятків чоловік.

— Ніяк не може взятися зима. Преться, преться, але міцна цього року осінь все не попускає і не попускає.

— Нікуди осінь не подінеться, ось-ось випаде сніг. Ось побачите. Кажу Вам, мій пане, зима цього року буде лютою і сніжною.

— Звідтіля ти знаєш, солдате?

— По шишках на смереці, по шишках...

Надворі щось луснуло. Сафат вибіг, на ходу натягаючи шапку і пірвану шинелю. Вихор зробив свою справу. Вершок з повітки лежав перевернутим на городі. В повітці було трохи минулорічного сіна. Вітер знайшов свіжу роботу. Ввірвався всередину повітки і давай гуляти по сіні, перевертати ним, хапав в оберемки і вискакував надвір, розтрясаючи. Ха-ха-ха-ха! Реготав, чи то з радості, що допався до повітки, чи з безсилля людей. Ха-ха-ха-ха! — чулося в повітрі.

На ранок завірюха трохи вщухла. Люди повиходили з хат і оглядали, яку шкоду їм заподіяла. Харчиха заголосила: це в неї з повітки здійняло верх. Ще влітку заготувала трохи сіна для кози. Тепер сіна майже не стало. Воно, як зелена трава на Зелені свята, було розстелено по городі. У Павлика Семена повалило майже нову стодолу. А скільки лежало плотів, воріт, хвірток... Останні валялися по канавах, ніби вчора в Зубейках пройшло Андрея. Та й не мав хто їх знімати, бо хлопців у селі майже не було. А скільки дерев потрощених лежать упоперек доріг, по садках і в недалекому лісі. Найстарші люди на цьому присілку не пам'ятали таких надокучливих вітрів і вихорів. І все-таки окремі жінки добиралися попід плоти, тримаючись руками за колики, до своїх сусідів, щоб погомоніти про всячину і понарікати на мерзенну погоду. Старші, немічні чоловіки, яких не заполокали до війська, мусили зробити чоловічу роботу. За причиненими дверима stodіл з ранку до пізнього вечора махали ціпами, молотячи житні снопи. Хіба це молотьба, коли окремі не ціпами махали, а ціпи ними? Але дуже хотілося до Різдвяних свят закінчити з молотьбою

Шкутильгаючи приплентався з Погариськ листоноша. Дуже був невдоволений, що так далеко довелося йому зранку тьопати. Він приніс Лесеві Мартовичу повістку, в якій вказувалося, що він, як резервний старшина, повинен 31 січня стати до загального військового ополчення. Австро-Угорщина вимітала останки ландштурму.

— Це що так наперед? — запитав Мартович.

Але небалакучий листоноша здвигнув плечима, попив гарячої несолодкої гарбати з липи і пішов. Він не мав коли тут сидіти.

Лесь ще раз прочитав повістку і усміхнувся: — Австро-Угорщина не може таки обійтися без Леся Мартовича. Ну що ж, піду, раз я така важна парсуна, піду. А чого б то не піти? Лише питання: чи доживу до 31 січня?” Кому міг розказати, з ким поділитися, що останнім часом хвороба знову почала про себе давати знати. Його так боліло всередині, що він місця собі не знаходив. Про це знав лише один чоловік, якому він повністю довіряв. Це військовополонений з Катеринославщини — Сафат, Йосафат Чорнобай. Тільки цей чоловік знав і розумів, який хворий його пан.

Надвечір вітер стих. Похолодало ще дужче. Опівночі пішов сніг. Він падав крупними сніжинками і рясно. Земля миттєво побіліла. Над ранком погустішав. Коли почали вставати господарі, щоб нагодувати худобу, побачили, що земля вкрита товстим шаром снігу, неначе кожухом. Сніг не переставав падати.

Чи то від цієї нестійкої погоди, чи через що інше, Лесь так ослаб, що не піднімався з ліжка. В одному із класів школи, де він уподобав собі, було тепло. Про це дбав Сафат. А коли його не було, приходили інші військовополонені. Також уродженці з Катеринославщини.

Аж під вечір перестав падати сніг. На землю зійшла така тиша, що жодного стороннього звуку. Все замовкло. Заніміло. Оглухло. Здавалося, що сніг прислухався до навколишнього світу, до звуків. Він, неначе оте дитинча, лупав довкола очима і все вивчав. Не видно доріг, меж на полях, поламаних напередодні дерев. Усе покрито білою пушистою ковдрою.

Як уже не раз жалів Мартович, що не послухався Бачинських, того, з батьківськими очима, лікаря. — Ой характер у мене! Характер. Ще й до того дурна впертість, — перебирав у пам'яті, тримаючись за живіт. Поклавши руку на болюче місце, відчував ніби якесь полегшення. Але болі з кожним днем наростали.

— Ага! Нагадав! Непослух твій, Лесю! Непослух тебе погубить! — усміхнувся легенько, згадавши батька. При цій згадці зробилося якось приємно на душі, навіть здавалося ніби зменшився біль.

— Пане, мій дорогенький, солоденький, може, я поїду з Юрком Юстином до міста по лікаря? — співчутливо дивився на нього Сафат.

Лесь довго дивився на свого, можна сказати, рятівника, дивився, а потім заперечливо помахав головою.

— Але, паночку, це добром не скінчиться! — вдарив рукою об руку.

— Знаю! Хіба я не розумію, — і мовчки повернувся обличчям до стіни.

Нараз Лесь тихенько засміявся. Сафат повернув голову: чи йому причулося? Лесь пригадав, як одного разу вони з Василем Стефаником ішли по вулиці, а назустріч баба Проскурнячка вела козу. Лесь ні з цього ні з того набрав серйозного вигляду, підійшов до баби:

— Вуйно! Це правда, що ви продаєте козу?

Та зміряла по суті діла хлопчиська, подивилася на вїйтового сина, який стояв ззаду:

— Можу й продати! А ви що, може, хочете купити?

— Ну, — здвигнув плечима Мартович, — якщо немає ніяких ганців, може й куплю.

— Та які ганчі? Та вам усяк у селі скаже, що це за коза. Такої кози ніде не знайдете. Паночку! — не на жарт розійшлася Проскурнячка, — та вона яка їдчиха, їсть, що дасте, пійло п'є з будь-якої посудини, чи масне, чи пісне. Блеє лише, коли хоче до цапа. А як пасе, як пасе. Де прив'яжете, зразу пасе. Кожного року виношує по двоє козенят, доїться майже до окоту, — Проскурнячка завелася, ніби читала по писаному.

Стефаник не дуже надавався до сміху, але стоячи ззаду просто душився.

— А до читальні ходить? — серйозно мовив Мартович.

Баба: “А!...А!...А!...” — і мову ніби відібрало.

— От бачите, а кажете, що немає ганців, — спокійно.

Стефаник не міг більше стриматися і голосно засміявся. Баба козу розвернула і погнала в протилежний від них бік.

Або ще таке пригадав:

Василь Равлюк з Тулови запросив їх обох зі Стефаником на канікулах до себе в гості. Було жарке літо, поряд Прут. Хлопці приїхали. Батько Равлюків тримав пасіку. Хлопці, знайомлячись із господарством, крутилися недалеко від пасіки. Раптом надлетіла бджола і вкусила Стефаника у нижню губу. Та враз запухла і висіла, як постіл. Равлюк з Мартовичем дуже сміялися зі Стефаника.

У хаті на стіні висів образ святого Іллі, що їде у двокінці по хмарах і блискавки розкидає. У святого Іллі чи тому, що образ був старий, чи через помилку художника, нижня губа була більша за верхню, і коли увечері поставали молитися, Лесь штовхнув Стефаника: — Диви, така губа, як у тебе. Він тобі кривиться.

З цього хлопці пирснули зі сміху і повтікали з хати. Потім Василь Равлюк розказував, що мама довго бурчала: — То, Василю, у всіх вчених такий короткий отченаш?

Лесь знову через силу тихенько засміявся.

На ранок небо посвітліло. Повітря зробилося розрідженим і голоси надворі стали чіткішими, різкішими, бадьорими, ніби розтинали те все, що біліло навколо. Невеличкий присілок мовби пробудився від довгого сну, заворушився. Люди прокидали стежки від хат до воріт, до стаєнь, до stodіл, де зберігалися корми для худоби, навколо хатів. Кілька дітей вибігли на вулицю і почали качатися по снігу, потім жбурлялися сніжками, нарешті відкопали санчата і побігли кататися з гірки. Все це супроводжувалося радісними криками, веселощами на цілий присілок, ніби ніде не було війни, ніде не стріляли, не було вбитих. Життя йшло своїм чередом.

Наближалися Різдвяні свята. У кожній хаті приготувалися до них. Головне, що Різдво буде зі снігом і морозами. До хати треба пускати колядників, сніг стопиться — і нічого. А якщо болото? Господиня не дивиться на колядника, а звертає увагу лише на ноги, чи багато несе з собою болота. Небо прояснилося, і всім стало зрозуміло, що йде до морозів. Лесь помало вийшов надвір. Різке повітря вдарило в голову, і він захитався. Йому приписана сувора дієта. Але яка в цих умовах дієта? Того не з'їси, на те лише подивися, а їсти треба, бо треба жити. А що їсти? Від недоїдання сильно схуд. Організм перестав приймати навіть молочні

продукти, яких тут було багато. Йому приносили і козяче, і коров'яче молоко, домашній сир, сметану. Він тільки на те все дивився. Все частіше почали снитися мама, тато. Вони приходили до нього майже кожного вечора і все просили, щоб він ішов до них, що їм там добре, буде добре і йому. Якось приснився Петро Стефанів.

— Як там Марія зі своїми дітьми — впала йому думка і тут же згасла. Нічого йому не було милим, нічого не радувало. А болі мучили все гірше і гірше. Ця байдужість прийшла до нього недавно, якось несподівано, коли подумав: Досить цього добра. Який резон так мучитися? Задля кого жити на світі? Це захопило його і несло вперед, як галузку в потоці: де-не-де спинить, де закрутить, боротися вже несила, а назад повернутися теж. Зрозумів, що доля несе його, мимо нього у невідомість, до того порога, за яким починається потойбічний світ.

У хвилини просвітління надіявся на одужання. На обличчі появлялася усмішка, начебто її навіював вітер, розпалював у серці нестримне бажання поїхати до лікаря, до місцевих знахарів... — Ех, полинути б птахом, помчати ще раз над усім світом, над рідними місцями, над рідною землею!

Лесь лежав на ліжку вже кілька днів. Не підводився. Не мав сили. Життя помало згасало, як воскова свічка.

— Пане мій! Пане! — побивався Сафат.

Лесь повернув голову і втупився очима в свого тепер вірного побратима.

— Чого тобі?

Він уже сподівався на найгірше.

— Напали добре в печі і йди собі кудись. Залиши мене самого... Самого... Завтра зранку прийдеш напалити грубку. Їсти не неси. Не хочу...

Втупився очима в стелю. В голову почали лізти картини з його веселого дитинства. Вних у саду росло кілька вишень і дуже рясно родили. Знизу завжди обривав доспілі плоди тато. Вище лазити боявся. Одного разу малий Лесь, ще не ходячи до школи, сам виліз на вишню і всю обірвав, потім на другу, третю...Всі були в полі. Коли поприходили, то не йняли віри, що це він нарвав майже відро вишень.

— Якби ти, Лесику, був завжди таким чемним, то тобі ціни не було б, — усі гладили його по голівці. Йому тоді так було приємно, так приємно, що в душі поклявся завжди бути таким. Але того натхнення надовго не стало. Лесь від цієї згадки усміхнувся і повернувся лицем до вікна. Від цієї дитячої згадки повіяло чимось таким близьким, рідним. По тілу почало розливатися тепло і ніби ота проклята виразка зменшила біль.

День хилився до заходу, мороз дужчав. Лесь учув, як по дорозі проїхали санки і дуже рипіли по снігу їх полозки. З вікна віяло холодом. Він помало піднявся, вийшов у сніи і закрив вхідні двері на защіпку. Йому знову стало погано. В очах потемніло. Ловлячись руками за стіну, ледве дійшов до ліжка і впав. Так знесилився, що не міг накритися. Так і лежав. Перед очима ніби промайнули спершу мама, потім тато, Марія, Вікторія, Людмила. При появі Людмили скривився. Не міг їй простити, що вона вийшла заміж за поляка, і той усе поміняв у хаті по-своєму. Через це рідко їздив додому. А так деколи хотілося додому. Так хотілося...Роззутися і босяком пройтися садом, походити навколо хати, посидіти на печі, поскакати по хаті. Відколи там появився отой поляк, Лесь у своїй хаті, де народився, виріс, став чужинцем.

Надворі почала мінятися погода. Хмари опускалися все нижче і нижче. Появилися вихори, які, кружляючи по землі, інколи хапали жмені снігу і підносили його високо-високо. Там носили ним, носили, а коли бачили на дорозі чи в полі перехожого, то кидали тим снігом в обличчя, і після довго чувся від того дикий регіт. Вітер посильнішав, свистів і прорізував повітря, крутив хмарами, поки звідти не виривалися вихори. І завили вихори, мовби вовки, далеко в лісі, хапаючи в оберемки снігу і розсипаючи в повітрі. Пішов шум по присілку, по полях, зробилася метушня, свист, виття, снігова курава.

На ліжку лежав Лесь Мартович і прощався зі своїм життям. На те, що творилося надворі, вже не реагував. Нестерпний біль, який несамовито мучив кілька днів, ніби ущух, а насправді там усе затерпло. Руки й ноги стали холодними. Якби хтось їх накрив. Не було кому. — Боже! Скільки прожив в Улицько Зарубанім, ніколи в голову не приходило, що доведеться помирати на якомусь

хуторі чи присілку. І то в 45 років. Як хотів зустрітися зі своїми друзями — Левком Бачинським, Василем Стефаником... Де тепер його Мілька? Як вона там? Будь проклята ця війна.

І втратив свідомість. Нараз опинився перед райськими воротами. Легенько постукав. Так несміливо. — Може ніхто мене і не почує, — подумав. Але з часом брама відхилилася. Звідти показався святий Петро.

— Звідки ти і чого тобі треба?

— Я, Олексій Мартович, уродженець Торговиці, виріс у Топорівцях, тепер знаходжуся у Зубейках. — І вже зовсім тихо: — прошу Божої опіки.

— Як!? Ти Бога не шанував, не сповідався, не причащався, батька і матір свою не шанував, скрізь тебе супроводжував непослух. Тепер ти просиш Божої опіки! Тобі дорога до пекла!

— Святий Петре! Але я своє пекло перебув на Землі. Хіба я зазнав щастя в житті? Все своє життя віддав служінню людям. Старався робити людям тільки добро. Не курих, не п'янствував, не гуляв. Через ревне служіння людям не побудував особистого щастя, не побудував хати, не посадив сад, не викопав криницю, не народив сина. Часто хворів. Хіба мій хрест, даний мені Господом Богом, не був для мене тяжким?

— Не прирікайся! Ти де знаходишся? Про це все буде сказано на Божому суді. А тепер ти безбожник! Тобі про це не говорив твій тато? Ти послухався його? Не буде тобі Божої опіки!

І Лесь, весь мокрий, прийшов до тями. Довго обдумував над тим, що йому приверзлося. Потім щось нагадав, довго в грудях ніби щось боролось в ньому, клекотіло, силувався кілька разів і нарешті вродив: "Господи! Прости мені грішному". Після невеликої паузи продовжив: "Якщо можеш, простити". Ці слова мовив уже шепотом. Нараз закашлявся і з рота буркнула кров...Залляла груди, потекла аж на ліжко. Лесеві здалося, що його кудись несе, високо-високо. Нарешті опинився на ясній поляні, кругом зеленіла трава, легенький вітерець ворухив кущиками і гілками невисоких дерев, дуже співали пташки. — Аж тепер я зажив чудовим життям. — Його нічого не боліло. Стало весело. Душа його раділа.

Раділа...

* * *

Цілу ніч гуляли вихори по полю. Метушня, свист, виття, снігова курява не припинялися. Вони почергово били, зазирали у вікно, що там робить чоловік, який не рухається, не реагує на їхню гульню. — Лежить! Лежить! Він мертвий! Мертвий! Уже ніхто його не підніме! Не підніме! — гукало і завивало звідусіль. Це була справжня чортяча гульня. Здавалося, ніхто не затулив ока, наслухаючи, як надворі гуде, тріщить, реве, гуркоче, наче десятки возів мчать по вибоїстій дорозі, а від тупоту коней двигтіла земля.

Ранком, лише почало світати, на дорогу вийшов чоловік. На нього зразу накинулися вихори зі снігу. До тепер вони забирали з полів сніг і закидали дороги, накидали під окремі помешкання аж до вікон, від каплиці було видно лише верхню частину хреста. Здавалося, вже нема для них роботи на цьому присілку, аж тут появилася жива істота і, мов ті вовкулаки, накинулися на свою жертву. Але Сафат був сильним чоловіком і, з трудом переставляючи ноги, обминаючи великі намети, прямував до свого пана. Його розбудив страшний сон. Відчуваючи неладне, квапився. Спершу відкинув від порога сніг, потім відкрив замок, а двері не відчиняються. Він почав стукати і кричати:

— Пане! Мій паночку! Це я! Сафат! Відчиніть!

Потім кинувся до вікна. Але з хати ні звуку. В душу закрався якийсь страх. Інші військовополонені ще звечора розбрелися хто куди по сільських хатах. Їх відпустив добрий пан-начальник. Вони ще ласували добрими різдвяними стравами. Не пропадати ж добру. Сорочка на плечах вмить стала мокрою. Озирнувся довкола кілька разів, знову гримав. Страх погнав до першої найближчої хати Олекси Лемішка. Разом побігли до сільського вїта Гната Думича.

Виламали двері до школи. Увійшли до кімнати, де жив письменник, і ахнули. На ліжку лежав мертвий Лесь Мартович, весь у крові. Насамперед описали нехитрі пожитки покійного. Сафат скочив на коня і погнав до повітового містечка Рави Руської. А це було неблизько. Там працював адвокатом близький товариш Мартовича Іван Кунців. Сафат до верхової їзди не годився. А тут ще в обличчя било зустрічним холодним вітром. Час від часу в обличчя кидало жменями снігу. Хтозна звідки був той сніг. Скільки

разів минулої ночі його кидало і перекидало з місця на місце. Кидало снігом і з гори. Очі заліплювало, і час від часу доводилося їх протирати. Забивало очі і коневі. Сафат кілька разів збивався з дороги. Але після обіду побачив крайні хатки Рави Руської.

Коли прив'язував коня до воріт, то аж тепер придивився, що кінь схожий на якогось сніговика. Весь був у білому Особливо білили грива і хвіст. З вікна виглянув Іван Кунців і зразу зрозумів, що сталося непоправне. Він не раз вів розмову на цю тему з Лесем Мартовичем. Тільки Лесь і Іван знали про його хворобу. Знали, що в будь-який момент це може статися.

Іван Кунців поїхав в Улицьке Зарубане. Там його батько служив парохом. Поміркований отець уже був у віці, то зазделегідь зробив для себе дубову домовину. Молодший Кунців вирішив забрати її для Леся Мартовича. — Хто тепер зробить добротну домовину? Якщо майже всі майстри на війні? — Не хотілося як — будь похоронити свого товариша. Все-таки визначний український письменник!

Батька дома не було. Іван зразу знайшов домовину, але коли відкрив віко, то вжахнувся. Поки домовина лежала без діла, духовний отець зберігав там горіхи, сухофрукти, насіння гарбузів, крупу гречки. До вечора домовина була на хуторі. Мартовича військовополонені спорядили і поставили в домовину. На ранок намітили похорони. Кунців об'їздив навколишні села. Запросив усіх священиків, інтелігенцію. З однієї церковці привіз хрест і процесію. Біля небіжчика ночували Іван Кунців, близькі сусіди і більше десятка військовополонених.

Погода не мінялася вже кілька днів. Цілу ніч надворі продовжувало гудіти, тріщати, ревіти, гуркотіти. Снігом било в шибки самотнього вікна, одного разу серед ночі почувся якийсь вереск недалеко в полі. Всі повибігали з хати, але надворі світу білого не було видно. Вітер, вихори так завівали, аж сутужно було на душі.

Іван Кунців, сидючи біля тіла покійного, все думав про Мартовича. Так, як він його знав, тут не знав ніхто. "Тяжке життя прожив — у бідності, в злиднях, деколи голодний, ніколи належно не одягнувся, слабість вимучила, помер у муках, перед смертю не

причастився. Він розумів, що вже довго не протягне, і одного разу мовив до нього, щоб його похоронили на цвинтарі у селі Монастирок. Там облюбував собі цвинтар, на горі, видно усе село, видно далеко поля, гарна природа, багато у Монастирку мав знайомих”.

Раптом щось по вікнах тарахнуло. Знову усі повибігали. Надворі так мело снігом, що світа білого не видно. Недалеко на снігу вітер крутив невеликою галузою. Напевно нею і тарахнуло по вікнах. — Якби так сам знаходився у хаті, та ще й біля мерця, — мовив напівжартома Сафат, — то міг би зі страху і душу Богові віддати.

— До Монастирка 12 км. Як це пройти в таку віхолу? Але це усний заповіт. Усний. Всеодно треба виконувати. Це ж треба мати й щастя вмерти, — десь він чув такі слова, і ніяк не міг пригадати, — є так що гарна погода, сонячна, суха, а є дощова, під час похорону паде злива, в даному випадку снігова буря. Як на рано замете дороги, чи доберуться панотці. Гляди, ще й не буде кому похоронити.

Кунців укотре глянув на покійника, ним стрясонувало від холоду: в печі давно погасло, хата вистудилася. Він глянув на Сафата, той зрозумів. Підійшов до пічки і підоклав дров. З неприкритих дверцят виривалися відблиски вогняних язиків, які пожирали сухі дрова. Ті тріщали, мовби огризалися. Відразу з плити по хаті попливла тепла хвиля.

— Боже! Ще недавно з ним зустрічався. Був бадьорий, нічого не говорив про хворобу, розповідав, що багато має заміток, як закінчиться війна, то багатьма оповідками повеселить своїх читачів. Усе! Усе! Повеселив. Не тільки читачів, а й своїх друзів. Кілька разів згадував, хотів би зустрітись зі своїми друзями дитинства. Дуже надіявся, що його відвідають Маріїні хлопці, які десь отут недалеко воюють, — Гнат, Клим. Тепер усе! Усе! Скінчилося!

Так у роздумах перейшла ніч. Ніхто не стулив ока. Що характерно, погода не мінялася. Ніхто із мешканців присілка не показувався на вулиці. Лише ті, у кого була худоба, вибігали надвір, добре закутавшись, бігли до стаєнь, щоб погодувати худобу і знову до хати. Снігова заметіль і мороз дуже дошкуляли всім.

На радість Кунціва, почали з'їжджатися панотці. З десяти запрошених прибуло лише три. З кількох сусідніх шкіл прийшло три вчительки. Ще підійшло кілька місцевих жінок, віддати останню шану їхньому доброму панові, бо він по їх просьбі посилав на їхні поля чи городи робітників з числа полонених солдатів. Сафат подивився на своїх товаришів, кивнув їм, ті взяли в руки хрест і процесію. Один із найстарших отців розпочав відправу:

— Помилуй нас, Боже, по великій милості Твоїй. Молимося Тобі, вислухай і помилуй! Ще молимося за упокій душі Олексія. Усопшого раба Божого Олексія, і щоб простилися йому всі його прогрішення вольні і невольні.

Щоб Господь Бог оселив його, де душі праведних спочивають. Милості Божої царства небесного і відпущення гріхів його у Христа безсмертного царя і Бога просі-і-і-ім-м...

Слава Отцю і Сину і Святому Духу-у-у-у! А-а-а-амінь...

Усі перехрестилися.

Через якийсь час похоронна процесія вирушила з подвір'я школи. Сусід приїхав кінями, і на фіру встановили закриту труну з покійником. Більшість військовополонених повернулися, бо не мали в що добре одягнутися. Їздовий, сидячи на переді фіри, тримав хрест. За фірою йшли панотці, схиливши від снігу й вітру голови. За ними йшло три вчительки, кілька сільських жінок. Військовополонені несли процесії. Всі йшли один за одним. У глибокому снігу, в заметах передній залишав сліди, задні ставали у ті самі, щоб легше було йти — така процесія йшла за покійним Лесем Мартовичем.

— Подивіться люди, — перевертав усе в думках змучений без нічного сну Іван Кунців. Йому хотілося кричати, — сьогодні в присутності багатьох священнослужителів, при великому здвигові інтелігенції і народу хоронимо видатного українського письменника, майстра сатири й гумору, смака генія, як часто висловлювався Василь Стефаник — Леся Мартовича... Чого воно так? Як народиться бідний, то все життя живе у бідності. Навіть похоронити не можна нормально — або дмуть бурі з порохами, або зливні дощі, страшна хуртовина зі снігами... Вихори сніговії все навіювали уривок пісні:

*Вчора була суботонька,
Сьогодні неділя,
Чом на тобі, одинаку,
Сорочка не біла?*

* * *

сю зиму 1916 року полк січових стрільців перебував у тилу. Січовикам дозволили побувати вдома. Дорогою з Глушкова, поринаючи в глибокому снігу, йдучи по незайманій дорозі, спішився молодий жовнір.

Ніч була тиха, морозна. На небі сяяли зорі, а поміж ними ніби хто розсіяв срібний пісок. Високо вгорі добре виділявся ясний місяць. Колись жовнір чув, якщо уважно дивитися на місяць і довго, то згідно з біблійною легендою можна побачити силует Каїна, який проколює вилами Авелю груди. Він дивився, дивився, але нічого такого розгледіти не зміг. Тоді зупинився. Так уважно дивився, що на очах аж виступили сльози.

Попри дорогу стояли нерухомо дерева, схиляючись під тягарем снігу. Вони стояли тихо, мовби дрімали, цим створювали таємничість у цій розлитій над полями тиші, подібні були на білі привиди. Поля, куди не глянь, білили, аж блимало щось у очах і час від часу доводилося їх протирати, мовби запітнілі окуляри, коли зайдеш у хату знадвору. Навколо була тиша. І тільки щось — чи то шелест блимаючих зірок, чи пульс замерзлої землі, чи сонний подих дерев — тремтіло в морозному повітрі.

Цього не помічав Василь Угрин добираючись із Городенки з потягу. Йому дали кількадечну відпустку. Йому здавалося, що йде дуже швидко, дуже вже хотілося додому, подивитися на своїх. Як там вони без нього? Що їм відомо про Їлаша й Онуфрія? А може, вони десь рядом воюють і нічого один про одного не знають.

Хоч від швидкої ходи дуже спітнів, але мороз щораз дужче і дужче щипав за вуха. Василь раз по раз розтирав руками вуха, але не проходило і півгодини, як вони знову давали про себе знати.

Не всіх відпустили додому. Василеві теж сказав старшина, що він не піде додому, бо не проявив себе у боях. А як мав себе

проявити? Що не так, як усі, стріляв по ворогах, не так, як усі ходив в атаку? Чи може, того, що залишився живим? Усе це хотів виказати йому, але той пильно подивився в очі, посміхнувся, і Василю стало легше на душі. Ось він тепер і спішить додому, хоче застати своїх, поки не сплять. Нарешті почали мерехтіти вогники в окремих хатах. Почувся гавкіт собак. Таке це все було йому рідним, близьким, що якби мав крила, то здійнявся б і полетів навпростець на своє подвір'я. Василь ковзнув поглядом на заметену снігом дорогу, на заметені хати, одинокі дерева побіля них, і йому вкотре защеміло в грудях. Вечір, тихий, морозний, навколо стало видніше, глянув на небо, а там, здавалося йому, що зірок стало набагато більше, як було коли він ще був на Збродах. Складалося враження, що їх хтось усе розсіває та розсіває. Запахло торф'яним димом. Боже! Який це рідний запах. Хотілося від радості крикнути: Лю-ю-юди-и-и! Це я-я-я-я! Василь Угринів! Йду додо-о-ому! Трохи було пізнувато і на вулицях не видно нікого. Тільки лише де-не-де в хатах мерехтіли вогники від каганців. Від морозу аж дух перехоплювало. З боку Підвисокого подув холодний, аж колючий вітер. Василь ішов швидко і з цікавістю позирав на кожну хату. Ось у млині ще світиться, напевно, ще мелять зерно. Онде, у Сопотиків світяться вікна, а біля воріт стоять прив'язані коні, запряжені у залубиці. Видно, що давно стоять, бо залубиці вже так розвернуло, що приперли коней до воріт. У гмінній канцелярії жевріє світло. Біля церкви темнувато і не видно сторожі. То тут, то там гавкання собак. Нарешті Василю тенькнуло у грудях. Він побачив рідне йому обійстя. Вікна були темні. Значить уже сплять. Василь цих кілька кроків таки біг. Підійшов до дверей, сіпнув — зачинені. Підійшов до вікна і легенько постукав. Ніхто не озивався. Постукав голосніше. Знову тихо. Тоді вдарив кілька разів кулаком. Думав, скло вилетить. Але то, напевно, з радості. Яке щастя стукати у рідні вікна. За ними рідні і близькі тобі люди.

— Хто там не дає спати? — почувся з хати невдоволений чоловічий голос.

— Тату! Це я!

— Хто я?

— Таточку! Це я, Василь! Відчиняйте!

— Який Василь? У нас був Василь! Але нам сказали, що він убитий!

— Як убитий? Я живий! Ади стою перед вами! Та відчиняйте, бо я вже замерз!

Відповіді не було. Почулось якесь шарудіння.

— Як це відчиняти? Ходить вас тут цілими днями і грабують наш нарід.

— Мамо! Таже нарозумте нашого тата! Що ви також мене не пізнаєте?

В хаті знову стало тихо. Зробилася суперечка.

— Ану вийди на світло! Най подивимось на тебе, бо під вікном темно.

Василь вискочив на світло. Місяць якраз почав ще ясніше світити, мовби хотів допомогти.

— Та де це наш Василь? Що ми Василя не знаємо? Наш Василь набагато менший, щупліший. А це-с хлоп! Що прийшов нас грабувати? Та в нас нічого нема! Йди до багачів!

— Відкривайте двері, бо виломаю, а ні, то повибиваю вікна! Що ви вдаєте дурних! — вже зі злості не говорив, а кричав Василь.

З хати почулося:

— Оце вже бесіда таки нашого Василя.

Двері відчинилися. Василь не встиг переступити поріг, як на шию, голосячи, кинулася мама. Вона розплакалася, цілувала, обіймала:

— Хоч один, хоч один, слава Богу, живий, живий! Божечку, яке щастя, яке щастя!

Тато в хаті запалив каганець. Заплакав спросонку малий Онуфрійчик. Згодом Василь з мамою зотяглися до хати. Підійшов тато, тричі поцілувалися. Василь здивовано подивився на Парасю, яка заколисувала дитину і нічого не розумів.

Більше півтора року не був у селі. Коли відправляли на війну, був таким собі хлопчиськом. Тепер це був міцної статури парубок. Одягнений у світло-блакитний однострій. А що був білявий на вроду, цей колір добре йшов йому до лица.

У кінці січня Іван Семанюк переказав Василю Стефанику, щоб той негайно приїхав до Снятина. Вранці, добре одягнувшись, Стефаник саньми рушив до міста. Дорогою обдумував, щоб могло таке статися. Лютий мороз пік в обличчя. Зліва проїжджали мимо хаші. Граби були вбрані у все біле, мов ті наречені перед вінчанням. Зрідка обривався сніг з верхньої галузки і обрушувався донизу, тягнучи за собою сніг з інших гілок. Гілки випрямлялися і радісно дивилися на світ і на своїх подруг, які під вагою снігу теж стояли похилені і бурчали на сніг, чого це він упав якраз на них а не на землю. Поля були вкриті білою пухнастою ковдрою. То тут, то там виднілися на снігу заячі, собачі, іноді лисячі сліди. Стефаник позирав на все довкола, але в голові крутилися інші думки. Підростають хлопці. Семенкові через місяць уже 12 років, Кирилові скоро — 8, а Юрчикові — 7. Семенко вчиться у першому гімназійному класі в Городенці. Недавно їздив до нього, зустрічався з їх директором Антоном Крушельницьким. Добрий педагог, організатор, добре відгукувався про Семенка. Казав, що той чемний, добре вчиться. Від цього пан посол усміхнувся в бороду.

Коні добре бігли і задніми ногами все кидали грудками снігу на передню частину саней, деколи грудки снігу падали і на Стефаника, але він їх не обтрясав, не хотів витягати руки з кишень. Саньми час від часу заносило то в один бік, то в інший. Коли сильно заносило, під грудьми появлявся якийсь холодок, здавалося, що сани відірвуться і їх так і понесе, так і понесе. Попри дорогу стояли високі тополі, всі у снігу, суворі і неповторні, як ті сторожі. Ніде не видно живої душі. Навколо величезна пустка, біла й нежива, застигла від морозів. Якби не поодинокі дерева на межах, то у млистій далечині не відрізняв би неба від землі, лише зліва все віддалялася від них синя хаша в снігу, ніби якась темна і чорна хмара, що насувалася на Верхашу.

Коли він дома — хлопці чемні, не пустують. Кирилко ходить до школи. До науки, правда, не дуже, але він завжди за ним слідкує. Плешканова жаліється, коли його дома нема, то вони трохи пустують, особливо малий Юрчик. Він ніколи ще не бив хлопців, що б вони не витворили. Жаль йому їх, напівсироти. Хоч

Плешканова добре за ними доглядає, але він розуміє, дітям хочеться рідної неньки. Тому й жаліє, лише деколи трохи сварить.

Ось уже й показався Снятин. День похмурий, сіруватий. Снятин у тумані. Всі дерева, огорожі окутані в паморозь, і тому здавалося, що вони в'їхали в якесь снігове царство. Крім того, все навколо в снігах. Ось зліва показався міський цвинтар. Гробів майже не видно. Все замело снігом. Лише зрідка виднілися прокидані стежки. Напевно, побільшало небіжчиків і доводилося розчищати доріжки. На конях весело дзвонили дзвоники і перехожі зупинялися й проводжали поглядами стефаниківські сани. Нарешті сани зупинилися перед помешканням Семанюків на Вірменській вулиці.

Стефаник прямо забіг до хати, бо, по правді сказати, трохи застиг від холодної дороги. Привітавшись, запитально подивився на Семанюка. В того на обличчі прочитав якусь стурбованість.

— Що сталося, Іване?

— Сідай, сідай, зараз усе зрозумієш.

Семанюк підійшов із газетою в руках.

— Я знаю, що ти “Діло” не передплачуєш. Тут є цікаве звідомлення. Ану, бери прочитай.

“Д[окто]р Лесь Мартович, український письменник, помер у селі Погариску...” — Стефаник зірвався на ноги, пом'яв газету і шпурнув. У очах йому потемніло, він захитався...

— Василю! Тобі погано? Випий води. Випий трохи води.

— Мені вода не потрібна, — прошепотів, — якби ти знав, якби ти знав, Іване, кого я втратив, — і заходив по хаті. Довго ходив. У хаті панувала тиша. Нарешті, мовби стрепенувся, підібрав газету, випрямив і почав далі читати: **“...Равского повіту. Похорони відбулися при участі місцевого населення і дооколичної інтелігенції як духовної, так і світської, а також гуртка полонених російських жовнірів-українців, які своєму управителеві і просвітителеві віддали останню прислугу. ВІП. (Отсю вістку, без подання дня смерті і похоронів, дістали ми в остатній хвили. Нарис про покійного подамо завтра. Ред.)”**

Стефаникові тряслися руки, губи. Семанюкова поклала перед ним три скляночки наповнені горілкою, тарілку із закускою. Взяла одну зі скляночок:

— Спом'янемо покійного Леся. Дай йому Боже, царство небесне, — і перехрестилася. За нею перехрестилися і його побратими. Стефаник не закушував. Від випитого навіть не скривився.

Семанюкова налила вдруге. Стефаник підвівся, не промовивши жодного слова, вийшов надвір. Виліз на сани:

— Додому, — глухо вимовив.

— Ми мали заїхати до Шміцлера.

Стефаник промовчав. Фірман і собі скочив на сани. Доїхавши до перехрестку на Городенку:

— А до пана-дідича, Степана Дудчака, будем повертати?

Стефаник промовчав. Коні мчали на Русів.

Письменник не бачив, як тумани оповили всі поля, за десять метрів нічого не було видно. На деревах побільшало інію, і вони далі всі стояли, мов наречені перед шлюбом. Навколо панувала тиша. Лише чулося, як санні полозки розтинають сніг на дорозі.

Перед очима, в голові крутився, здавалося, рядом сидів, Лесь Мартович. “Мій хлоп’ячий сміх і смак генія... Мій хлоп’ячий сміх і смак генія... Мій хлоп’ячий сміх і смак генія...” — гупало в голові. Коли в нього був препаршивий настрій, не хотілося вчитися, а інколи і жити, саме він... він...Мартович, розвіював його тугу, розраджував, розказував якісь веселі історії, аж поки Він не починав усміхатися. Ніхто із його друзів не вмів, чи не хотів, у важкі хвилини життя, так розраджувати, як Лесь.

А як Лесь спонукував його до творчості, сам нічого в той час не пишучи, особливо, коли втрачав віру в літературу й життя. І коли Стефаникові було важко, особливо тоді, як Євгенія відмовила йому в коханні, він поїхав до Леся Мартовича, в Городок. І там, тільки йому відкрив свою душу. Там, у Лесеві, знайшов свою розраду. Коли повертався, то хоч рана не загоїлася, але вже з неї кров так не сочилася.

Коні вїхали на подвір’я. Він зіскочив з саней і хутко забіг до хати. Біля столу сидів тато, Семен. Василь привітався, роздягнувся і присів недалеко. Той, бачачи сина не в настрої, почав розповідати:

— Йой, Василю, що ми мали на днях. Ади, тота біла телиця почала телитися і все ніяк не могла. Так дулася, так дулася, сарака,

води відійшли, а теля не показується і не показується. А такими очима дивиться, так дивиться, аж плакати хотілося. Особливо, коли підніме голову і дивиться на мене, дивиться, а потім му-у-у-у, му-у-у-у, гейби просить помочи. А я що? Ну що я поможу? Якби хоч ніжки показалися, а то нема й нема. Телиця така годна, я всяк уже передумав, навіть косу вже заніс до стайні. Та то всяке буває.

Потім мені щось стукнуло в голову, це видко від Бога, та й побіг за Мафтеєм, Проскурняком, Слободяном. Мафтей запхав руку, намацав ніжки і потягнув до себе, отак по котики, а далі ні в зуб. Нас, четверо хлопів тягнемо за ніжки і тягнемо за собою телицю. Тоді я побіг і ще закликав Миколу Стефаника та Юрка Гнатюка. Вони ймили телицю за роги, а ми за ніжки. Думав, що відірвемо теляті ноги. Та то чотири хлопи, та то сила. Нарешті ніжки пішли за нами і раз вискочив такий бицюра, що бицюра. Чоловіки підіймали і прикинули, що десь буде мати коло сорока кільо. Так це ж первістка, розумієш, первістка. Думаю, телиця має відслабувати, та де, як кажуть у нас, де стан, там і сила. Зараз-таки підвелася, почала облизувати теля, я дав їй пити, підкинув того зеленого сінця, зеленого, як барвінок, ти знаєш, я все люблю спеціально перед родами і після давати таке сіно.

А тепер нова гризота. Має от-от упороситися льоха. Мама надзирає вдень, а я вже другу ніч ночую біля неї. То такі морози надворі, не знаю, чи не доведеться брати її до хати. Що то за льоха. Така спокійна, а така матка, що де, де, такої лиш пошукати...

Семен звернув увагу, що Василь далі сидить задуманий і його, видай, не слухає:

- Що сталося, Василю?
- Тільки що довідався, що помер Лесь Мартович.
- Що-що?
- Помер Лесь Мартович...
- Як! Такий молодий?

До них підійшла Плешканова, почувши про смерть:

- Дай йому, Боже, царство небесне, — і перехрестилася.
- За нею перехрестилися оба Стефаники.

Місто засипане снігом. Тротуари ще трохи прочищувалися. Сніг двірники відкидали на край проїжджої частини дороги. А вже сама дорога протоптана кіньми і санними полозками. Взад-уперед бігли санні повозки. Це були відкриті залубиці, красно оздоблені всякими вирізами, або просто помальовані, покриті теплими ковдрами, якими замотували пасажирів. Їздили і фіакри на санних полозках. У фіакрах вікна і дверцята закривалися і, звичайно, там їхати було вигідніше. Не відчувалося зовсім вітру і, здавалося, що там мороз не так дошкуляє. Мороз не спадав навіть вдень, і від нього аж дух перехоплювало. З-помежи високих будинків тягнуло холодним, аж колючим протягом. На одній із санних повозок їхав курінний отаман Сень Горук. Він теж одержав кількаденну відпустку.

Замріяно дивився на засніжені вулиці, на обриси будівель, які вимальовувалися на тлі неба та дерев, на посріблені покрівлі і темні стіни окремих будинків.

У голові шуміло, ще недавно тут господарювали росіяни, встановлювали свої порядки, арештовували безневинних людей і вивозили вглиб російських територій. Як це австрійське командування допустило, що Львів був зданий ворогові без жодного пострілу? Ще й сьогодні багато людей сушать мозок, як це могло статися. А сталося!

Фірман цвьохкав на кобильчину, махав батогом, хоча худобина і так бігла щосили. Пасажир не підганяв, але спішив господар: чим більше зробить рейсів, обслужить більше пасажирів, більший буде заробіток. Вдалині Сень замітив дорогий його серцю будинок. У ньому мешкає його кохана, його любов, там чекають на нього, щоднини щогодини. Він торкнув рукою їздового. Той зрозумів цей жест і притягнув віжки. Кобильчина задерла голову догори, вперлася ногами об бруківку, санками занесло аж під стіну. Яке щастя, що поблизу не було перехожих, а то можна було когось збити.

Сень наближався до будинку, в якому жила його Стефа. Роззирався довкола, ніби вивчав це місце, хоча вже не раз тут перебував. Раптом входні двері відчинилися і звідти вибігла вона... Він став, як укопаний, з руки зсунулася сумка. Вона бігла до нього, роздягнена, розхристана, з відкритою головою...

Він стояв і в голові роїлися думки. “Боже! Оце, напевне, найбільше щастя на світі. Бути коханим і кохати когось. Чому ти, Господи, не дав цього розуму у двадцять років, двадцять п’ять, але тепер у 43 роки, коли його ровесники вже одружують своїх дітей і скоро будуть бавити онуків? Він працював для інших, на благо своєї України. Брав активну участь в культурно-громадській роботі. Так, його багато знають, поважають. Але є речі, які треба самому робити. Коли все приїжджав додому до Снятина, то тато і мама говорили: “Коли ти, сину, вже приведеш нам невістку? Що там у Львові нема файних дівчат? Якщо нема, то ми тобі тут знайдемо”. Він сміявся з того, інколи злився. “Що вони розуміють?” — думав часто. Хіба вони знають, чим я займаюся і чи зрозуміють мене. Їхнє діло працювати на землі, вирощувати хліб і до хліба. А тепер уже, з висоти польоту птахів, він зрозумів, який був неправий, чому не послухався батьків. Нераз картав себе за таку легковажність. А тепер на фронті лише починається артилерійська канонада, він усе думає: “Отак, Семенку! Колись отак гахне, прикидає землею, і ніхто, крім батьків, за тобою не заплаче. Тепер, звісно, ще заплаче моя кохана. Моя любов, яка, ось, біжить до мене, очі світяться радістю. Я відчуваю, що вона справді мене любить і кохає. Та, якщо, не дай Боже, доведеться згинутися, війна є війною, то любов стане прикрою згадкою в неї і буде тягнутися до пори до часу. Якби були діти, то діти будуть довго пам’ятати, що в них був такий і такий-то тато. Так що треба, Семенку, щось думати. Треба, треба...”

Він розпростер руки і Стефа — його Стефка розгорячена, задихана від бігу, впала йому на груди. Він розщепив шинелю і обгорнув її, притискаючи до грудей. Від гарячого затяжного поцілунку йому закрутилося в голові. Їй теж... їм здалося, що вони знялися і полетіли високо-високо, де нема людських страждань, не летять снаряди, не чути вибухів, нічних зітхань, німих чотирьох стін, ніхто не плаче в подушку.

Стефа, як побачила свого Сеня через вікно, то їй ніби сонце блиснуло у вічі, зірвалася, і плачучи і сміючись від щастя, побігла назустріч в обійми коханому. А коли впала на груди і він її щосили, може, й грубувато, пригорнув, її охопило якесь безсилля, гостре

й болюче, що вона вже ні плакати, ні сміятися не могла і вся затремтіла, мов те деревце на різкому холодному вітрі, коли навколо нього нікого нема, ні тобі до кого прихилитися, ні тобі відкрити свої болі, свої гарячі почуття.

Може б іще довго отак стояли і дивилися одне одному в очі, але навколо зібралось багато цікавих, у навколишніх будинках до заморожених вікон із середини поприліплювалися носи й губи.

— Сенью! Любий мій! Зайдім до мого помешкання. Я тебе познайомлю із моїми родичами. Ходи! Я тебе прошу. Я дуже рада, що ти прийшов. Най це і для них буде радістю.

Уже підіймаючись по сходах, Сень ніби щось нагадав, знову пригорнув Стефу до себе, пильно подивився в її очі.

— Стефо! Любов моя! Ти знаєш, як я тебе люблю і кохаю, прошу в тебе руки, стань моєю дружиною, ошчаслив мене, моя люба, я хочу щоб ти народила мені сина, я хочу...

Але розгарячіла Стефа притиснулася своїм тілом до нього, обійняла руками і почала цілувати: — Ти мій, мій, коханий, любий, я тебе люблю, кохаю. Звичайно, я згідна. Я згідна. Я народжу тобі сина. Багато синів, щоб було кому смикати тата за сиві вуса. Так, так, — шептали її уста, не відриваючись від його губ.

Він почав вириватися з її обіймів: — Почекай, почекай моя люба, не тепер, не тепер, давай зробимо, як у людей, спершу я скажу твоїм батькам про наше рішення, дістанемо у них згоду, потім візьмемо шлюб...

Через кілька днів, а це було 23 березня 1916 року, оскільки Сень військовий і мав обов'язок повернутися на фронт, без попередніх оповідей, у церкві святого Юра взяли шлюб. А через день отаман виїхав на фронт.

* * *

Прошло кілька місяців і Покуттям прокотилося сумна звістка — помер Іван Франко. Через воєнну завірюху знову ні Василь Стефаник, ні Іван Семанюк, ні інші поважні мужі Снятинщини не мали змоги дібратися на похорони Великого Каменяра. Катехит реальної та Жіночої шкіл о.Йосип Проць організував у церкві за участю учнів цих шкіл панахиду. В церкві зробили могили із живих квітів, наверху березовий хрест. Після

панахиди у Міщанській Читальні відсвяткували пам'ять покійного жалібним концертом.

Василь Стефаник прочитав у "Громадському Голосі" повідомлення про смерть Івана Франка і його похорони. Його впекло, що ніхто не дав знати. А зрештою!

— Як мали дати знати через цю воєнну завірюху, а як би й дійшла звістка, як мав би дібратися? — сам себе розраджував. Але від того, що сталося з Лесем Мартовичем, а тепер з Іваном Франком, відчував таке безсилля, безпорадність, що хотілося вити.

— Таких двох близьких йому людей втратив. Таких двох близьких...Цю втрату вже ніхто йому не замінить... Ой, ніхто...

Він нічого не знав, що восени 1915 року Іван Франко оселився у стрілецькому "Приюті для хворих і виздоровців усусів", заснований у Львові перед самою війною. Він знаходився у великому будинку по вулиці Петра Скарги. Йому там навіть виділили окрему невелику затишну кімнату на першому поверсі. Разом із фронтовиками-усусами Іван Франко лікував серце і немічні ноги. Його пов'язувало із січовим стрілецтвом тісне співробітництво. Та й в усусах воювали його два сини: Петро і Тарас. Зимою, коли полк січових стрільців відпочивав, до хворого Франка часто заходили усуси на запашну каву. Там проводилися задушевні розмови. Під одним дахом з Іваном Франком жив і працював відомий художник Олекса Новаківський, який теж користувався гостинністю усусів.

Наталія Кобринська відразу дізналася, яке велике всенародне горе скоїлося у Львові. Ця звістка трохи пригнобила її і подіяла морально. Вона аж захворіла. Але залишитися осторонь не могла. Від себе написала дуже гарну жалобну промову, яку виголосила на могилі її племінниця Оріся Величко.

Вночі перед похороном пройшов невеликий дощик. День прокинувся, залитий рососою. Звідусіль на листочках блищали чи то дощові, чи росяні каплі. У них відбивалися сонячні промені. Це виглядало ніби хтось розсіяв срібний пісок і він світився своєю свіжістю. Хоч це було місто, але високо-високо в небі заспівав самотньо жайворонок. Після його підтримав один, другий, третій...

Співав цілий хор жайворонків. Тут же до них приєдналися шпаки. Але спів їхній виглядав якось сумно, невесело.

І отой невеликий дощик, і ота свіжа роса — все говорило, що всі плачуть і сумують за таким великим чоловіком, великим сином України. Ще не всі усвідомили, що мали і не цінили, а що тепер втратили. Це ж треба! Мати такий самородок — і не леліяти, не шанувати, не берегти. А тільки ненависть, заздрість, цькування, очорнення...

Вже зранку почала збиратися громадськість міста. Одна за одною прибували великі делегації з інших округів, повітів, сіл. На похорон прибула велика і почесна делегація січових стрільців на чолі з її командантом полковником Григорієм Коссаком. То тут, то там плакали люди. Одні плакали, бо жаль було, що такий визначний співець українського народу кілька років перед смертю дуже мучився. Вони шептали: "Він повинен зразу попасти до раю, бо своє пекло перебув тут, на землі". Інші, дивлячись на них, теж плакали із жалю.

А сонце підіймалося все вище і вище. І все більше припікало. На щастя, помежи висотні будинки повівав прохолодний вітерець і холодив людську масу, яка все більше і більше нагрівалася. Уже знесилено звисало листя з дерев, замовкли у траурі птахи. Навкруги усе затихло. Тиша снувалася над світом, мов сонячна пряжа, і тільки напосідливо дзижчали мухи навколо людей.

І ось січовики виносять домовину і ставлять на катафалк. По обидва боки дві шеренги січовиків супроводжували аж до Личаківського цвинтаря. На могилу сотник Носковський і четар Навроцький поклали великий вінок з написом: "Великому Каменяреви — Ми ломимо скалу". Тут же вінок від Українського Січового Союзу з написом: "Співакові Самостійної України".

У прощальному виступі сотник Носковський мовив: "...його духовні діти — Українські Січові Стрільці, виховані та вигодувані Франковими думками і ідеями, перейняті до глибини душі його животворними словами, пішли в бій сповнити дослівно та найточніше його заповіт, — пішли зі зброєю в руках ломити ворожу скелю, щоб промостити шлях народному щастю".

Добре слово сказав Кирило Трильовський, який приїхав на похорон Великого Каменяра аж із Відня: "Іван Франко був не лиш

пророком суспільної справедливості й борцем за свободну думку! Він поклав рівночасно величезні заслуги для української національної справи в строгім значінню цього слова!

Поминувши сотні його праць на полі українознавства, чи ж не він дав Українському народові другий славний національний гімн. “Не пора, не пора”, гімн, котрий став тепер справді найбільше популярною піснею нашого загалу?

І той гімн був, певно, одною з головних причин того запалу, з яким на поклик Головної Української Ради та Бойової Управи вже протягом першого місяця теперішньої світової війни — 30 000 охотників зголосилося під синьо-жовтий прапор Українських Січових Стрільців...”.

* * *

На кам’янистій горі стояли дерева, як вартові, задивившись на сонце, а внизу, куди не глянь, розкинулися зелені поля, на які любо-любо дивитися. Яскраво по полю цвіли різні квіти, і звідси виглядали, мов різнобарвні стрічки. А які запахи йшли звідти. Василь Касіян, лежачи в траві, з насолодою вдихав запашне повітря. Сонце щораз припікало, і від спеки та пахоців паморочилася голова й хилило на сон. Він був дуже змучений. Далеку дорогу їм довелося подолати, поки дійшли до фронтової лінії на горі Монте-Лемерле. Йшли тільки ночами. Спали на ходу. Просинаючись, він ловив очима білу латку, спеціально нашити на спині попереднього, щоб не збитися зі шляху. Коли раптом сліпило світло ворожого прожектора, він присідав, завмираючи на місці. Так дібралися поближче до лінії фронту у горах, між озером Гарда і рікою Brentano. А яку радість довелося пережити. Там, у невеликому селищі, несподівано зустрів свого брата Юрка, який служив ординарцем у полковника Голі, команданта 24-го Коломийського полку. Потім зустрів односельчанина Василя Поповича. Більше року служив при війську, і нікого з рідних не бачив, а тут така радість, така радість. Усе це згадував тепер, чекаючи команди на штурм гори, молодий микулинський жовнір Василь Касіян.

Вітер згори повністю ущух, жара стояла немилосердна, наче із розжареної печі пашіло на голови. Василь очима шукав затінку

або якогось захисту від сонця. Але команда була лежати і не виказувати себе.

Василь приємно усміхнувся, коли пригадав, як недавно вже тут, у містечку Меццоломбардо, він два місяці пройшов уперту муштру в горах. Кожного дня носив на плечах рюкзак, у якому було 300 патронів і все похідне спорядження, а в руках, крім гвинтівки, ще носив довгу альпійську палицю. І з цим усім треба було бігати, падати, вставати і знову падати, стріляючи в подану мішень. Але найголовніше, на квартирі, де мешкав, у господарі було дві гарні дівчини — Гільда і Сузанна. Тепер усміхаючись, із задоволенням згадував старшу, голубооку Гільду. Тепло розлилося по тілу. Він заплющив очі, потім втупився в небесну гладь. Відзначив, що небо тут таке саме, як і в них, над Микулинцями. Так само літом дує гаряче повітря, під обід припікає сонце. Лише тут нема їхнього Пруту. В таку спеку вони хлопчиками не вилазили з прохолодної гірської води.

Василь пощупав рюкзак, чи все забрав? Так: 300 патронів є, ще 40 — у патронташах. В одній руці гвер з насадженим багнетом, у другій — бергшток (альпійська палиця). Ага! В рюкзаку ще є: печиво і консерви. Добре! Перед ним широка галявина і чується шепіт молитов, який безперестанку шелестить у розпеченій тиші, звернений до Господа Бога, що ховався у розпеченому сонці і тій тиші, що оповивала цю галявину. Далі цей шепіт переходив до густого лісу, що виднівся вдалині. Легенький вітерець поколисував зів'ялі листочки, і від спеки вони шелестіли.

Офіцери спішачи зашивали на ковнірах свої зірки латкою такого ж кольору, як і їх мундир. Не хотілося виділятися і бути мішенню для вояків з противної сторони.

Василь прислухався. Десять далеко чується дальнобійна артилерія. Безупинно стрекочуть скоростріли. Стріляють гвинтівки. У гарячому повітрі шалено завивають снаряди, дзижчать, як люті оси, тисячі куль з боку противника. Від цього усього йде луна над лісом. Усе це почало глушити, давити почуття, наче всередині все перевертається, аж хапає за серце.

Серед цього всього раптом лунає команда “Auf”. Василь схопився і бігом, тримаючи дистанцію в три кроки. Озирнувшись

довкола, побачив сотні жовнів таких, як він. Минувши галявину, піднімається вгору, підпираючись палицею. Стрімка гора залита сонячним вогнем, здавалося, жевріла, як вогонь, і блищала білястим полум'ям. Василь витягнув флягу з водою і ковтнув кілька ковтків. Нарешті побачив, що дистанції уже ніхто не дотримується, всі збиваються до купи. Ніхто не виходить уперед і ніхто не хоче залишитися, бо позаду йде жандармерія і пристрелює, тих хто відстає. Василь помітив, що з одного боку від нього уже йде румун, а з другого — хорват. Усі, кожен своєю мовою, говорять похапцем отчеш. Минувши ліс, несподівано опинилися на рівній галявині.

Раптом із лісової засади застрекотали скоростріли і почали рватися гранати. Усі припали до землі. І тут хтось закричав: “Hurra!” Кинулися в атаку. Їх зразу скошили скоростріли. Через хвилину жовніри подалися вперед. Стрілянина ущухла. Василь зірвався і побіг. Небагато пробігши, почув плач. Озирнувся, хлопець з його роти, поляк, показує переламану кістку на нозі. Виявляється, стріляють забороненими кулями “дум-дум”, від розриву яких ламаються кісті. Почав перев'язувати. Кров не зупиняється. Тоді вийняв із його рюкзака рушник і міцно перев'язав ногу. Довкола свищать кулі. З лісу вибіг приятель, тримаючи поранену руку, і закричав: “Брате, рятуй!”. Тут же піднявся, ще один товариш із Тернопільщини. Куля розтрощила йому обличчя, у страшній агонії боровся він зі смертю. Ще одного, який піднявся, куля трапила в живіт — і він упав. У той день з його чоти залишилося лише кілька жовнів.

* * *

День видавався спекотним. Від самісінького ранку припікало. В гімназії повним ходом ішло навчання. Завершувався навчальний рік.. Але через пропущені заняття під час окупації всі наверстували програму. Скоро мали початися іспити. На передній парті від вікон сиділа Ольга Плешкан. — Вже починають надіждати ці уроки. Коби скорше іспити, а там канікули — не вперше крутилися такі думки в її голові. Вкотре подивилася у вікно, а там, здавалося на перший погляд, поволі поринали в білястий булькотливий окріп розпеченого повітря крони дерев. Розімлілі дерева інколи слабенько ворушили листячком. Завзято літали і щебетали перед вікнами ластівки. І тут весело задзеленчав

довгожданий дзвінок. На сьогодні кінець урокам. Усі зірвалися з-за парт і додому. Перед самим виходом на неї чекав її однокласник Василь Щирба. Ще на перерві він просив її, щоб вона подивилася на його малюнки. Вона так файно малювала, що всі її вважали знавцем у малярстві. Вона переглядала, робила зауваження, видно було, що у нього є неабиякий хист до малювання. Потім, ідучи до хвіртки, говорили про інше. Вона сміялася. Часто поверталася до Василя. Дійшовши до хвіртки, мало не обімліла. На хвіртці чекав на неї її Михайло.

Кремезний, красивий парубок, у блакитному однострої. Він усміхався. Не озираючись на вікна гімназії, як раніше, вона кинулася йому на ший, з радості почала цілувати. Але Михайло не був від цього у захваті. Вона трохи охолола і відсторонилася від нього.

— Пройдемося, — мовив він.

Вони пішли вниз до костелу. Бесіда не клеїлася. Ольга не могла зрозуміти, що сталося? Коли розставалися, то було зовсім по-іншому. Але з того часу пройшло багато часу. Нарешті він порушив мовчанку:

— Може, я невчасно приїхав? Не чекала? — промовив холоднувато.

— Чому не чекала? Я тебе завжди чекала і буду чекати.

Вона хотіла розповісти, як про нього часто думає, з ним лягає і встає. Він їй часто сниться. Хотіла розказати, як його любить, кохає, як чекала цієї миті. Але в її голові все сплуталося, змішалося.

Так гарно було навкруги. Сонце пригрівало все дужче й дужче. Навколо таке тепле повітря, напоєне пахощами півоній, бузку, розмаєм. Хочеться ним дихати й хочеться. Вони йшли попри домівки міщан, і в кожному домику перед вікнами цвіли півонії — червоні, рожеві, білі. В кожного біля хвіртки вже доцвітав бузок. Довкола чогось дуже літали ластівки, ніби змагалися між собою, хто скоріше долетить. А вгорі, як щебетали жайворонки, можна було задивитися і заслухатися. Від одного цього було приємно на душі. А тут?

— Ти говориш, що мене любиш, кохаєш, чекаєш на мене, але, я бачив сьогодні, ти не дуже скучаєш.

Ольга повернула до нього голову. На очі їй навернулися сльози.

— Це мій однокласник! — повернулася і пішла від свого Михайла.

Він її не окликнув. Прийшовши на квартиру, Ольга впала на подушку і дала волю сльозам.

* * *

е весною 1916 року в російській Ставці під проводом вже на той час нового Верховного Головнокомандувача імператора Миколи II відбулася велика нарада, на якій затверджено план літньої воєнної кампанії. Цар вважав, що до цього часу велася позиційна війна, а тепер вимагав перейти до більш рішучих дій. У планах наступальної операції Південно-Західний фронт, командувачем з березня якого був призначений генерал Олексій Брусилов, отримав другорядне завдання. Але йому вдалося на своїй ділянці зробити значний прорив у австрійських частинах. І хоча його війська дійшли лише до Калуша і там були зупинені, проте за півтора місяця австрійська армія втратила півмільйона солдатів і офіцерів. Брусилов став національним героєм Росії.

4 червня почався цей наступ. Через кілька днів у Снятині зі сторони Буковини почули канонаду. На Покутті почалася паніка. Багато людей знову збиралися йти на Захід. Невдовзі почався відступ австрійських військ. Знову та сама картина, що була два роки тому. На цей раз Василь Стефаник вирішив відійти з австрійськими військами. Не хотів більше мати неприємностей із владою, як минулого разу. Як йому не хотілося покидати рідні місця, своє село, особливо хлопців. Але в нього не було виходу. Почав збиратися.

Прибула з Городенки Оля. Виявилось, як тільки в Городенці почули канонаду з боку Буковини, то зразу скликали усіх гімназистів і, поки нема росіян, почали роздавати річні свідоцтва, хоч навчальний рік ще не закінчили. Оцінки виставили ті, які гімназисти мали на останній конференції.

Через кілька днів Покуття зайняла російська кавалерія. Потім у повіті прийшла російська адміністрація. Топорівська церква була побудована недавно, і російське командування організувало в ній військовий шпиталь. Це було відділення військового шпиталю, який діяв при 440-у піхотному полку. Викликали отця Юліана Войнаровського і, не погодивши з ним, тільки довели до відома, що в церкві буде військовий шпиталь. Солдати повиносили надвір усі ікони, процесії, хоругви, інше церковне начиння. В одну мить село залишилося без церкви.

У селі жив Іван Угрин, син Миколи, який народився у 1869 році. Після закінчення сільської школи працював у господарстві своїх батьків. Одружився. Під час заснування протипожежного товариства “Січ” у 1900 році, його, як сина сільського вїта, обрали обозним. Іван, як наймолодший із усіх дітей, жив при своїх батьках. Проте молоде подружжя часто конфліктувало зі своїми батьками. Основною причиною такого становища було те, що Іван, усупереч волі своїх батьків, одружився з бідною дівчиною. Через кілька років Іван Угрин із сім’єю подався до Львова. При сприянні завідуючого митрополичими дібрами Галицької митрополії отця Тита Войнаровського, який у свій час служив у Топорівцях парохом, Іван Угрин із жінкою влаштувався на роботу прислугою у покоях графа отця Андрея Шептицького.

За добросовісну працю, розпорядливість і чуйність до митрополита останній направив Івана Угриня управителем у село Якторів Долинського повіту, де знаходився великий митрополичий маєток і вілла, куди Андрей Шептицький часто приїжджав відпочивати.

Приблизно в 1905 році Іван Угрин викупує півтора морга громадської землі у Топорівській гміні, де колись знаходилися пришкільні ділянки, і починає будувати для своєї сім’ї житловий будинок, господарські приміщення. Якраз у період першої світової війни закінчив будувати велику стодолу. За домовленістю із церковним комітетом цю стодолу Іван Угрин і віддав під церкву. Отець Юліан висвятив, і люди тут молилися. Літом у стодолі було дуже гаряче, а зимою дуже холодно. Але люди терпіли, поки не закінчилася окупація.

* * *

Василь Стефаник з великими труднощами з військовими, тільки завдяки посольському мандату, на перекладних, але добрався до Відня. Там на восьмому бецірку на Йозефшtedтерштрассе розмістилися основні осередки тодішнього українського життя. У будинку №43 розмістилася Загальна Українська Рада, у будинку під №79 — Союз Визволення України. Стефаник оселився у будинку під номером 63.

Від знайомих дізнався, що в шпиталі лежить дуже хворий його близький приятель Ярослав Весоловський, який народився в 1881 році на Коломийщині. Закінчив Коломийську гімназію. Ще навчаючись у гімназії, був провідником серед молоді. Пізніше вступив до русько-української радикальної партії і був її активним оборонцем. Продовжив навчання у Львівському університеті на правничих студіях. Основне заняття — політичне і громадське життя. Їздить по селах, читає лекції і проводить збори на просвітницьку тематику. Такі збори провів і в Топорівцях у 1900 році. Працює редактором тижневика “Поступ”, газети “Буковина”, деяких видань “Просвіти”, “Діла”. З 1914 року працює референтом української преси у міністерстві закордонних справ у Австрії. Одночасно працює віденським кореспондентом “Діла”. У травні 1915 року Ярослав Веселовський входить до складу президії проводу Загальної Української Ради у Відні.

Був розкішний гарний літній день. Наближався полудень. Сонце добряче припікало. Василь Стефаник легенько одягнувся і попрямував до шпиталю. По дорозі купив файних черешень, кілька свіжих груш. Це була неділя. В деяких костелах і церквах дзвонили дзвони. На вулицю повиходили прихожани. Приходилося їх обминати. Стефаник уже жалів, що не взяв возчика. Дзвони гуділи один від одного краще. Важко було розібратися, який з них дзвонить найкраще.

Стефаник усе думав, чим хворіє його приятель. Адже такий молодий, такий молодий... Сонце підіймалося все вище і вище. Письменник підняв голову, глянув на сонце. Звідти на нього дивилася велика голова вогненного дідугана, в якого замість бороди звисали

гарячі промені, крім того, він постійно надувався і видував на землю гаряче повітря, мовби із розжареної печі.

“Спека яка” — треба було іти ранком. Або надвечір. Він мав записану на папері адресу і весь час усе позирав у той клаптик паперу, ніби там вирішувалася його доля. Загуби той клаптик — і все, до лікарні би не дійшов. Стефаник слідував за номером будинку, в якому знаходився шпиталь. Ось-ось уже недалеко. З-поміж високих будинків повіяв легенький прохолодний вітерець. Стефаник повернувся в сторону вітерця. Так стало приємно. Так приємно. Але раз — і вітерець ущух. Можна би було трохи почекати на нього, та якби не те палюче сонце. Тому він усе намагався йти тим боком вулиці, де від дерев падала тінь. Усе-таки легше було. Лише дібрав способу, як менше іти під сонцем, а тут показався шпиталь.

Стефаник легко знайшов потрібну йому палату. В коридорі сильно пахло карболкою. Як він її не любив ще з часів навчання у Краківському університеті на медичних студіях. Карболка і формалін. Запахи цих двох медичних препаратів він не міг терпіти. Всі трупи і окремі людські органи на анатомічній кафедрі зберігалися у формаліновому розчині. Під час практичних занять доводилося витягати деякі органи. Розчин в’їдався у шкіру. Боже! Та він після цього мив руки у кількох водах. Купував найліпші мила. Але цього запаху не міг позбутися. Сідав їсти, а з рук смерділо формаліном. Перед очима виринали ті органи. Їжа не йшла. Були випадки, коли мусів вибігати до клозету.

Нарешті знайшов потрібні двері. Став на порозі і озирнувся. Тільки на одному ліжку лежав маленький худий чоловічок. Усі інші ліжка були застелені. Хворих не видно. Напевно, поховалися у густих зарослях шпитального саду. Стефаник хотів уже вернутися, але тут учув тихим голосом:

— Василю. Не пізнаєш?

Стефаник повернувся і пильно придивився. Рушив до хворого.

— Це ти, Славку? Боже! Що з тебе зробила хвороба?

Веселовський промовчав.

— Оце вчора приїхав до Відня, і дізнався, що ти лежиш у шпиталі. Зранку зразу до тебе.

На нього дивилися великі очі. Лице схудле, заросле щетиною. Губи обпечені, що свідчило: він температурить. Хворий увесь горів.

— Славку! Ану я тебе підголю. А то виглядаєш, як покійник.

— Василю. Я і є покійник. У мене відмовляють нирки. З чого це? Не знаю.

Стефаник легенько виголив обличчя Веселовському.

— Отепер ти, Славку, славний козак. На тебе любо подивитися.

— Не жартуй, Василю. Ліпше розкажи, що там діється на світі. До мене тут майже ніхто не приходить. Усі забули за мене. Деколи заходить наш Кирило Трильовський. Але він такий зайнятий у роботі, що я на нього не відказую. Дякую йому і за те, що не забуває.

Стефаник довго і скрупульозно розказував усе, що пережив під час першої російської окупації. Про Івана Семанюка. Про смерть Леся Мартовича, Івана Франка. Багато про що приятелі переговорили. Ніхто з них нікуди не спішив. Уже коли Стефаник хотів іти і почав прощатися, Ярослав прошепотів: — Василю, нагнися. — Той нагнувся. Ярослав трясучими худими руками ймив Стефаника за грудки і міцно притягнув до себе:

— А тепер розкажи, але чесно, чому ти перестав писати свої образки?

— Зрозумій, Славку, щоб писати потрібне натхнення, якийсь повід. А в мене тепер такого нема. Розумієш? Нема!

— Брешеш, Василю, брешеш... — він важко дихав, трясся, але рук не віднімав. Міцно вчепився, — я скоро помру, це видно по мені, — він задихався. Стефаник дістав страх, що він зараз у нього в руках помре. — Але дай мені слово... Дай мені слово, що ти знову будеш писати... Як колись... — Дай мені слово! — закричав Веселовський.

— Даю... даю слово, — запнувся Стефаник.

— Що даєш слово?...

— Даю слово, що буду далі писати свої новели, — збентежено мовив, уже не радий, що прийшов сюди. “Думаєш, легко писати новели. Попробуй! Це тобі не шкварки гризти!” — подумав.

Але той далі не відпускав його.

— Поклянись! Поклянись своє матір'ю!..

— Клянусь своєю мамою, що буду писати новели.

Ярослав розклав свої скарлючені пальці і впав безсило на подушку. Довго віддихався. А потім:

— Дякую, що прийшов. Дякую за інформацію. А тепер іди. Попробуй не писати. Я тебе звідти дістану, — і показав худим, дрожачим вказівним пальцем вверх.

Стефаник ішов коридорами, сходами, мов неживий. Вийшовши на вулицю і вдихнувши свіжого повітря, помало почав відходити. Якби на нього хто глянув, то би відсахнувся. Був білий як смерть. По спині гуляли мурашки. Він озирнувся на вікна шпиталю. Йому здалося, що з вікна за ним дивиться Ярослав Веселовський. — Боже! Що я перебув, — не переставав думати. — Це ж треба, щоб тебе серед білого дня таке найшло. Як то буває, хоче людина для другого зробити добре, від серця, а то для неї виходить зле.

* * *

Василь Стефаник, переживши такий важкий для нього день, ліг спати звечора. Хоча літній день довгий, то смеркати почало пізно. Вечірня зоря згасла, і по небу хтось почав розсвіати срібні перли. Вони засвітилися й освітили дорогу великому місяцю, який несміливо почав підніматися. Він розправив могутні крила, став ними махати, махати і поплив по небу, оглядаючи зверху Відень. Поволі-поволі і ніч оповила все місто. Потім почало холоднішати повітря, і воно проникало в кожне помешкання, лоскочучи свом холодом напівголі тіла на ліжках, які були розкриті через денну спеку.

Хоч письменник ліг спати звечора, але довго не міг заснути. Перед очима стояв Ярослав Веселовський. Почав до нього простягати свої худі руки, на кінцях із скрученими пальцями. З його викривленого рота звучало:

— Чому перестав писати? Чому? Пиши знову! Пиши! — лунало звідкись відлунням, — пиши-и-и-и-и! Пиши-и-и-и-и!

Василь мотав головою. Перевертався з боку на бік. Розкрився. Змерз. Знову накрився. Але від проникаючого наскрізь Славкового погляду не міг сховатися.

Опівночі стало тихо-тихо. Лише зрідка на вулиці чи в парку здригалось дерево і губило дивний шелест, який віддався якимось покликом і пропадав у нічній тишині. Велике місто поринуло в глибокий сон. Відчувався такий спокій, ніби ніде не було війни, не спалахували освітлювальні ракети, не летіли смертоносні снаряди, не вибухали гранати, не гинули люди, не текла людська кров...

Але коротка літня ніч минала швидко, вона ніби кудись поспішала. Нічна темінь вислизала із підвалів, з помешкань, залишала подвір'я, вулиці, а на її місце засувався ліниво імлістий світанок. Почав зазирати в обличчя Стефаникові. Той упав на коліна, простягнув руки до Веселовського, важко дихаючи:

— Буду писати! Буду писати!

— Клянись своєю матір'ю, своєю матір'ю, своєю... — лунало звідкись із далеких полів, а може, аж із рідних країв...

— Клянусь!.. Клянусь!... — віддавало луною, і вона летіла по під небеса, шукаючи якоїсь глухої стіни, щоб зупинитися, але ніхто не в силі був її зупинити.

З того всього Василь Стефаник пробудився. Весь мокрий, як здавалося, увесь змордований, сів на ліжку і довго обдумував свій сон, який мав продовження від його відвідин хворого приятеля у шпиталі. Нараз почулося, як десь вдалині одиноко закукурікав півень. Василь стрепенувся. Невже він у Русові? Глянув у вікно, там починало світати. Виднілися обриси високих будинків. — Звідки в такому великому місті взяли півні? — промайнула думка. Повернувся на другий бік, намагався ще раз заснути. До ранку було далеко.

* * *

4 червня 1916 року основний наступ росіяни запланували в районі річки Стрипи і спрямути основний удар на Львів. Австрійські війська, що зарилися глибоко в окопах уздовж західного берега, вранці не побачили сонця. Перед його сходом тисячі снарядів накрили позиції 55-ї дивізії. Вибухи за вибухами, а то й по кілька сотень, однаразово шматували землю вздовж і впоперек. Тисячі кубів землі було піднято наверх. Поверхня землі хилиталася, неначе від землетрусу. Здавалося, не залишилося жодної живої душі в окопах і ровах. У гарячому повітрі, яке ще не охолодилося з

минулого дня, тонни землі були перетворені в куряву. Сонце ховалося за тими хмарами куряви. Воно то показувалося, то зникало. Від вибухів поповзли в навколишні села вітрові вихори. Вони теж крутили в своїй масі куби землі, накриваючи все на своєму шляху. Вікна деренчали. Тріщали дерева. Зі страху вмовкло усе птаство.

І враз в атаку пішла російська піхота. Звісно, після такого артобстрілу, австрійські бригади не витримали і почали відходити на Бережани. Відійшов з ними і полк січових стрільців.

* * *

Зелене пухнасте поле кипіло людьми, повнилось брязкотом і гомоном. Усе село Соснівка, де перебували січові стрільці, було на луках. З досвітку тривала косовиця без відпочинку. І в цьому селі всі знали, як лиш починається сінокіс, зразу падають дощі. Тому квапилися із косовицею трав. Як тільки розвиднялося, в селі розпочинався рух. Жінки поралися біля худоби, чоловіки клепали коси. Як тільки найзаможніший господар села Федір Хліпчук виїжджав фірою із села на сінокіс, тут же за ним котилася ціла валка косарів. Дорогою дівчата і хлопці співали народних пісень.

Стрільці якраз приводили себе до порядку після важких боїв на Стрипі, і це поскрипування фір, і ці пісні будоражили їхні душі. Більшість із них була із села або часто перебувала в селах у родичів.

Чоловіки у білих випущених поверх портяниць сорочках, мов табуни бузьків, укривали луки і, поблискуючи лезами, цілий день косили. Дівчата та молоді жінки громадячи підсохлу траву, співали.

У Легіоні йшли останні приготування. До них їхав на інспекцію полковник-бригадир Бовковач. Усі поправляли свій одяг, чистили взуття, дивилися до оружия. Отаман Сень Горук у душі чи ненайбільше хвилювався. Він знав, що Бовковач не їде до них на інспектування, а їде зовсім з іншою метою. Про це Сеня попередили ще вчора. Від хвилювання відійшов трохи далі від стрільців, щоб угамувати якесь душевне тремтіння.

Він зачарувався, як зчервоніле сонце перейшло полудень, повітря аж гуділо від пташиних концертів, трави гуділи під музику цвіркунів, з недалекої річки долинав веселий жаб'ячий концерт. А

з сінокоосу доносився такий рідний запах сухої трави, що йому аж закрутилося в голові. Як це нагадало Снятинщину, батьків, рідних. Душа заскиглила, як та одинока чайка в повітрі, загубивши своїх пташенят. Яке це все було йому рідне. Яка ностальгія по дому. Хіба це можна передати?

На сінокосі появилось безліч копиць і копичок, ніби жіночки на свята зійшлися попліткувати, обговорити останні сільські новини. Навколо них блукали бузьки, шукаючи поживу. Здалека почав виповзати білий літній туман і покривати все ніби простинею.

— Їдуть! Їдуть! — закричав вістовий.

Недалеко на польовій дорозі показалися Бовковач із двома помічниками. Легіон тут же вишикувався у шеренги. Полковник легко зіскочив з коня, обтрусився від порохів, підізвав до себе отамана і після короткої промови оголосив, що Сень Горук нагороджується Хрестом Заслуги III-го класу з воєнною відзнакою, і тут же під громогласне: “Слава! Слава! Слава!” стрільців почепив на груди. На radoщах за свого отамана стрільці заспівали пісню-марш: “Гаразд, Горук!...”

Недовго раділи січовики. Як не прикро, але генерал Фляйшман уже в котре знову прикрив січовиками найважливішу ділянку фронту — залізницю і мурований шлях із Підгаєць на Бережани в районі гори Лисоня. Цілих два місяці — серпень і вересень — майже безперервно на цій ділянці точилися запеклі бої. Найбільшої сили досягли у кінці вересня. Ціла російська дивізія пішла в атаку у напрямі на Посухів, Потутори. Росіяни наголово розгромили сусідні з січовиками турецькі та угорські частини. Тоді січовики опинилися у щільному кільці. Противник обійшов січовиків з усіх сторін. Фляйшман передавав депеші за депешами оточеним: “Триматися до останнього”. Він ще надіявся на хоробрість і кмітливість січовиків. Особливо на отаманів Сеня Горук й Омеляна Лисняка.

До річч, Омелян Лисняк народився в 1882 році в селі Стецева на Покутті. До Легіону січових стрільців вступив уже як кадровий австрійський старшина і став отаманом першого куреня усусів.

Сень Горук наказував боронитися до останньої хвилини. Коли не стало набоїв, наказав іти з ножами на росіян, але не пропустити.

Бережани вони врятували, але всі, хто залишився живими з цих сотень, попали до росіян у полон. Серед них Сень Горук та Омелян Лисняк, а також інші старшини. Невмирущою славою покрили свій подвиг на горі Лисоня січові стрільці. Це була найтрагічніша сторінка бойового літопису полку усусів. 133 старшин і стрільців полягли смертю героїв. До тисячі потрапили в полон. Усі потрапили до таборів військовополонених Царицина.

* * *

У церкві задзвонив дзвін, закликаючи парохіян до вечірні. З полудневої гори до подвір'я наближалася тінь, а з нею невеличка прохолода. Олена прийшла до ставка, де вже лежала тінь із-за гори, і ногою протягла по її краю: “Чого ти вже тут розляглася?”. Постелила якусь верітку і повернулася до хати.

Вже більше тижня, як нема Стефаника. Ні звістки ніякої, ні слуху, ні духу, як той казав. Правда, Володимир дозирає господарство, хлопці його слухаються. Василь Стефаник їй ні сват ні брат, але часто думає про нього, тривожиться. Уже трохи зжилася, привикла, що за міцними плечима. Ніхто на неї не кричить, не попихає нею. Хлопці прив'язалися до неї, як до рідної. Та й повагу має в селі від людей. Хіба це заробила? Розуміє, що це все через нього.

Сьогодні хлопці пообідали і десь розійшлися по селі, кожний своїй. Матііха теж кудись подибала, адже русівська, має родину, старих подружок. А вона, Олена, мало кого знає. А як знає, то хіба буде відкривати все те, що в душі найпотаємніше? Росіян у селі не було, спокійно. Тому й захотіла почитати дещо з Іванової поезії. Тим паче, що на сьогодні він їй снівся. Надвечір понесе до каплички свічку і там помолиться за упокій його душі.

Олена показалася з хати, притиснувши до грудей зшиток Іванових поезій.

На полях повітря вже так не мерехтіло. З боку Красноставець повіяло прохолодним вітерцем, який коливав житами, тихенько шелестів овес, тремтіло молоде колосся пшениці. Вітерець окунув Олену, вона підтягла на голові хустку. Зшиток складався десь із сотні листків огорнутих грубою цератою. Несла як дорогоцінний скарб. Зберігала у найпотаємнішому місці.

Підійшла до верітки, вклякнула, зажмурилася і поринула у спогади. Як сьогодні, Василь Стефаник прийшов до них із гостем. Високий, чорнобривий, загорілий, на голові буйна шевелюра, гарно вкладена і дуже до лиця. Гість усміхався.

— Прощу знайомитися, — представив Стефаник, який був у їхній оселі своїм, — один із моїх близьких друзів ще з часів гімназійного навчання. Тепер студент богослов'я у Львівському університеті і одночасно навчається у Львівській духовній семінарії — Іван Плешкан. Уродженець з Тулови. По-моєму все! Усі засміялися. Гість густо почервонів. Стефаник, повернувшись, прошепотів:

— А що-м казав? Тут знайдеш собі до вибору і до кольору! Плешкан почервонів ще дужче.

Олена і собі почервоніла. Чого б це? — питалося тоді. Але з часом Іван писав їй:

Прут філює, місяць сходить,
В срібних філях миєсь гой,
Кровця грає, мисль буяє,
Тішся, серденько, гуляй!

Дана, дана, моя мила!
Повне небо ясних зір.
В моїх грудях Ти збудила
Силу духа, силу мрій...

Птичка зпросоння озвалась,
Чути, грає десь вівчар.
Сню я...з гаю виринає:
Моя мила — краси чар.

Приблизися, моя зоре!
Най я вп'юсь в лице Твоє,
Най зберу я всю відвагу,
Щоб нове почать життя.

Легінем вона зближаєсь,
Мов зоря її лице.
Усміх ангела сіяє,
З уст рожевих піснь лине.

Змагання всі у Тобі вижу,
За котрими людськість рвесь.
Ти пірвала сіть облуди,
Дух Твій сміло в даль все пнесь.

І мені присвічуй, зоре!
В темнім пути і ховській:
Не злякають злидні й горе,
Сили дві йдуть сміло в бій.

Потім приходив кілька разів уже самотужки. Стало ясно, що саме її обрав. На одному із полів цвів льон. Він розлився ніби

струмочком, як вода, в якій відбилося небо. Олена втягнула носом якийсь приємний запах. Невже це так пахне льон? З води вистрибнула риба, напевно, за мухою, яка блудила над водою, не знаючи, що тут скоро знайде свою погибель, і боком плеснулася об воду. Олена відкрила очі:

— Що б це мало бути? Ага! — згадала, — Стефаник весною із хлопцями звідкілясь із Буковини привезли мальок і запустили у воду”.

Ідеали ви крилаті!
Перейміть мене, пройміть!
Сли в вас тліє іскра правди
Що житем любови горить.

В них скупляєсь вся вселенна
Вся краса й жите ціле
Вічної пісні вни, суцільність
Про “минуле” і “нове”.

Хоть, би як, були принадні
Мислі людської образи,
Та життя вони не вляють
Як самі вни кістяки.

Мисль із ділом в’яжесь разом
В постать одноцільною;
Та я тягне знов розвою
Нитку в даль безмежну.

Не заступлять зв’ялі цвіти,
Ні краса на полотні
Тих прегарних діл природи,
Що п’ють світла соняшні.

Чоловіче! Цьвіт землі Ти!
Щастя вибореш собі!
Як зацпиш мисль жизненну
В крові, що кипить в борбі.

Галько люба! Мислі наші
В’яжуть в одне звено
Жити муть все...не зів’януть,
В цвіт живий їх вляємо!

Тато були дуже злосні на Івана, бо пізно сказав, що має висвячуватися зразу після Різдва. Навіть не хотіли слухати за весілля. Тим паче, що за тиждень починався різдвяний піст. Потім заявили, що Олена ще не має років.

Але, Слава Богу, з Топорівців надїхала бабка Єлизавета з вуйком Миколою, рідним братом дідика Івана Стрийського. Олена перед ними розплакалася, що якби жила мама, то такого би не було. Тоді бабка Єлизавета дуже сварилася з татом. Їй помагала цьоця Мілька. Нарешті тато погодився на весілля. Давати шлюб

попросили священика з Русова о. Михайла Мисулу. Свідчили вуйко Микола Стрийський з Топорівців і Василь Калитовський з Трійці.

У саду дерева стояли, як вартові, і дивилися на сонце. А дзвін так голосно дзвонив, що аж млість ішла помежи русівські хати.

Боже! Олена ще дужче притиснула зшиток до грудей. Який сніг тоді випав, який сніг. Ударили морози. Як дзвонили дзвіночки, як дзвонили на тулівських конях. Усе село зійшлося подивитися на шлюб. А музики як грали, здавалося, верх на плебанії підскакує. А потім бояри забрали її до Тулови.

Олена, як згадала, той лютий мороз, то її ще й тепер кинуло в дрож. Як виїхали за Стецеву, то скрізь повно снігу, а як іскрився він проти місяця. Всі поля були оповиті крижаною тишею. Навіть вітру не було чути. Але святковий настрій серед гостей не міг довго тривати. Раптом хтось затягнув весільної, його підтримали на всіх саннях, і понісся спів, розливаючись у повітрі, ще дужче п'яючи людей. У світлому морозному повітрі так крики дзвеніли, як музика, а сміх линув з перших саней, на яких вони їхали з Іваном, до останніх. Радість так і рвалася з кожного серця.

Олена відкрила очі. Сонце зайшло за горб. Небо заллялося червоною багрянницею. Ті дерева, які бачили сонце, купалися у тій багрянці. Подужчав прохолодний вітер, який виривався з-помежи фруктових дерев, У ставку показалися на поверхні жаби і дружно закумкали.

Олена розгорнула зшиток і почала читати:

По церквах голосять дзвони
Бо завтра неділя свята.
Не одні спочинуть руки —
Богатим неділя щодня.

Десь і там озвались дзвони.
Я знаю їх голос звучний.
Так до серця промовляють,
Що Прут аж смієся старий.

Ой усяду я на лавку
Ось під ту березу рясну
Та з чужиньки пішлю я
Мисль сокола в мою рідню.

Десь на гомін рідних дзвонів
Покинув мій батько ходить.
І буй голову відкривши,
Взніс очі і став ся молити.

Братчики ідуть з граблями
Згромадить пахучу траву,
Що косив отець худібці
На завтрашню днину святу.

До хатиноньки зійшлася
Родинонька люба моя.
Батько люльку смачно курить,
А ненька на постіль лягла.

А сестричка наймолодша
Провадить корову, поїть.
Про миленького співає,
Хотяй ще не знає любить.

За столом мій брат читає.
З увагою слухають всі.
Тільки ненька печалива
Десь певно гадає о мні.

Перед хатов сіла мати
І білля вона огляда,
Щоб чистенько завтра вийшла
Між люди рідненька сім'я.

Братчика отець питаєсь,
Щоб дещо єму пояснив.
Не одну цікаву думку
Мій братчик єму говорив:

По хатині десь звиваєсь
Старшенька сестричка моя.
Миє лави, стелить постіль
Та скатертю стіл накрива.

— Ой, тебе я знаю, отче!
Нераз ти в задуму впадав.
Як нових річей ти слухав
Та правдоньки в них шукав.

Давно сонце потонуло,
Проймає природу спокій
Лиш у грушах перед хатов
Розкішно лящить соловій.

Виринув з дуброви місяць.
До хати вікном спозира.
До вечері накриває
Сестричка, як пташка звинна.

Десь вечереє вся челядь,
Кулеша бухтить на столі.
Будь родинонько здорова
Щасливої ночі тобі!

Плешканова притулила зшиток до обличчя.

— Це про свою родину Іван написав. Про свою родину...

В цьому зшитку багато поезій, перекладів і переспівів з Лермонтова, Надсона, Міцкевича, Каспровича, Гейне, Шеллі та Петефі. Олена поцілувала зшиток і знову притиснула до грудей. Яка це пам'ятка від Івана, яка пам'ятка...Скільки читала, перечитувала, ще читає, А натхнення є, є і є...Бездонний зшиток.

Як у тій криниці: витягають воду відрами, витягають, а її кінця-краю не має...Бездонна криниця...

Вітер звіявся сильніший і сушив зелену траву на горбі, яку ось-ось мали косити на сіно. Здалека почулося мукання худоби з пасовиська. Вони йшли, повільно похитуючи боками. Недалеко у ставку купалися діти і весело верещали. Десь у селі заспівали дівчата. На воротах показалася Матііха...

* * *

Василь Стефаник прокинувся і зразу нагадав, що він запланував поїхати до Гмінду. Він також дізнався, що там працює лікарем Софія Морачевська. Дуже хотів з нею зустрітись, дізнатись, де можна знайти її чоловіка Вацлава з Юрієм. Швиденько вибіг на вулицю, забіг у найближче кафе, потім до двірця. Уже їдучи у потягу, нагадав собі, як там дома. Тривожився за хлопців. Як вони там? Як там Плешканова зі своєю Ольгою? За господарку був спокійний, бо залишив її на брата Володимира. Так, позираючи у вікно за австрійськими полями, думаючи про рідні місця, незчувся, як потяг зупинився. Найнявши фіакр, зараз-таки опинився біля табору.

Яке було його здивування, коли побачив кілька десятків довгих дерев'яних бараків. Звідти виглядали діти, дорослі у лахмітті, схудлі. Боже! Стефаник ймився руками за голову. Завіщо так збиткуватися над народом? Але кого тут запитаєш? Нарешті нагадав, чого сюди приїхав. Розпитав, де можна знайти лікаря-жінку.

Коли увійшов до невеликої кімнатки, Софія пила каву. Побачивши Стефаника, заголосила, кинувшись йому на шию. Той оторопів.

— Пане! Дорогий, мій пане! Кобель! Кобель! Старий кобель погнався за сучкою! Я йому це не прощу! Не прощу!..

Стефаник розгублено стояв і не міг зрозуміти, що сталося. Поволі-поволі, наплакавшись, Софія, схлипуючи, присіла і розказала, як її Вацлав попав у Відні на виставку до тієї сучки, інакше Марію Водзіцьку не називала, і з нею поїхав у Альпи. Знову заголосила.

— Я більше з ним жити не буду! Не буду!

— Як то? У вас, пані Софіє, з паном Вацлавом була така любов, що всі вам заздрили, а тепер усе?

— Пане! Мій пане! Хіба це була любов? Якби він хоч трохи любив, або хоч трохи мене уважав чи наших дітей, хіба би він так поступив? Га? Я вас питаю, мій пане?

Стефаник сидів приголомшений такою звісткою. Якби був знав про це раніше, то був би не приїжджав. Але, зрештою, всеодно ця зустріч мала би колись відбутися. Як тепер мені бути? Софія йому прихильна. Познайомила з Вацлавом. Але Вацлав ще більше йому дорогий. Він указав йому дорогу до Європи. Причому сам цю дорогу встелив перекладами його творів. Показав його Європі.

Софія, схлипуючи, вмовкла. Було б добре, якби Стефаник поладнав цю справу. Примирив нас. Адже у нас діти. Та й прожили ми, Слава Богу, разом двадцять шість років. Це ніхто інший не зробить?

А Стефаник думав: — Невже вона надіється, що я, як удівець, запропоную їй піти за мене? Це неможливо. По-перше, вона не піде жити в село. По-друге, у мене вже великі хлопці і чи приймуть її. Адже вони уже привикли до Плешканової, як до рідної мами. По-третє, маю таку велику повагу до Вацлава, що я на це ніколи не піду. Як-то вмішуватися у чужу сім'ю?

Але щоб підтримати розмову, запитав для годиться:

— А що далі?

Софія здивовано подивилася на Стефаника. Це її вибило з колії. Вона сподівалася на іншу бесіду.

— Не знаю...

У кімнаті знову запала мовчанка.

— Отакої, — думав Стефаник, — чого я сюди приперся? Не знаю, що робити в такій ситуації, що запропонувати. Але й так не піду якої-небудь з кімнати.

Почало темніти. Надворі враз щезло сонце, стало чути, як угорі загуло, закаркало вороння, стали насуватися темні хмари, все нижче і нижче нависаючи над Гміндом. Надворі стало тихо. Все принишкло, причаїлося. Врешті загуркотів десь далеко-далеко грім. Тут повіяв раптовий вітер, а потім закрутив вихор порохами, аж люди поприсідали на землю. В небі замигтіли блискавки, звиваючись, як вужі. Раптом одна з них так близько вдарила, що аж застугоніли вікна. І пустилася злива. Дерева з радості

підставляли під дощ свої віти, які останнім часом від спеки зовсім прив'яли. Дощ залопотів листочками. Деревя попіднімали голови і весело приймали вогку поживу. Софія ледь відчинила вікно, звідти вдарило свіжим прохолодним повітрям. Аж дихати стало легше.

— Ну як вам тут працюється? — порушив мовчанку Стефаник.

— Ой! Працюється, — Софія махнула рукою, — хіба це робота? Одна мука. Це жахливо. Зігнали людей з цілого світу і забули за них. Навіщо це було робити? Продуктів обмаль. Люди голодують. Почалися різні пошесті. Лікувати нема чим. Кожний день гори трупів. І це ще по-Божому. Он у Талергофі взагалі пекло. Справжнє. Люди мруть тисячами. В чому завинили українці перед цією державою? І вона називає себе демократичною? Давно би це залишила, але відчуваю якийсь обов'язок перед людьми, та, зрештою, совість не дозволяє це зробити.

Стефаник не знав, що далі робити. Нарешті підвівся.

— Ну що? Напевно я піду, — йому хотілося якнайшвидше звідси піти.

— Дякую, мій пане, що прийшли мене відвідати, що не забуваєте, — останні слова вимовила з сарказмом, давши зрозуміти, що їхні дороги розбігаються.

Навіть не підвелася. Не провела. Сиділа, опустивши голову, в якій чомусь немилосердно крутилася одна й та сама думка: — І на мене почав падати тяжкий хрест. Був коханий чоловік і нема. Було багато друзів і помало розбігаються...

Стефаник не вийшов, а мало не вибіг і поквапився на станцію, озираючись, чи часом за ним хто не женеться. Як їхав сюди, думав трохи побути тут, може знайде яких земляків, може когось допоможе в таку важку хвилину. А вийшло зовсім по-іншому. Що воно таке? Утік з дому, щоб було ліпше. Тут за кілька днів одні неприємності. — Якщо так і далі буде, я не витримаю, — йдучи думав.

Дощі пішли за горби, трохи показалося сонце, але вже не було так душно, як виїжджав із Відня. По небу бігли табуни білих хмар. Ніби по команді, звідки не візьмись, защебетало птаство. Повітря таке було свіже, що Стефаник вдихав на повні груди, аж крутилося в голові. Підходячи до станції, зауважив знайому постать.

— Боже! Невже це Левко Бачинський. Звідки? Куди?

Той озирнувся і заусміхався. Друзі кинулися один одному в обійми.

Їхали до Відня в купе разом. Сиділи тільки вдвох. Ніхто не заважав їм у їхніх задушевних розмовах. А говорити було про що. З великим сумом згадали свого товариша Леся Мартовича. Левко теж володів незначною інформацією про причину смерті, як жив Лесь перед цим, розказав Стефанику, як той лікувався у Станиславові. Потім згадали про покійного Івана Франка.

— Який жаль, що нас покидають такі особистості. Яка це втрата для України...

— Так, так...

Потім перейшли на особисті справи. Стефаник на прохання товариша розказав, як це він повдовів. Левко розказав чим тепер займається.

— Василю. Я оце їжджу по таборах, де живуть українські переселенці. Що я там надивився. Яке знущання над українським народом. І це в демократичній європейській державі. І не останню тут скрипку заправляють, як завсігди, польські чиновники. Пишу скарги, пишу на прохання наших українців, але толку з того мало. Серце кров'ю обливається від безсилля. Але й сидіти, склавши руки, теж не можна. Настала мовчанка. Левко перебирав у пам'яті, кому він ще має допомогти.

— Одне добре, що у Відні маю добірне товариство і є з ким порадитися — Микола Ганкевич, Кость Левицький, Євген Петрушевич, Володимир Дорошенко, Микола Лагодинський. Але Стефаник уже цього не чув.

У нього перед очима постала Софія Морачевська з її болями. Йому було непереливки, що він у даній ситуації безсилий.

— Ну що? Ну що я можу зробити? Переговорити з Вацлавом? Про що? Коли Софія сказала, що ніколи йому не простить. — Стефаник знічев'я розвів руками, ніби з кимось сперечався. Левко замітив це, але промовчав, розуміючи, що той щось варить у душі. Думаючи про це та інше, обидва дивилися у вікно, де повз них пропливали австрійські поля і ліси.

* * *

либока тиша запала над Болеховом, скрізь ширяло розпечене повітря, все дихало жаром. Ось пролетів бузьок ліниво помахуючи дзьобом, у якому щось пручалося, бо ніс поживу для своїх малих. Онде летіли ворони з відкритими дзьобами. Невидимі звідси жайворонки співали десь високо-високо вгорі. По небу ліниво пливли невеликі хмарки. Пані в чорному стояла в тіні дерев рідкого лісу. Здавалося б, чого їй треба у таку спекотну днину, сиділа би собі дома у затінку.

Вона сиділа. І не один день. Усе перебирала в пам'яті події недавньої минувшини, коли тут, під Болеховим, проходили бої між росіянами і січовими стрільцями. Дуже їй хотілося покласти те все на папір. Та все відкладала на потім. Оце недавно надумала приступити до цієї нелегкої роботи. Коли взяла папір у руки, ручку, то вже довелося довго пригадувати, як то насправді було. В такому віці пам'ять не хоче довго зберігати життєві події. — Це тобі, Наталіє, не молоді роки, коли ти була за Філевими плечима. Ти тоді все знала, пам'ятала. Навіть, як казали в народі, де круль обідає. Так, так. А сьогодні не так. Ой, не так.

Отож вона й ходить по лісі, полях, вивчає ті місця наяву, де проходили бої. Походить, походить та й стає відпочивати. Ось і тепер стала під деревом у холодочку віддихатись від тієї спеки. На полях, які виднілися мов на долоні, перекидався, ніби п'яний, кружляв вихором, гарячий вітер. Часто зривався беручись хтозна звідки, і то з таким свистом, що аж лякав птаство, яке, розпустивши крила, відкривши дзьоби, давало собі раду у густих кронах дерев. Враз вітер стих, ніби кудись щез, а тут як зірвався, мовби хтось спушив його з ланца і налетів на посіви хлібів, шарпав ними, крутив стеблами і, як той шибеник, накоївши шкоди, зник кудись.

На стежці недалеко показався чоловік з косою. Ішов помало, з опущеною головою. Збоку здавалося, що він щось загубив і тепер роззирається довкола, чи не побачить загублену річ. Порівнявшись з панею в чорному, відвернув голову в інший бік і попрямував далі. Наталія посміхнулася. Вони жили на одній вулиці. Він дуже не мирився із дочкою. Молода вдова залишилася

одиногою з маленькою дочкою. Між ними часто виникали сварки через дурниці. Доходило до того, що він виганяв обох з дому. Дочка з образою в душі на батька довго терпіла. Іноді доходило до того, що над нею тато просто знущався. І Наталія не видержала. Коли одного разу дочка, плачучи йшла попри її ворота, вона покликала і запропонувала перейти жити до неї, в кімнатку, прибудовану до кухні.

— Плати мені не треба. Тільки, якщо я кудись поїду, то ти, Оленко, будеш дивитися за моїм домом, і годуватимеш курей. А взагалі-то, я дуже рідко покидаю своє обійстя.

З тих пір Оленчин батько, йдучи попри Кобринську, не те що не вітався, навіть не дивився в її бік. Чого, мов, втручаєшся в чужу сім'ю?

Відпочивши, пішла стежкою навпростець до міста. Діти пасли худобу, побачивши пані в чорному, всі поставали недалеко стежки, ніби шнурочком. Вона підійшла до них, гладила по голівках, примовляючи: — Вчіться і не забувайте, дітки, української мови...

* * *

Ольга Плешканова їхала фірою до Городенки забрати свої речі, які залишила на квартирі. Коні трохи бігли, але фірман їх притримував, особливо коли йшлося догори. Навпроти дуло гарячим повітрям, згори припікало сонце. Десь високо в небі співали жайворонки. Ольга крутила головою, крутила, бо хотіла їх бачити. Але даремно. Тільки добре бачила придорожні кущі, які обліпили горобці. Вони голосно цвірінькали, то переставали, потім чубилися, та так, що окремі падали на землю, злітали.

— Чого це вони сваряться між собою. Невже щось не поділили? Враз притихли.

— Чого б це? А-а-а. Вгорі дуже високо кружляв яструб. Тут нараз щось у повітрі почало гудіти. Наближався тихий гул. І над ними появилася темна хмарка. Ольга подивилася на фірмана.

— Це бджоли. У когось вилетів рій, — мовив той, озираючись. Але великий клубок бджіл, як появився, так і щез.

Лише заїхали до Городенки, Ольга дізналася, що уже кілька днів відновилося навчання в гімназії. Директор Антін Крушельницький не тільки добився дозволу почати навчальний

рік, але ще й українською мовою. Причому його нова влада призначила бурмістром Городенки. Це чи єдиний випадок на території захоплених російською воячиною. Гімназія отримала свій будинок. Єдине, що змінилося в навчанні, перестали вчити історію, географію і німецьку мову, натомість ввели російську. Відзначали, крім своїх, ще й російські свята. Ольга залишилася продовжувати навчання. На квартирі на неї чекала несподіванка. Якийсь молодий чоловік, за словами господині, передав листа від Михайла.

“Дорога, моя люба!

Задумав написати листа. Не знаю, як ти до цього поставишся. Після нашої останньої зустрічі не знаходжу собі місця. Я поступив, як останній дурень, приревнувавши тебе до того хлопчиська. Що зі мною тоді сталося дотепер не йму віри. Я дуже жалію, що так сталося. Якщо можеш, прости мені. Я тебе і далі люблю і буду кохати. Я ніколи тебе не забуду. Прошу тебе, чекай на мене. Я повернуся. У нас усе буде добре. Цілую.

Твій Михайло”

Ольга відклала лист набік. На очах блистіли сльози. Вона ще раз уважно перечитала. Чи це були сльози радості? Напевно, ні. Це були сльози розчарування. Вона відчувала себе, мов та бджілка, якій обпалили крильця. Розтоптана, зневажена. Росла без батька, і з малих літ відчула, що то таке сирітство. Якщо маленькою була щебетухою, то потім з роками замкнулася в собі, стала мовчазною, жила тихіше від води. Були моменти, що не хотілося жити.

Михайло знайшов той ключ, яким відкрив її душу, розбудив у ній сміх, веселість. Жадобу до життя. Те, що відчула в душі, — любов і кохання, показало, що можна жити по-іншому, як інші живуть. Життєрадісно і щасливо, з надією на успіх у житті. Тепер і лист уже не був таким, як колись, з якого віддавало гарячими почуттями, любов'ю, коханням. Не раз, читаючи такого листа, хотілося кудись бігти, махати ніби крилами і кудись летіти-летіти з радості високо в небо. А тепер? Так собі, лист. Як той казав: “Ні вашим, ні нашим”.

З часом Ольга знову стала замикатися в собі. Єдине тепер, чому присвятила себе, це навчанню. Сиділа, як день, так ніч над книжками.

* * *

Під час останньої зачистки австрійського ландштурму мобілізували і Василя Косташука. Після нелегкої муштри попав на італійський фронт під Роверетто. Їх зразу кинули в бій. Молодий жовнір поозирався довкола — одні кам'яністі гори. Біля підніжжя гори, сапери повиривали невеликі окопи і понакладали ще зверху на бережку каміння. І цю кожную гору, як зрозумів, треба брати штурмом. За кожною горою сидять в окопах італійці. — Вони борються за свою землю, віддають життя — подумав він, — а я за що маю віддати тут своє життя? — Але часу на роздуми багато не було. Прозвучала команда “Auf!”. Гриміла канонада. Вверху літали снаряди, розривалися і шрапнель розліталася по схилах гори. Олов'яні кульки перескакували з одного каменя на інший. Здавалося, ніхто не пройде крізь ці тисячі смертоносних кульок.

Ніхто не звертає увагу, що немилосердно пече сонце. Кожного покрив піт. Сорочка на плечах прилипла. Важкий рюкзак тисне на плечі. Треба мати сильний організм, щоби з важким рюкзаком на плечах, у руках гвинтівка і гірська палиця, перти до стрімкої гори.

Але команда дана. Сотні молодих жовнірів піднялися зі своїх схованок і почали видряпуватися наверх. — Чому не піти в атаку навколо гори, взяти в оточення тих італійців. І не пролилося би стільки крові, — подумав молодий жовнір із далекого Покуття. На атакуючих згори вітер гнав наче з розжареної печі палаючий білий вогонь. Каміння так розжарилося, якби ступив босою ногою, то обпік би собі ступні. Враз Косташук відчув, його плече чимось обпекло. Гірська палиця сповзла з руки, а за нею обвисла і сама рука. Він присів за великим каменем. До нього наблизився жандарм і прицілювся з гвинтівки, думаючи, що це дезертир, але побачивши, як з-під нього показалася цівка крові, опустив гвинтівку і покликав санітара.

Усіх поранених із-під Роверетто вантажними машинами гірськими серпантинами відправляли до озера Гарда. Звідти на

вокзал і розвозили по всій Австрії. Василь опинився в госпіталі у Відні. Старий німецький лікар, роздивившись поранення, лише помахав головою. Тому застигло в грудях:

“Невже відрубають руку?”.

На другий день знову той самий старенький лікар, роблячи перев'язку, усміхнувся до пораненого. Василь зрозумів, що все буде добре. Старенький так

собі сподобав молодого жовніра, що з часом почав відпускати надвір. Він розказав, що в нього теж такий син, навіть подібний до Василя, воює на Україні. Через кілька місяців рана наскільки загоїлася, що лікар відпустив Косташука продовжити своє навчання.

Дізнавшись, що у Відні перебуває Василь Стефаник, Косташук знайшов його і мав нагоду не один раз спілкуватися з письменником, чим їхня дружба скріпилася. Пан посол допомагав йому, за розповідями самого Косташука, навіть грішми.

* * *

Усі говорили, переглядаючись, та гомін по місту був такий, як у вулику, коли рояться бджоли.

— Доктора Семанюка вели під конвоєм російські поліцаї від дому аж до магістрату. — У місті скільки й було бесіди.

У багатьох оселях лупили кукурудзу. Качани летіли на купу один за одним:

— Та чого його заарештували?

— Просто при приході нової влади його призначили членом магістрату. Він радник з юридичних питань.

— Петре! — позбирай лушпиння, а то перемішується з качанами.

— А я чула, що то й нашого отця-катехита Йосипа Проця теж призначили до магістрату.

— Но, а він що там буде робити?

— Та то ці москалі якісь дурні.

— Та як, чисто дурні?

Петро Мардаревич розгорнувся і почав згортати в купу лушпиння, вибираючи по листові, котре попало до купи межі качанами.

Небо було чисте, із заходу показувалося велике громаддя білих хмар. Вони ніби соромилися і все витручували наперед одну поперед одної. Товплячись мовби на місці, все більш висувалися. Тільки добре придивившись, можна було замітити, що вони рухаються на Снятин, закриваючи ввесь небосхил.

— А що, розумні? — продовжувалася бесіда нагороді Василя Горука.

— Ну, та як? Я ще розумію, що доктора права Семанюка призначили радником з юридичних питань, але отця Йосипа — радником по санітарній частині.

Всі засміялися.

Вповідав мені колишній бурмістр Никола Дутчак:

— А то що, Никола Дутчак уже не бурмістр?

— Та де-е! Побув лише з місяць. Тепер уже Зіга Обухович, не перебивай! Так-от, доктор Семанюк побув на першому засіданні, послухав, послухав, а коли виходили, то сказав бурмістрови:

— Я більше на такі засідання ходити не буду. Це не по мені. Та й не ходив. А коли призначили нового бурмістра, той переказав докторові, але той знову відказав. Тоді-то й прийшли поліцаї й привели під принудом доктора Семанюка до праці. Так, що ви думаєте? Обухович зачитав йому припис від самого Буковинського губернатора, якогось, як там його, як там його, ага, генерал-ад'ютанта Трепова, що доктор Іван Семанюк призначається віце-бурмістром Снятина. Отак виграв доктор!

Розказують сусіди, що як мали прийти перші москалі, то Семанюки виїхали туди, звідки доктор родом, у Кобаки. А коли мали прийти другий раз, то доктор дуже хотів знову вибратися до Кобак, але Семанюкова відговорила. А тепер, коли Семанюка вели під конвоєм, то він, сараку, то впрівав, то змерзав зі встиду, що дочекався такої ганьби. То вже потім, там, з хати чулася така сварка, така сварка...

— Це через тебе! Через тебе я наївся такого встиду від міщуків! Я просив тебе! Поїдемо звідси, просив! А ти, а ти, уперлася, як той кіт на льоду!

Звіявся легенький вітерець, від несподіванки зірвав кілька листків з лушпиння від кукурудзи і почав кидати в обличчя лупільникам. Із заходу почали вже насуватися темніші хмари, опускаючись усе нижче і нижче.

— Василю, побіжи прив'яжи корову, ади, відв'язалася.

На березі річечки сиділи гуси, качки. Побачивши, що до них наближається корова, зіскакували у воду, голосно такаючи і гелгочучи. Корова відчувши, що її бояться, пустилася скакати по березі.

— Я вам хочу сказати, що та Семанюкова має за нізащо свого чоловіка.

— Як то за нізащо? Що ви, кумо, таже кусайтеся за язик!

— Доктор Семанюк, такий собі, серйозний чоловік, добрий адвокат, всі українці до нього ходять, та що тут говорити. Всяк навіть і з нас. Хіба хтось дозволить їти попри нього і не привітатися? Д-у-уже поважний чоловік!

— А Семанюкова?

— Що Семанюкова? Вертихвістка та й усе, — і сплюнула.

— Жінки, жінки! Ану збирайте качани, бо дощ починає накрапати. Йой, Боже! Навіщо цього дощу? Так файно йшла робота, так файно...Гайда маєш...

* * *

Потяг поволі повз, як вуж. Зупинявся на кожній станції. Від досвіткових зір, які блідо виблискували на сході, високо-високо, мовби з-під синіх хмар пливли в повітрі великі зграї птахів. Розрізнити, що то за птахи летять, ще було неможливо. Але ті помало-помало приближалися. Якщо очі не вловили, то вуха вчули жалібне каркання ворон.

— Це на зміну погоди. На зміну, — пробігся шепіт між пасажирами, які час від часу підкидали на плечах свої торби. Під вагою вони ввисали. Здавалось би, чому не покласти їх на вільні сидіння. Хіба потягу не однаково їх везти — на плечах чи на лавках.

Птахи все наближалися. Їх так багато, здавалося, якась хмара відірвалася і падає на землю. Ними щось крутило в повітрі, крутило. То різко падали вниз, то раптово піднімалися вверх і все каркали, каркали, ніби звали когось на поміч.

Стефаник їхав з Ряшева, де відвідав своїх знайомих Даниловичів. Побув у них кілька днів. Наговорилися про всячину. Вже, здавалося, так нагоговорилися, що більше нікуди. Щоб не мовчати, Стефаник запитав Северина:

— Дорогий мій шваг্রে! — завжди так звертався, відколи Василь одружився із Ольгою Гаморак, — розкажіть про своє походження. Ви добре знаєте, що я люблю усе знати. Не будемо ж мовчати.

— О-о-о! Це цікаве запитання. Дивно мені, що ти хочеш так багато про мене знати. Моє походження — це багата історія. Моя родина — це давній священичий рід. Мій дід — Василь Данилович, служив священиком на Тернопіллі, а потім осів на Товмаччині у селі Петрове. Там і помер. Жінка у нього була з Білінських. Її тато довго служив деканом.

Мій батько — Теофіл Данилович, народжений у 1834 році, закінчив теологічні студії Львівського університету, потім ще Львівську духовну семінарію. Працював спочатку тут, на Львівщині, а потім, після смерті діда, успадкував ту ж парохію у селі Петрове. Там і помер у 1902 році. Мав шестеро дітей. У татового брата — священика, теж було шестеро дітей.

Мама моя — Стефанія-Єврузина Романовська, дочка пароха о. Мелетія Романовського, який також закінчив теологічні студії Львівського університету, потім Львівську духовну семінарію і осів на парохії в селі Живачів на Товмаччині, де й помер у 1889 році. Ще під час навчання мій тесть був однокурсником і близьким товаришем Маркіяна Шашкевича. Разом з Миколою Устияновичем та Іваном Реваковичем творили наступну “Руську Трійцю” в нашій українській культурі, тобто заснували “Собор Руських Учених” і виступали ще в 1848 році за єдність Галичини і Наддніпрянщини. Моя мама померла, коли мені було одинадцять років, залишивши батькові одинадцятьох дітей. Наша сім’я багатодітна. Я у сім’ї найстарший. У мене є багато братів і сестер — Володимир, Клим — уже покійний, Євген — уже покійний, Гілярій, Ольга, Гелена...Мої брати й сестри самостійно вибивалися в люди. Всі були здібними і добре вчилися:

— Тобі цього досить, чи ти ще щось хочеш знати про мене?

— Ні-ні. Досить. У Вас, мій шваг্রে, справді славне походження, — усміхнувся Стефаник.

Їдучи сьогодні у потягу з гостин від Даниловичів, пригадав це і знову усміхнувся. Ніколи не знав, що Северин має так багато братів і сестер. Нараз спохмурнів, пригадавши, що Даниловичева оповіла, як під час бою над Дністром загинула мати-селянка, яка з двома маленькими дітьми втікала від стрілу. Це його дуже тоді вразило, і він тепер почав те все переварювати у голові.

Птахи описували кола над полями. Від частих помахів крил під ними аж хиталося повітря, здавалося, що наближається буря. Частина ворон раптово сідала на високі тополі, а потім зривалася і летіла далі. Сірі хмари гнав на захід сильний вітер і нагромаджував їх удалині величезними горами.

Нараз перед Стефаником постало обличчя Ярослава Веселовського: “Поклянись, що будеш писати...Поклянись!” Враз закрався рукою, ніби той міг дістати його.

— Напишу!.. І напишу!.. — шептали його губи.

Уже ввечері, дібравшись до готелю, зачинився і сів писати. Написав один папір. Пірвав. Не сподобалося. Почав удруге. Знову полетів зім’ятий клубок паперу на підлогу. Стефаник ймився руками за голову: “Ви думаєте, то так легко писати? Легко?”. Цілу ніч горіло світло.

Ранком досипав, сидючи у кріслі. На столі лежав листок з новелою “Діточа пригода”.

* * *

досвіта на небі блідо догорали зорі, здавалося, скоро почне сходити сонце і все заграє довкола веселкою. Але небо стало затягати синіми хмарами, з-під яких вилітали й вилітали каркаючи ворони. Сумне каркання стелилося стогоном довкола на поорані польові смужки. А вороння летіло й летіло, ніби хотіло закрити усю височінь. Люди піднімали голови: “Звідки це зібралось скільки ворон?”

З усіх усюд їхали поміщицькі брички і виїздили — одні на цісарську, інші на галицький гостинець, треті — їхали з боку Косова.

— Що це в Снятині з’їзд, що всі пруть до міста?

— А біс їх знає? Їм що? Зібралися та й їдуть. Може, на яке приймання.

Ворони описували кола над полями, то різко піднімаючись уверх, то вниз. То раптом сідали на придорожні тополі, потім схоплювалися.

“Чого б це їх скликала нова влада? Що хоче їм запропонувати?” — думали покутські багатії, закутуючись у теплі пальта, бо подуло холодом.

“Напевно хочуть про щось з нами порадитися!” — думали інші.

“Ой, це не добре! Нічого доброго з цього виклику не буде. Бути біді!”

Біля повітової ради зробилося скупчення. Голосно іржали коні. Окремі жеребці намагалися скочити на інших. Їздові гамували їх, як могли.

У великому залі не було де голці впасти. Всі сиділи тихо і насторожено поглядали на підвищення, де стояв невеликий стіл і два крісла. Хліб, сіно новій владі продали з лишком. Завжди виділяють на військові потреби коні, бо що то з владою ставати в дибки. В час неписаних законів хіба з чужинцями щось виграєш?

Раптом двері до залу відчинилися і увійшов начальник Снятинського уїзду Єрмолов. За ним крокував якийсь незнайомець. Усі схопилися з місць подумавши: “Коли їх скликали польські можновладці — ніколи не вставали”.

— Так, красне панство! До нас прибув, — і кивнув в бік елегантно сидівшого незнайомця, який, то розглядав свої підстрижені нігті, то зневажливо кидав погляди в зал, — помічник уповноваженого Міністерства землеробства при штабі командувача арміями Південно-Західного фронту, дійсний статський радник його високородіє Григоренко.

Зал вітаючи зааплодував.

— Ми викликали вас, щоб довести до відома, що всі землі, які дотепер були вашими, від сьогодні, керуючись 50 статтею Тимчасового Положення про управління областями Австро-Угорщини, завойованими згідно з правом війни, передаються Російському Міністерству землеробства.

Від почутого в залі пішов шумок, мовби на підсохле, пожовтівші осінні листя повіяв раптовий вітер. Окремі поміщики переглянулися. Декому стало душно і він почав роздягатися. Не звертаючи уваги на пожвавлення в залі, на правах сильного можновладця Єрмолов продовжив:

— Я зачитаю власників, до яких будуть приходити наші комісії і складати акти про передачу цих земель. Отож:

— Казимир Агупсович з Тулукова, Заболотова і Чорнявої, Давид Абрагамович з Підвисокої, Станіслав Богданович з Вовчківців, Стефанида і Казимир Богданович з Джурова, Бергман з Зібранівки, Мір Гипшир, Мінью Самота і Маріанн Кристофович з Ганьківців, Арон Грос з Любківців, Марія Грос з Красноставців, Груш-Володислав Добик з Трійці, Тимофій Дембіцький з Белелуї, Мечислав Зараєвич з Альбінівки, Кастан Заборович з Хлібичина, Ян Заречевич і Кейл з Борщева, Юзеф Зюберіта з Демичого, Йосип Кон і Шатнер Мішіліс зі Стецеви.

Кого уже зачитали, ніби учувши вирок і на душі стало млосно, дивилися у вікна, де небо було чорним від вороння. Ніхто з них ще не бачив такої великої кількості ворон. Дивилися ніби з якоюсь тугою не за своїм полем, а за долею птахів. У вікна почав бити дощ.

Їздові на бричках від подиву з воронням почали хреститися, вбачаючи в цьому якусь нечисту силу.

Едмунд Комар з Устя, Беркер Маруслінський, Берлер і Ліберман з Орельця, Михайло Мойса з Рудників, Юзеф Пелецький з Іллінців, — ніби на суді кожному зачитували вирок.

Давид Розенберг з Олешкова, Леонід Теодорович з Рожнова і Новоселиці, Роман Теодорович з Потічка, Броніслав Теодорович з Русова, Марія Хаунова з Микулинців, Хаскель Райтер з Рудольдорфа, Рудольф Шперх з Видинова. Всіх зачитав? Зал мовчав.

На другий день те саме у Городенці. Лише зачитував Городенський уїзний начальник:

— Князь Казимир Любомирський з Городенки і Рашкова, Давид Гітман з Чернелиці, Берк Шімрер з Чернятина, Ной Соколовський з Обертина, Криштоф Давидович з Тишківців, Йосип

Зайдман з Серафінців, Петро Антоневи́ч і Ліблїх Шулима з Живачева, Хайм Іуда Барон з Раківчика, Хаїм Барон з Семенівки, Ромуальд Богусеві́ч і Якуб Осадца з Герасимова, Олена Богусеві́ч з Гончарова, Ян і Генріх Веліовейські з Олієво-Королівки, Ашель Герман з Пробабина, Нута Гольденберг зі Стрільча, Ісаак Демштейн з Вербівців, Шимон Кноль і Шица Рейтер з Вікна, Олена Лукасевич і Мендель Нойберг з Чортовця, Кастан Пассакас з Колінків, Казимир Пржебиславський з Уніжа, Константин Рамвільд з Дубок, Арон Розенкранц з Михальча, Леон Рубель з Вільхівців, Лейба Рубель з Корнева, Станіслав Раушевський з Якубівки, Ехіль Сокол з Джуркова, Ян Теодорович з Незвиська, Антон Теодорович з Жукова, ксьондз Едуард Хлопецький з Жабокруків, Дислав Шашкевич з Воронова, Альтер Юдельман з Городниці, Мар'ян Криштофович з Ясенева-Пільного. Всіх зачитав?

Тут схопився з місця Арон Розенкранц:

— Ви не маєте права забирати у мене землю. Мені її дали моє тато, моя маме, землі я нікому не віддам! Ох, вай мір! Ох вай мір!

— Я також не віддам! Ви не маєте права! — підскочив з місця Нута Гольденберг. Зал піднявся з місця викрикуючи:

— Це є наша власність!

— Вона охороняється законом у всьому світі!

— Ми поїдемо аж до Москви!

Начальник комусь кивнув у дверях. Звідти увійшло три поліцаї, стали напереді і направили на зал карабіни. Зал заспокоївся.

* * *

Возили Теофіла Окуневського по тюрмах, возили і довели до Києва. Там йому вдалося звільнитися. Зразу ж забрав з Городенки жінку з дочкою. У Києві через знайомих, родину жінки, почав працювати секретарем Сільського господарського товариства, щоб заробляти на прожиток і дочекатися кінця цієї завірюсі. Прожив і попрацював у Києві два роки.

Коли призначили губернатором Буковини і Східної Галичини Дмитра Дорошенка, добре знайомого Теофіла, він разом із сім'єю дістав дозвіл на повернення до Городенки.

Потяг їхав помало, біля залізничного полотна паслося дві корови, чи то ще з ночі залишилися на полі, чи десь удосвіта виломалися із загороди, але машиніст час від часу вмикав гудок, щоб відігнати їх. Він мав повне право не звертати на них уваги, але, напевно, сам походив із села, і, може, й сам утримував худобу, не хотів гріха на душу, щоб потім хтось його не проклинав.

— Ой, Господи! Милостивий наш! — склала долоні до купи Оленка, — поможи нам, уже городенківські поля, скоро покажуться місто. Скоро ми будемо дома. Боже! Яка радість! — заплескала в долоні.

— Оленко! А що тобі у Києві, у бабусі, було погано?

— Мамко! Дуже добре нам жилося. Київ! — і вона підвела догори очі, повела ними направо, наліво, розкинула руки, — Київ велике і гарне місто. Звичайно, це не Городенка, але де добре-добре, а дома найліпше, — і всі засміялися.

У вагоні було тепло. Окуневський повернувся до вікна. Надворі розвиднялося. День прокинувся прекрасний, добре усе виглядало, ніби господар, прокинувшись зразу протирає очі, молиться і біжить до роботи. Якщо добре виспався, відпочив, організм наповнився силою, значить, усе нормально. Так має іти життя. Така життєва гармонія. Гірко на душі, коли щось іде не так. І йому перед очима постав Київ з його бурхливими політичними подіями.

Його погляд упав на червоне сонце, яке поволі підіймалося на небосхилі, а зверху білі хмарки. Багато їх, багато.

Це було на початку березня. В їхню контору забіг один киянин і кричав:

— Ви тут усі сидите собі спокійно, а на вулицях Києва, що твориться, що твориться!..Робітники, солдати роззброюють поліцію, жандармерію, арештують представників влади, а вам хоч би що...

Усі зірвалися і вибігли на вулицю. З цікавості вибіг і Теофіл. Лише він тримався осторонь від подібних розмов. Усе-таки тут знаходився з паспортом іншої держави. Погляд його ловив, як там солдати ведуть кількох поліцейських. У них зв'язані за спиною руки. А там ведуть жандармів. Учорашні блюстители порядку сьогодні йшли з опущеними головами, мов овечки.

— Бий їх! Бий! — кричали звідусіль. Окремі виривали невелику бруківку і кидали в поліцейських.

— Геть! Геть! — кричали солдати, помахуючи гвинтівками, а окремі змушені були стріляти вгору, — не допустимо самосуду! Не допустимо! Їх має судити народний суд!

Окуневський замітив, що за вікном зв'язвся вранішній вітер, мовби господар, будить усіх. Ось гілля у придорожній смузі дотепер стояло спокійно, ніби ще досипляло свій сон. Аж раптом вітер обкрутився навколо них, закрутив вихор і обважніле гілля, пробудившись, почало коливатися, листочки затріпотіли. У посадці біліло кілька черешень. Ще не увесь цвіт устиг пообпадати. Вітер, побачивши їх, накинувся на бідолашних, почав ними трясти, і цвіт, мов ті останні сльози, злітав на землю. І земля прокидалася. Почало співати птаство. Дикі квіти розкривали свої голівки до сходу сонця. Скрізь на траву, придорожні бур'яни випала роса і блищала від сонця, мовби срібні перла.

Зараз-таки на кожному кроці заговорили, а потім підтвердили газети, що в Києві прогресивними людьми, вченим світом, керівниками певних політичних партій створено Українську Центральну Раду. Спершу вона виступала, як орган всеукраїнського представництва. Через місяць відбувся Всеукраїнський Національний Конгрес за участю 900 делегатів від політичних, культурних і професійних організацій. Конгрес приймає рішення поставити перед майбутнім російським урядом питання про федеративний устрій Росії та надання Україні права автономії, обрав Центральну Раду у складі 150 осіб. Керівництво Центральної Ради очолив Михайло Грушевський — голова, Володимир Винниченко і Сергій Єфремов — заступники.

Теофіл уважно стежив, як розвиваються події на Україні. Кожного дня купував свіжі газети і читав, читав їх, зачитував до дірок. Навіть трохи запустив свою роботу через брак часу. З березня 1917 року на території України перестають діяти всі заборони щодо української мови й культури. Починає видаватися масова українська преса. Організуються курси для вчителів. 31 березня відкрилася перша українська гімназія.

У травні Центральна Рада відправила до Петрограда свою делегацію з вимогою надати Україні статус автономії, а також право ведення міжнародних переговорів. Тимчасовий уряд відхилив усі вимоги України.

Ось підїхали до села. На одних подвір'ях газди кололи дрова. Теофіл замітив, як біля криниці якийсь панич обливається свіжою із криниці водою, від задоволення водив руками по голому до пояса тілі, ніби вишкрібтував ріпу. А там жінка сиділа на стільчику, тримала відро між колінами і швиденько доїла корову. Корова спокійно стояла і ремигала, напевно, ще вчорашнім кормом, помахувала хвостом, відганяючи мух.

А яка була велика маніфестація. Люди запрудили вулиці і йшли, йшли в напрямку Софіївської площі. Заповнили всю площу, ще й стояли на прилеглих вулицях. Теофілу вдалося пропхатися недалеко саморобної трибуни. Він добре бачив Грушевського. Міг би після урочистостей підійти, але не хотів світитися на політичному олімпі. Суть виступаючих зводилася до одного: Провести переговори із Тимчасовим урядом Росії для вирішення питання про автономію України. Газети писали, що на периферії почали створюватися місцеві органи влади — українські ради (губернські, міські, повітові).

Вітер то стихав, то знову поривався побувати у кожному куточку, перевірити кожний садок, город, чи за ніч нічого не змінилося. Ластівки літали над хатами, садами, огородами, ловлячи ще сонних мух, і годували своїх чад. Лелеки не пасли послідніх, теж полетіли на торфяники шукати їжі. То тут, то там на плотах видно було півнів, як вони збивали крилами і голосно кукурікали, змагаючись, хто голосніше. З деяких воріт почали виганяти на пасовище худобу. За ними йшли заспані пастушки, кожний щось тримав у руці. В того шматок хліба, помащений повидлом, у того смальцем, у кого олією, а де в кого самий, ще й суховатий. Доводилося гризти.

Окремі корови, похитуючи порожніми боками, спішили на пасовисько, інші, вийшовши на дорогу, мукали, їм шкода було лишати свіжий корм у жолобі, який їм підкидали на час доїння. Посередині дороги бігли вівці, збиваючи за собою куряву. Попереду

біг вожак — великий круторогий баран. На шиї висіло калатало, і висів на шнурку великий колик, який плентався межі передніми ногами. Баран хотів дужче бігти, але колик заплутався помежи ноги, барана било по ногах і він зупинявся. Вівці випереджали вожакка. Він незадоволено штовхав їх рогами то справа, то зліва.

А скільки було проведено всеукраїнських з'їздів. Тільки протягом травня — солдатський, селянський, робітничий. Усе вирувало, клекотіло. Усе старе розрушили, нового ще не створили. Київ заповнили вбивства, грабунки, насильство, що породило страх і невпененість у завтрашньому дні.

А це що таке? Теофіл привстав і нагнувся ближче до вікна. Ой, Боже! По дорозі йшли солдати розвальцем і співали українську пісню. Попереду один із них ніс синьо-жовтий прапор. — Уже так зранку політика? Ого! Кінець російській армії. Вже недовгі в неї гони, коли таке твориться. — Окуневський зрозумів, що за час його відсутності тут, на Покутті, напевно, сталися великі зміни.

Потяг під'їжджав до Городенки. Вдалині показалися заводські приміщення цукрозаводу. На подвір'ї станції була маса солдатів. Одні сиділи на колодах, гвинтівки були приставлені збоку, інші стояли групами і, напевно, дотепники щось розповідали, бо всі гучно сміялися. Реготи було чути далеко. Окуневські вийшли з вагона. Всі були завантажені клунками. До Оленки підбігло кілька солдатів:

— Милая барышня, мы вам поможем, поможем!

Вхопили клунки із рук Марії. На тих, хто ніс клунки, посипалися масні жарти. На це більшість солдатів звернули увагу. Їм зробили коридор аж до фіакра. Окуневські йшли, мовби якісь почесні гості міста.

Вже їдучи у фіякрі, роззиралися по місту. Вразило їх, що було спалено багато господарств. На дорогах виднілися великі воронки. Фіакр їх обминав. Багато повалено огорож. Скрізь: на тротуарах, на дорогах стояли солдати.

— Чому вони не на фронті? — дивувався Теофіл. Він не знав, що вони відмовилися йти на фронт. Ніхто воювати не хотів. Але й боялися самотужки розходитися по домах.

На одному подвір'ї солдати обривали і їли зі смаком ранню черешню.

— Філю! Не з'їв би любимох пирогів із черешнями? — усміхнулася і показала помахом голови на черешню.

— Та підожди ти зі своїми черешнями, — йому це все не подобалося.

У грудях наростала якась тривога. Вона підсилилася, коли їздовий фіакра обернувся і запитав куди їхати.

— Як куди? — у Теофіла забилося серце, як у горобця. Він зразу подумав: “Невже будинок спалили, або зруйнували”, — додому!

— Е ні-і-і, пане Теофіле! Значить, ви всього не знаєте. У Вашому помешканні живе російський староста.

— Оце так! — трохи що не скрикнув. — А де ми маємо жити?

— Це вже я не знаю, — фірман зупинив коня, повернувся до Окуневських і почав цвяхкати батогом.

— Усе-таки давай під'їдемо, я попробую переговорити.

Проте з цього нічого не вийшло. Староста категорично відмовився навіть поговорити з Теофілем.

— От тобі напасть! Ще й на своєму обійстю! — нервував Теофіл. Нарешті йому стукнула думка в голову: “Та я ж добре знаю губернатора Буковини і Східної Галичини пана Дмитра Дорошенка”. Тут же пішов до телеграфу і дав телеграму. Через кілька днів старосту з Городенки перевели в інше місце. Прийшов новий староста пан Щироцький. Яка була велика радість, коли виявилось, що його сестра в заміжжі з Маріїним рідним дядьком. Щироцький на radoщах, що тут у Городенці знайшов родичів, віддав Окуневським їхнє помешкання, а самого Теофіла призначив судовим начальником для Городенки і Обертина. А потім віддав йому всю владу над судами і поліцією.

* * *

Городенка удостоїлася високої честі відвідин російського міністра Олександра Керенського. Усі полки були вишикувані на станційному двірці. Палкі промови, заклики до повної перемоги над противником нічого не дали. Російське військо вже було

деморалізоване, почало розкладатися. Воювати ніхто не хотів. По всьому фронту і завойованій території солдати ходили групами, шукали спиртного щоб випити, почали займатися ще більшим грабежем

Хутір Березино, де Северин Данилович купив непоганий особняк, мав гарний вигляд. У цій хаті весь час хтось жив із його рідні. Тепер тут жили три дочки — Іванна, Стефанія і наймолодша — Северина. Данилович дуже хотів мати сина. Але народжувалися лише дівчата.

У той ранковий травневий день, не віщувало ніякої біди на цьому обійсті. Першою встала служниця Марина і взялася готувати сніданок. Ходила навшпиньки, щоб не розбудити панночок. Хоч служила прислугою, але з дочками Даниловичів була у дружніх стосунках. Усю роботу в хаті, на городі вони виконували разом, навіть разом готували їжу. Сьогодні вона хотіла їм щось таке приготувати до сніданку, щоб ті ахнули від несподіванки.

Земля прокидалася. Почали співати птахи. Особливо солов'ї. Їх так багато було на крутих берегах Дністра, що від їхнього співу голова йшла обертом. А жайворонки! Боже! Вже зранку високо в повітрі їх повно. Одні вище тріпочуть крильцями, інші — нижче. Багато вже зранку над Дністром літало чайок. Їхнє “Скигли! Скигли!” доносилося аж сюди. Звіявся ранковий вітер і будив приспані дерева. Вони нехотя, ще позіхаючи, шевелили гілками, тріпотіли листочками. Вітер урвався в сад. Його заїло, що сад ще і не думав пробуджуватися. “Як це? Я не сплю, а вони ще хочуть спати?” Першою розбудив велику і стару вишню. На гілках ще де-не-де тримався неопалий цвіт. Щоб показати свою злість, щоб негайно пробудилися яблуні, груші, сливи, він закрутив вишневими гілками, та так, що аж почав осипатися той цвіт. У повітрі закрутило ніби сніжинками. Враз земля під вишнею побіліла. Десь недалеко почулися крики вже зранку п'яних російських солдатів.

“Боже! Як уже надоїли ці волоцюги. Кожного дня лише: “Хазяйка! Водка есть? Водка есть? Давай сало! Давай яйца!». Аби вони вже подавилися тією горілкою» — спересердя плюнула Маринка.

Але голоси окупантів чулися все виразніше. Нарешті двері відчинилися і на порозі показалося два солдати:

— Як уже зранку? Волоцюги нещасні! — Марина почала їх виштовхувати назад у двері, — як ви уже мені надоїли!

— Но-но! Тише! — приклав один з них палець до губів, — хазяюшка, не шуми!

— Таже дайте панночкам поспати! — вже почала кричати Марина.

Від її крику панночки справді пробудилися і невдоволено протирали очі. Один із солдатів пройшов до кімнати і почав забирати із шафи деякі срібні речі. Марина вбігла і застала, як він розсовував по кишенях.

— Ти що робиш? Грабіжнику! Ану віддай! Віддай! — звідти почалися крики. Другий солдат зняв з плеча карабін.

— Отойди, девка! Отойди! — і вже тихіше, — а то стрелять буду.

Марина поозиралася і зі злістю:

— Я тебе встрілю! Я тебе встрілю!

І пішла на солдата. Той натиснув курок. Пролунав постріл. Марина, голосно зойкнувши, упала. В цей час до кімнати на крики вбігла Северина. Солдат вдруге натис курок. Іванка і Стефа, вчувши вистріли і зойки, вискочили через вікно і пустилися втікати. Солдати почали стріляти навздогін. Але ті забігли в сад, потім перебігли на сусідське обійстя і там сховалися.

Ранкові вистріли сколихнули увесь хутір Березино. Люди почали збігатися до обійстя Даниловичів. Усі знали, що там живуть одні дівчата. Вони дотепер всі слідкували за ними, оберігали, аби російські солдати не дозволили собі чогось непристойного. Один із найповажніших господарів виніс з хати спершу Северину і поклав легенько на траву, потім — Марину. Від побаченого почали голосити жінки. Тут прибіг російський капрал, почали збігатися солдати. Люди з ненавистю дивилися на окупантів. Хоч дотепер вони мирно себе поводили, навіть дещо допомагали по господарству, їх безплатно годували. А тепер!

Капрал зрозумівши, вишикував усіх солдатів у шеренгу.

— Кто может опознать убийц этих девушек?

Люди мовчки дивилися. Тут підійшли перелякані Іванка і Стефа. Їхні обличчя були білі, як крейда. Побачивши вбитих, здійняли зі страху істерику. Жінки, які стояли найближче від них, подали їм води, обмили їм обличчя. Дівчата трохи заспокоїлися. Вони ще не прийшли до тями. Їм здавалося, що це сон.

Потім капрал підвів їх до вишикуваної шеренги солдатів і попросив їх опізнати вбивць.

— Виновных лично расстреляю! Лично! — кричав несамовито.

Дівчата, трясучись зі страху, підходили до кожного солдата. На них дивилися гнівні, бородаті, майже на один кшалт обличчя. По-правді сказати, вони їх в обличчя не бачили.

Таке горе прийшло на обійстя. Таке горе. Всі оплакували невинних дівчат. Северині пішов тільки одинадцятий рік. Найдужче побивалися чайки над Дністром: «Скигли! Скигли! Скигли» — своїми криками нагадували плач і навіювали сум...

* * *

встро-Угорські війська, зібравшись із силами, почали вигонити деморалізоване російське військо з Галичини і Буковини. Вслід за військовими добирався додому і Василь Стефаник. Тяжка була ця дорога. Доводилося їхати на возах, пішки. Залізниця ще обслуговувала військових.

Коли опинився на своєму обійсті, то не міг натішитися, що вже дома. Таке все було йому рідним і близьким. А як тішилися батьком хлопці. Скакали один на одного, на нього, і він собі таке з радості дозволяв. Скакали, як діти. Під хатою стояла Ольга і дивилася з боєм на те все. Хоч уже була старшою і все розуміла. Але...але...

З хати вийшла Олена, побачивши Ольгу, защеміло їй серце, запекло щось у грудях і сльози покотилися, мов горох...

— Ану до столу! До столу! — почала гукати.

Під час обіду і після Стефаник розказував, що пережив за останній рік, з ким зустрічався, особливо докладно розповів, як гостював у Даниловичів. Олена, як почувла за Даниловичів, навіть розплакалася з радості.

Стефаник похвалився, що розпочав свою творчість. І тут же прочитав нові новели: «Діточа пригода» і «Марія». Після прочитаного усі мовчали. У Олени від почутого на очах блищали сльози.

Панові послу не довелося довго господарювати. Учувши, що він уже дома, до нього потягнулися звідусіль його виборці, шукаючи порятунку від польських чиновників, які зразу після звільнення від росіян заповнили край, утверджуючи свої неписані закони. Стефаник знову поринув у громадську роботу.

У кінці серпня, якраз на Успіння Пречистої Богородиці, у Снятині, як передвоєнний голова, скликав збори філії «Сільський Господар».

Відкриваючи збори, сказав:

— Внаслідок воєнних подій, а особливо частих інвазій, завмерло життя філії і кружків тоді, коли наш повіт плюндровано. А нас у ту важку добу не гладили по голові, але скоботали посторонками по горлі. Хочемо відновити свою діяльність, хочемо працювати на своїй землі, поритій гранатами та кров'ю обтеклій, і сподіваємося, що успіх буде, бо народ наш серед гуку гармат охрестився...

Після виступів він поставив питання про увільнення його від обов'язків голови, бо він тепер буде часто їздити до Відня на засідання парламенту, а робота товариства буде страдати. Збори задовільнили прохання і обрали на його місце Івана Семанюка.

* * *

Василь Касіян збирався до чергового рапорту, як раптом потемніло, десь далеко почувся гуркіт, звіявся сильний вітер, почав гуляти довкола дерев, дошкуляючи їм своєю силою, потім перебіг на дорогу звихрювати пилюку.

Випрасував мундир, начистив до блиску гудзики, черевики аж блистіли. У цьому йому допомагали друзі. Недалеко в селі гуділи дзвони, скликаючи мирян на службу, але на це не звертав уваги дрібненький теплий дощик.

Василь визирнув у вікно:

— З якої це хмарки? — Але нічого не побачив. Він закінчив офіцерську школу в містечку Єгерндорф у північній Чехії. Пройшов

неабияку муштру та воєнні науки. Як згадає, то лише махає головою. Спочатку був командантом чоти, тепер командиром польової застави.

Надворі стало ще задушливіше, почало палити сонце. Перестали літати ластівки і поховалися у своїх гніздах. Цвіркуни вмовкли. Лише жаби на ставу ще кумкали ніби сонно, і все чимраз тихіше й тихіше.

Василь пригадав, а це було вчора, як він дав розпорядження хлопцям-угорцям принести щось випити і трохи закуски. Хотілося розважитись, трохи поспівати.

У цей час далеко на небосклоні почали насуватися чорні і грізні хмари. Загриміло. Небом застрибали срібні блискавиці.

Ті принесли хліб, шматок сала, посипаний червоною паприкою, бутлю з вином у плетеному кошику. Випивши по кілька склянок, закусивши, стали співати.

— Боже! Як гримнуло надворі.— Закрийте вікна й двері! Закрийте!—хтось закричав із молодих жовнірів. Надворі зразу потемніло. Сонце заховалося за хмари подальше від біди. Налетів сильний вихор, і то так ним крутило, якби попав на якесь дерево, то точно би вирвало з корінням.

Надворі ніс службу вартовий. В його обов'язки входило ходити вперед і назад перед заставою, пильнуючи, чи не наднесе когось із начальства. Особливо, не дай Боже, одного з капітанів, грозу всього полку. Вартовий, ходячи попід вікна, вбирав запахи, які звідти линули. Із заздрощів лише лигав слину. Через це втратив пильність. Як на лихо, наднесло саме того капітана, грозу всього полку. Він браво скавав на коні. Вартовий мав біля п'яти хвилин, щоб крикнути: «Гевер geraус!» (Винести гвинтівки!) і за цей час польова застава мала бути вишикувана. Василь мав доповідати начальству про обстановку.

Громові удари лунали один за одним. Здавалося, що двигить сама земля. Помешкання їхнє тремтіло. А блискавки! Що вони виробляли, ніби змагалися межі собою, котра дужче розсіче небо. Та розсікала надвоє, та — натроє, а та, таке творила, що всі з переляку хрестилися.

— Щось подібне, — подумав Касіян, — творилося вчора на заставі.

Хлопці на ходу вдягалися, хапали зброю і вибігали шикуватися. Комендант біг салютувати, коли капітан уже злазив з коня. Що почало діятися! До вечора застава була замінена іншим складом. Склад колишньої застави піддали арешту.

На щастя злива пройшла стороною. Гуркотіло вже десь удаліні. Почало світліти, а через кілька хвилин блиснуло сонце.

— Ми тут назбирали всяких медалей, — посмутилися хлопці, — може, це вплине на капітана і не буде так кричати.

Касіян вийшов на вулицю при медалях і попрямував на капітанський суд...

— Диви, диви! У нього більше нагород, як у нашого цісаря, коли виходить на люди, — сміялися жовніри.

* * *

На заході червоніло, заходячи за обрій, сонце. Воно розкидало довкола свої золотисті промені і вони осідали на полях, на деревах, на яблунях в садах, де жовтіли стиглі яблука і просилися, аби їх зірвати. Від золотистих променів враз побільшало жовтого листя на деревах, якого все менше і менше ставало на деревах. Попереду виднілася біла хата, що світила білими стінами й золотистими шибками вікон, бо в них теж били золотисті промені. Запізнілі осінні квіти виглядали із-за огорожі і яскраво випромінювали свою красу на тлі білих стін.

Навпроти вікна сиділа превелебна пані, як завжди уся в чорному, але обличчя... Обличчя її пломеніло від радості і задоволення. Вона читала українську газету, і все трохи прочитавши, відкладала набік, ніби вбирала у себе все те, що там було написано, добре і старанно пережовувала, обдумувала.

“...27-29 вересня 1917 року в Києві проходив перший Всеукраїнський Жіночий з’їзд, який постановив...”

Кобринська відклала газету. “Постановив...”, як це гордо звучить: “Постановив...”

Болевів поринав у морок, у глибоку дрімотну тишу осіннього вечора. Хати ставали все меншими і меншими, ніби розпливалися на землі. Меншали дерева, щезали в нічному мороці плоти. У

хатах почало світитися і хоч того світла було небагато, але в нічній теміні вони прорізали собі дорогу і освічували біля вікон окремі частини дерев, частини плотів.

Кобринська трохи посиділа в темноті, засвітила лампу і знову взяла в руки газету.

“...що українські жінки повинні взяти, як найширшу і найдіяльнішу участь у виборах до Установчих Зборів”.

У містечку вже було темно. З прочинених де-не-де вікон і дверей виривалися відблиски вогню з печей і дуже далеко було чути запах печеної картоплі. Пані вчула цей запах. У неї залоскотало в горлі. Рот наповнився слиною. Вона дуже любила печену картоплю. Цей смак вона відчувала ще з дитинства, коли їхній наймит пік картоплю в полі, коли її копали. Складав на купу сухе картоплиння, а потім вкидав туди з десяток картоплин. Як вони діти, підсолюючи, перекидаючи з руки в руку, ще гарячу, інколи сирувату, смакували...

Коли Центральна Рада, одна з перших у Європі схвалила закон про повну політичну рівноправність жіноцтва в українській державі, чи хоч один з членів подумав про неї, про Наталію Кобринську, яка першою висунула ідею рівноправності жіноцтва в своєму суспільстві, кинула виклик кривді століть і стала на боротьбу з тупоголовою заскорузлістю?

Вона підійшла до портрета свого Філя:

— Ну що, Філю! — усміхнулася Кобринська, чи не вперше за кілька років. — Я була права. Я знала, про що говорю. А вони підняли мене на сміх. Кричали на мене. Принижували. Відкинули. Не прийняли.

Кобринська заходила по хаті, пританцьовуючи, побігла до кухні, щось там вхопила і почала їсти, на ходу мугикаючи під ніс: “Я була права! Я була права! Як провидиця прийняла правильне рішення!”

Пройшло майже вісім місяців. Львів потолав у зелені. Сонце стояло високо над будинками, а помежи ними прогулювався легенький вітерець. Він розносив травневі запахи бузку, розмаю, півоній. І то так старався, так старався, аби донести ці запахи до кожного будинку, до кожного під’їзду.

— А-ах! Як гарно пахне!

— Звідки такі приємні запахи? Хіба у нашому місті хтось вирощує бузок, розмай, півонії?

— А чому би ні?

— Та що ви? Це вітер доносить із передмість, із сусідніх або ближніх сіл...

Вітер мовчить і тільки посміхається: “Яку велику справу робить для людей. А то ще недавно, як відказували на нього, як відказували, притягали поли кожухів, замотувалися в хустки, шукали добротних валянків. А тепер! Нічого! Ще трохи! Як будуть, як будуть мене визирати. Ого-го!”

У великому будинку проходив конгрес жіноцтва. Вікна повідкривали. Велика зала нагрілася. Усі спотіли, чи то від спеки, чи від хвилювання. І тут раптом залетів вітер, позадирав занавіси на вікнах, крутнувся попід стелю, закрутив, закрутив і повіяв на сидячих делегатів, в один бік, потім у другий. На трибуні появлялися все нові обличчя...Ах які виступи, які захоплюючі...

У цей же час далеко звідси висока Пані, уся в чорному, підв'язувала червоні, білі, рожеві півонії. Так розцвіли, так розцвіли, аж порозлягалися по землі. А розмай! А бузок біля воріт!

Тільки не чула того запаху. Важко сопіла в ніс. У грудях пекло. В голові шуміло і час від часу стукало:

— Не запросили! Погордували! Вона вже нікому не потрібна!..

А ще так хочеться жити. Спілкуватися з молодими. Давати чільні поради. Що воно за молодіж пішла? Витручують, мимо її волі, на ту стежку, так-так, витручують, яка веде до того порогу, за яким потойбічний світ. Невже вони вічно будуть молодими? Невже і вона така була в молодості?

Тут же щось пригадала і всміхнулася. Будучи у Відні, одного разу прочитала статтю про молодіж. У ній було кілька висловів мудрих людей на адресу молоді. Наприклад, великий філософ Сократ писав у свій час: “Наші молоді люди люблять розкошувати, вони по-дурному виховані, насміхаються над начальниками і зовсім не уважають старших людей. Наші сьогоднішні діти стали тиранами, вони не встають, коли до кімнати входить старший чоловік, сваряться із родичами. Коротко кажучи, вони дуже погані”

А Десіод: “Я втратив всякі надії відносно майбутнього нашої країни, якщо сьогоднішня молодь візьме в свої руки кермо правління, вона просто нестерпна, невитримана, просто жахлива”.

Кобринська випрямилася, підняла голову. Сонце стояло високо над хатою. Навколо нього скупчилися білі хмарки, мовби виконували якийсь танок. Тихенько дивилися на сонце застигли садки. Легенький вітер ворухив листячком і зривав білі пелюстки, ніжно опускаючи їх на землю. Суворо гуділи бджоли, сідаючи на ще не опалий цвіт, і косо дивилися на вітерець, який, зриваючи цвіт, ніби загравав з ними. На обличчі Наталії грала якась лукава усмішка. Вона підставила обличчя вітру і глибоко вдихала приємні запахи, вслухаючись у веселий бджолиний гул. Аж тепер відчула запах квітів.

Один єгипетський жрець, який жив за 2 тис. років до н.е., з цього приводу писав:

“Наш світ досягнув критичної стадії. Діти більше не слухаються своїх родичів. Напевно, кінець світа вже не дуже далеко”.

“Ця молодіж розбещена до глибини душі. Молоді люди озлоблені і недбайливі. Ніколи вони не будуть подібні на молодь минувших часів. Молоде покоління не зможе зберегти нашу культуру”. А цей вислів, — усміхнулася Кобринська, — знайдено було ще серед руїн Вавилону. Отакої!

* * *

Уже більше року, як Галичина звільнена від російських окупантів. За цей час можна було багато зробити по відбудові зруйнованого війною господарства. То тут, то там лежали вирвані з корінням дерева, виднілася обгоріла хатина біля залізниці, в якій, напевно, колись жив обхідчик залізничного полотна. Якщо так віддавна стоїть, значить, вона нікому не потрібна. Онде, вздовж полотна видніються окопи. Їх ще дотепер ніхто не загорнув. Значить, нема кому. Скільки загинуло на фронтах здорових чоловіків, молодих хлопців. Скільки залишилося вдів, дівчат, які не мають кого кохати. Скільки за цей час не народилося дітей і не народиться. Хіба це хтось підрахує? Щоб відволіктися від надоїдливих думок, почав дивитися у вікно.

Потяг минав то одне, то інше село. Сонце вже підбилося високо і зверху нависало над хатами, зазираючи до кожного подвір'я, мовби хотіло перевірити, чи все на місці так, як було вчора. Поблукавши по подвір'ях, почало підніматися ще вище і дужче пригрівати. З солом'яних дахів скапувала вечірня паморозь. Попід тинами, на дні канав, ще лежала незаймана паморозь. Люди ходили по подвір'ях — одні несли дрова до хати, інші тягли воду з криниці, треті годували свині, птицю, інші виганяли в поле худобу.

Цікаво! Як там його Стефа? Скільки за цей час передумав. Перегадував. Два роки перебував у полоні, — знову думки повернули своїї. Як та конина без віжок. Ти хочеш повернути вліво, кричиш, силкуєшся, а вона таки вправо і вправо.

— Ніякої звістки зі Львова. Чи народила йому сина? А якщо народила, то, напевно, вже бігає. Боже! Сень стиснув руками голову. Вже ось півдня, як переїхали Австро-Угорський кордон. Чим ближче до Львова, тим сильніше стискається серце, розривається голова. Що тільки не передумав — як зустрінеться зі свою коханою дружиною, своїм синочком.

В'їхали в чергове село. Тут уже люди поодиночі, групами мало не бігли в поле. Одні ще щось їли з рук, інші несли старі відра, роскалі, гралі копати картоплю. А он там їде фіра з плугом, боронами, ззаду видніється колісниця, збоку два мішки, напевно, заповнені житом для посіву.

— Ні! Це неможливо, — думав, — або я зараз трісну, або розірветься моя душа, або вибухне серця. Коби скоріше той Львів. Інакше не видержу.

Походив вагоном. Не дуже находишся, коли повно людей.

Нарешті львівський двірець. Як і минулого разу, наймив візника. Зупинився біля квітів. Купив букет. “Ну чому цей візник так помало їде? Що він, спить?” Сень ніяк не може всістися. То пересувається вправо, то вліво.

Нарешті біжить сходами вверх. Дзвінок! Відчиняє двері мама Стефи і вплач. За нею показався тато — і вплач.

— Де Стефа? Де моя кохана дружина? — мало не закричав, відчувши за цими плачами якийсь негаразд.

Маму взяв попід руки старий тато і повів на ліжко.

— Нема! Нема! — заридала стара Гузариха, — нема нашої Стефки...

— Як нема?

— Там! Там! Наша Стефка, на Личаківці.

— Ай! — застогнав Сень, присідаючи, щоб не впасти. Йому потемніло в очах. Він затулив рукою обличчя.

Мовби з-під землі почув:

— Вже більше року, — плачучи розповідав старий Гузар, — більше року... Пішла на базар і купила свіжих грибів... Сама варила... Смачно поїла... А гриби виявилися отруйними. Та й... Та й ...

Сень Горук зразу знайшов ще майже свіжовисипану могилу. Впав на неї впоперек і заривав. Ще так не плакав. Однією рукою гладив, гладив по жовтому піску, в другій тримав квіти. Згадався, що треба покласти на могилу. Але не зміг. Не міг розтулити пальці. Тоді другою рукою розігнув один палець, другий, третій, четвертий і букет упав... на могилу... Знову упав і він...

Повіяв різкий вітер, закрутив вихором по могилах, перевертаючи на ходу вінки, свіжі квіти, піднімав уверх сміття — опале листя, підсохлу траву, крутив ним у повітрі, то піднімаючи, то опускаючи. Недалеко на деревах сиділи ворони. Як тільки наблизився вихор, вони злетіли і голосно закаркали.

З-за повороту на стежці показалися бабуса з онуком:

— Бабусю! А що цей вуйко напився і впав?

— Онучку! Може, й п'яний, але, напевно, від великого горя...

* * *

Маршбatalьйон австро-угорського війська ввійшов до румунського поселення Акна-Слатіна. Жовніри йшли вулицями і роззиралися куди зайти, бо мороз проймав до кісток. У всіх під ногами рипів сніг, насувався темний присмерк. Повітря сухе, чисте. Дуже хотілося вдихати на повні груди. Небо над селом чисте— чисте. Подекуди уже мерехтіли зорі. Місяця ще не видно.

В одній із хат з товаришами поселився Василь Касіян. Молода господиня, одягнена у щось подібне до нашої горботки. На плечах китпарт, з-під якого видніються вишиті поношені рукави. Одежа

нагадувала йому покутську, і від цього в нього так защеміло серце, що він тихо сів на лаву у кутку і лише зиркав довкола. Після вечері почали вкладатися на нічліг.

За вікном газдував тихий морозний вечір, щомиті насувалася темнота і поглинала все довкола. На вулиці ще довго лунали голоси. Касіян накрився з головою, хотів добре загіртіся. Сьогоднішній перехід під морозом дався взнаки. Свій погляд спрямував до вікна, думав, що так скоріше засне. Але згадка за дим прогнала сон. Крім того, завтра 1 січня, йому виповнюється 22 роки. І це ще не все. Завтра йому мають присвоїти військове звання фенріха, тобто молодшого лейтенанта. На ковнірі нової уніформи офіцерського сіро-зеленого кольору засвітиться зірка із золоченим паском. Нараз скільки всього навалилося сьогодні на голову, що було не до сну. Із завтрашнього дня він буде командувати чотою.

Навесні їхній маршбательйон перевели на Закарпаття. Там доручили командувати репатріантами-хорватами, які прибули із російського полону. Від них Касіян дізнався правду про революційні процеси в Росії. Тут мало хто що знав про ті події.

У квітні Василя викликали до реальної школи у Живецу, щоб скласти екзамени на атестат зрілості. У першій декаді травня одержав атестат зрілості. Маючи ще кілька днів відпустки, задумав поїхати додому, до своїх Микулинців. Коли поїзд наближався до станції Залучче, всидіти уже не міг. Ходив по вагоні взад-уперед. За вікнами була темна ніч. У вухах віддавало стукотом коліс.

На станції найняв візника. Від зворушення тьохкало серце, а коли побачив вогники під снятинським горбом, то прямо хотів злетіти і полинати. Ніч була тепла і зоряна. Як і тоді, коли добирався із Новоселиці. Тиша обіймала світ, подув запашний вітер з полів, шепотілося на деревах листя.

Раптом, ніби вітаючи його, закумкали жаби на Пруті. Тут же розпочали свій концерт цвіркуни, коли доїжджали до моста, з припругських лугів затьохкали соловейки.

Василь так заслухався цим, таким рідним для нього, що не зчувся, як поминули міст і їздовий зупинився біля млина.

— Боже! Що він забув! І як це забув? — мав доспівати пісню, яку недоспівав, коли йшов на війну.

Австро-Угорська імперія зализувала післявоєнні рани. Це вже була не та могутня держава, яка великим орлом літала по під небеса і, розправивши могутні крила, розмашисто ними махала, поглядаючи задоволено на свою територію. Це вже був підстрелений однокрилий лелека. Явно Австро-Угорщина і Німеччина мали програти війну Росії. Вони її розв'язали і самі мали стати на коліна. Це називається — не розрахували. Коли вогонь розгорівся, змушені були все робити, щоб у Росії дійшло до революції.

Звичайно, біда одна не приходить. Як прийшла — не закривай ворота. Ой, не закривай! Ще й року не минуло з дня смерті Франца Йосифа. Покійний правив Австрією, потім Австро-Угорщиною майже сімдесят років. Революційні події в Росії великою мірою вплинули і на життя всіх народів Австро-Угорщини. Почали творитися революційні процеси і в самій Угорщині.

20 листопада 1917 року Центральна Рада України своїм третім Універсалом проголосила Українську Народну Республіку (УНР). Вся українська студентська і галицька молодь почала домагатися прилучення всіх територій Австро-Угорщини до УНР. Такої думки дотримувалася більшість січового стрілецтва і галицьких політиків. Проте парламентське представництво галицьких українців ще вірило Австрії. Вони далі вимагали, “повної національно-територіальної автономії на з'єдинених національних територіях Австро-Угорщини”. З проханням відстояти такі домагання вони звернулися до делегації УНР на Брестських переговорах. У зв'язку з підписанням 9 лютого 1918 року Брестського миру між урядом УНР і Австро-Угорщиною було укладено таємний договір, згідно з яким Галичина і Північна Буковина мали бути відділені й об'єднані в один коронний край з сеймом і адміністрацією. Ці домовленості австрійський уряд мав втілити в життя до 31 липня 1918 року. Але ніхто не збирався це виконувати.

Ситуація на Україні все більше ускладнювалася війною між прихильниками радянської влади та Центральної Ради. Росія все робила, щоб на Україні була встановлена радянська влада, влада,

яка їй була доконечно потрібна. Центральна Рада з кожним днем ставала у меншості. Тоді-то її представники звернулися по допомогу до Німеччини і Австро-Угорщини про надання військової допомоги. Ті цього лише чекали. В цих голодних, виснажених війною країнах розпочалися голодні бунти. Ця домовленість називалася “хлібним миром”. 18 лютого розпочався наступ на Україну німецької армії, а 27 лютого — австро-угорських.

Уже добре смеркло. Догоряла вечірня зоря. Небо було всіяне зірками, ніби хтось порозсипав золоті перла. На заході ще блистіло золотисте сяйво, навколо порозсідалися хмарки і спостерігали, ніби за згасаючим вогнищем. На їхніх обличчях відбивалися вогняні відблиски, і чи вони раділи сутінкам, чи горювали за ще одним прожитим днем, як не напружував свій зір Василь Касіян, — вловити ніяк не міг. Хотілося запам’ятати цей момент і зафіксувати на папері. Гарна була би картина. Їхня 50-а рота входила до складу австро-угорської окупаційної армії в Україні. Перед вечором прибули із прекрасного Закарпаття. Про той край залишилися лише приємні спогади.

Кинулися всі до прохолодного Дністра, і ніяка сила не могла їх звідти вигнати. Добре намокнувши, набравшись нових сил, повечеряли і прямо тут, на полі, на солом’яних снопах всі полягали спати. Недалеко, мов на долоні розкинулося прикордонне містечко Хотин. Воно їх не вабило, може, завтра. А хто знає, де будуть завтра?

Опівночі густий морок покрив землю. Почали згасати зірки, які дотепер заглядали кожному жовніру в обличчя. Хоча це була чужа для українських степів армія, але зірки розгадували в кожному обличчі чужинців і своїх — українців. Та якщо розібратися, причому тут національність? Воювати не бажали ні одні, ні інші. Їхні набухлі, часто спросоння щось плямкаючи, червоні губи бажали іншого. Отож, пустотливі зірки спустилися з неба, і, не соромлячись, цілували й цілували молоді розрум’янені губи. Біля деяких стояли черги, штовхалися, витручували з черги одна одну, сміялися. Натомість молоді жовніри снили і нуртували в собі справжні дівочі поцілунки. Від задоволення у ві сні ще дужче плямкали губами.

Але коротка літня ніч була недовгою. І куди вона спішила? Ще перші півні не співали, а вже займався світанок. Небо яснішало. Зі сходу випливала багрянниця. З боку Дністра потягнуло прохолодою. Прибіг звідкись заспаний вітер і захитав садами, почав віяти в обличчя молодикам, які спали на снопах. Ніхто з жовнірів не прокидався, не розплющував очі. Всі ще ніжилися в солодкій лінійній дрімоті, як це буває у молодих людей.

* * *

Наприкінці вересня 1918 року у Львові було сформовано Український Генеральний Військовий Комісаріат, який розпочав роботу з підготовки збройного повстання.

У 1918 році політичне керівництво українським національним рухом у Галичині зосередилось у руках найбільш впливової Української Національно-демократичної партії (УНДП).

Усвідомивши неминучий розпад Австро-Угорщини, незалежно, як складуться передумови, керівництво УНДП вже восени розпочало конспіративну підготовку до встановлення української влади на місцях. З цією метою секретар Народного Комітету Степан Баран у кінці вересня — на початку жовтня запрошував до Львова найбільш відомих українських повітових діячів. З Городенки були викликані Антін Крушельницький, Михайло Загайкевич і Микола Замора. Зі Снятина — Василь Стефаник, Іван Семанюк і Іван Сандуляк. На нарадах, у кожній з яких узяли участь представники повітів, перед присутніми було поставлено завдання створити місцеві комітети, які у відповідний момент перебрати би владу у свої руки. Такі комітети мали підшукати й кандидатів на місцеві управлінські посади.

Новий цісарський уряд маніфестом від 16 жовтня декларує перебудову монархії на федеративних засадах, але з цим він явно запізнився. Повсюди спричиняється активізація національних рухів.

18 жовтня у Львові на зборах усіх українських депутатів австрійського парламенту, українських членів галицького і буковинського сеймів, представників політичних партій Галичини і Буковини, духовенства і студентства було утворено Українську Національну Раду — політичний представницький орган українського народу в Австро-Угорській імперії.

19 жовтня УНР проголосила Українську державу на всій українській етнічній території Галичини, Буковини і Закарпаття. Вироблено демократичну конституцію та обрано президента Української Народної Ради, яким став Євген Петрушевич.

31 жовтня у Львові стало відомо про приїзд до міста Польської ліквідаційної комісії, яка мала перебрати від австрійського намісника владу над Галичиною — включити її до складу Польщі. Українська Національна Рада поставила перед австрійським урядом питання про передачу їй усієї повноти влади у Галичині та Буковині. Проте австрійський намісник Галичини генерал К.Гуйн відповів категоричною відмовою. Тоді на вечірньому засіданні Українського Генерального Військового Комісаріату було ухвалено взяти владу у Львові збройним шляхом.

* * *

Напередодні у Віденському ресторані, де любили зустрічатися українці, зійшлися два приятелі — Ярослав Окуневський і Йосип Білинський.

— Усе! Усе, пане Йосипе! Австрія розпадається, як той дірявий кожух. Не доста, що прогнали дірки, та ще й міль завелася. Клаптикова імперія канула. Я залишив Полі, залишив свою роботу, адже Хорватія замислила також побудувати свою державу. Я слідкую за подіями у Галичині. Там з дня на день теж розпочнуться баталії. Лише ці поляки! Ох, ці поляки! Можуть нам пошкодити.

— В якому смислі?

— А в тому! Без війни не обійдеться. Армії нема, зброї нема, боєприпасів нема, обмундирування нема, — і Ярослав ймився за голову.

— Дорогий друже, не переживай. А якби ти мав гроші?

— Які гроші? Звідки? Ти розумієш, які тут кошти потрібні?

— Я тобі дам гроші! Багато-багато! Ти навіть собі не уявляєш.

Окуневський уважно подивився на Білинського, чи той часом не того...

— Я правду тобі кажу. Заради української справи я ні за чим не постою. Лише ти це все організуй. Ти маєш тут великі зв'язки. Я їх не маю. Зрештою, я з такими грішми нехочу світитися. Я тільки тобі довіряю цю таємницю, бо в тебе вірю. Слухай, Ярославе!

— У селі Буцнів на Тернопіллі служив о. Ісидор Глинський. Він був довіреною особою всіх галичан з Тернопільської округи, які виїжджали за океан. Не всім там щастило. Багато з них навіть не мали грошей, щоб повернутися додому. Я виділяв отцю Глинському великі суми грошей на добродійні справи. За що той суворо мені звітувався про розхід.

У 1902 році у Львівському університеті студенти-українці бойкотували лекції, вимагаючи перетворити університет на український. Тоді проводилися так звані аграрні страйки. Всі ці страйки я оплачував. А будівництво бурс для студентів у Тернополі. Хто платив? Звісно, я! А навчання студентів-українців за кордоном у кращих університетах і академіях. Утримання “Просвіти”, інших українсько-патріотичних товариств. А будівництво рідних шкіл, гімназій, читалень, просвітянських закладів, видання газет і журналів рідною мовою. Скільки поляки здійснювали галас навколо цього: “Звідки українці мають гроші?”

Весь час я хотів, як і інші, щоб у ворогів нашого народу створилася думка, що це сам народ піднімається, росте його сила, свідомість. Я сподівався, що на це все вистачить у мене грошей. Мій батько називав мене фантазером і дивним мрійником. Я думаю, що я не один займався благодійництвом.

Ярослав Окуневський зняв пенсне і довго-довго протирав очі. Потім підійшов до вікна, дивлячись у той бік, де була його Батьківщина, що робив не вперше.

Йому ввижалося, ніби над Галичиною загорається велике багряне зарево...

Мохорук Д.І.

- М 86 **Тяжкий хрест.** Тетралогія. Присмак гіркоти.
Художньо-краєзнавчий роман-хроніка. Том 3. Косів,
«Писаний Камінь», 2009. – 260с.

Третя книжка Дмитра Мохорука «Присмак гіркоти» — продовження роману-тетралогії «Тяжкий хрест», у якій автор продовжує розвивати тему національно-визвольних змагань покутських людей під час панування Австро-Угорщини за краще життя. На основі багатьох історичних матеріалів, легенд, новел, та переказів автор змальовує, як воювали Українські Січові Стрільці проти загарбників, про життя українців Галичини в період Першої світової війни. Як проходило звільнення рідної землі з-під національного гніту.

Біля витоків цього бурхливого життя далі відіграють не останню роль відомі письменники і митці, а також громадсько-політичні діячі Галичини і Покуття початку ХХ століття.

Художньо-краєзнавчий роман-хроніка розрахований для широкого кола шанувальників краєзнавства та красномовців.

ББК 84.4УКР6-4

ДМИТРО МОХОРУК
ТЯЖКИЙ ХРЕСТ

ТОМ 3

СМАК ПІРКОТИ

Художньо-краєзнавчий роман-хроніка

"Писаний Камінь"

Косів

2009

Видруковано в МП "Евріка"

Свідоцтво Держ. реєстру: серія ІФ, № 10

Косівський р-н., м. Косів

тел-факс 2-24-91

Літературний редактор

Омелян Лупул

Художник

Іван Куравський

Комп'ютерний набір

Лілія Борейко

Комп'ютерна верстка

Віталій Стефурак

Здано до складання 10.03.09. Підписано до друку 21.03.09.
Формат 60х84\16. Папір офсетний. Друк офсетний. Умов. друк. арк.
15,11. Обл.-вид. арк. 15,52. Тираж 1000 пр. Замовне 274.